

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการ กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของพหุภาคี

ในการร่วมปฏิบัติการ

เพื่อการลดการใช้สารเคมีควบคุมศัตรูพืช

ในจังหวัดพิจิตร ระยะที่ 2

โดย

มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร

สนับสนุนโดย

สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข

คำนำ

โครงการวิจัย กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของพหุภาคีเพื่อการลดการใช้สารเคมี ควบคุมศัตรูพืชใน จังหวัดพิจิตร ระยะที่ 2 โดยการสนับสนุนของสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข มีพื้นที่การวิจัยอยู่ในสองตำบล คือ ตำบลทับคล้อ อำเภอทับคล้อ และตำบลทับหมัน อำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร ระยะเวลาการทำวิจัย ตั้งแต่ 1 พฤษภาคม 2544 ถึง 30 เมษายน 2545

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เพื่อค้นหากระบวนการเรียนรู้ ในการลด เลิกการใช้สารเคมี ค้นหาแนวทางการทำงานร่วมกันของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ และองค์กรเอกชน การทำงานร่วมกัน ระหว่างองค์กรชาวบ้าน และสมาชิกภายในกลุ่ม กระบวนการที่ใช้ คือ การจัดทำหลักสูตร วิทยากรกระบวนการ การเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง (วปอ.ภาคประชาชน) ในการดำเนินการลด เลิกการใช้สารเคมี คู่กับขบวนการกลุ่มภายในพื้นที่ โดยหวังว่าจะเกิดพฤติกรรมลดเลิกการใช้สารเคมีในกลุ่มเกษตรกรพื้นที่เป้าหมาย

ผลการวิจัยที่ปรากฏในรายงานเล่มนี้ เป็นเพียงส่วนหนึ่ง ของกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในการลด เลิกการใช้สารเคมี ยังมีผลการดำเนินงานต่อเนื่องที่ต้องอาศัยระยะเวลาในการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง และติดตามผลในพื้นที่ศึกษาอย่างใกล้ชิด เราคาดหวังว่างานวิจัยนี้ จะเป็นประโยชน์สำหรับหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการลด เลิกการใช้สารเคมีทางการเกษตร

ตุลาคม 2545

คณะผู้วิจัยฯ

สารบัญ

หน้า

บทที่ 1 บทนำ

ความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์	4
ขอบเขตการศึกษา	5
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	7
คำศัพท์เฉพาะการศึกษา	7

บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรม

ผลกระทบต่อสุขภาพของเกษตรกรและผู้บริโภค	12	
ผลกระทบต่อการพัฒนาการของภูมิปัญญาท้องถิ่น	14	
แนวคิดทฤษฎีและพัฒนาการในการลดเลิกใช้สารเคมีของเกษตรกร	17	
รูปแบบและกระบวนการในการเกษตรกรรมที่มีการลดใช้สารเคมี	21	แนว
คิดทฤษฎีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของพหุภาคี	27	
ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการพัฒนาชุมชน	29	
ประสบการณ์ในกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของเกษตรกร	32	
กลุ่มอิต้าน้อย บ้านสระคูณ ต.โคกล่าง อ.ลำปลายมาศ จ.บุรีรัมย์	35	
กลุ่มเชียงน้อยเพื่อการพัฒนา	36	
องค์กรชาวบ้านเพื่อการพัฒนาภาคอีสาน	41	
สหกรณ์การเกษตรทำนางแนว จำกัด	44	
กลุ่มพัฒนาเกษตรกรรายย่อยบัวใหญ่	46	
ประสบการณ์การสร้างเสริมความเข้มแข็งภาคเกษตรกรรมในต่างประเทศ	49	
สหกรณ์บริโภคของญี่ปุ่น	50	
ระบบนิเวศวิทยาของการอยู่ร่วมกันระหว่างพืชและสัตว์ใน		
สภาวะแวดล้อมที่เหมาะสม	52	

บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย

การเก็บข้อมูล	55
การวิเคราะห์ข้อมูล	57

บทที่ 4 ผลการวิจัย

ภาพรวมของ 2 องค์กรชาวบ้านในพื้นที่ศึกษา	58
หลักสูตร (วปอ.)ภาคประชาชน	65
ทัศนะจากผู้นำเกษตรกรผู้เข้าร่วมหลักสูตร	75
ผลกระทบต่อกลุ่มผู้นำเกษตรกรที่เข้าร่วมอบรมหลักสูตร	78

บทที่ 5 สรุปผลการศึกษา

สรุปแนวทางการพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน	80

บทที่ 6 อภิปรายข้อเสนอแนะ

การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้านที่ริเริ่มขึ้นใหม่	86

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1	แสดงผลการตรวจหาสารกำจัดศัตรูพืชตกค้าง	13
ตารางที่ 2	แสดงผลผลิตข้าวจากการใช้ปุ๋ยในนาข้าว 1 ล้านตัน	15
ตารางที่ 3	กิจกรรมการอบรม	67
ตารางที่ 4	ทุกข์ของแผ่นดินในชีวิตรเกษตรกรปัจจุบัน	72
ตารางที่ 5	กิจกรรมนิยามต้นไม้แห่งปัญหา	73
ตารางที่ 6	ช่วงกราฟชีวิตผู้นำ	74

สารบัญแผนภาพ

	หน้า
แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการศึกษา	9
แผนภาพที่ 2 วิธีดำเนินการวิจัย	10
แผนภาพที่ 3 คุณสมบัติของผู้นำ	81

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญของปัญหา

สุขภาพ หรือสภาวะแห่งความสุข หมายถึง ภาวะที่เป็นสุขทุกมิติทั้งด้านกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ มนุษย์มีความพยายามหาวิธีการที่ทำให้ชีวิตมีความสุขมาตลอดเวลาแห่งพัฒนาการของปัจเจกบุคคลและสังคม สุขภาพของคนในสังคมใดก็ตามมักจะเกิดขึ้นอยู่กับการให้นิยามคุณค่า และคุณภาพชีวิตของคนในสังคมนั้น

ระบบสุขภาพมีองค์ประกอบจากกลไกของระบบย่อยหลากหลายและได้รับอิทธิพลมาจากปัจจัยต่าง ๆ ครอบคลุมทั้งปัจจัยจาก จิตวิญญาณของปัจเจกบุคคล ความต้องการของปัจเจกบุคคล ภาวะทางชีวภาพ วิถีชีวิต อาหาร การศึกษา สิ่งแวดล้อม และคุณภาพในสังคม ระบบสุขภาพมีความเกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจและสังคมโดยรวมอย่างกว้างขวาง เกี่ยวเนื่องโดยตรงกับระบบสังคม และสิ่งแวดล้อม

ระบบสุขภาพ เป็นระบบที่มุ่งเน้นเพื่อสร้างเสริมสุขภาพของคนทั้งมวล และ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการสร้างเสริมสุขภาพ เพื่อให้ทุกภาคส่วนร่วมสร้างเสริมสุขภาพ โดยให้มีกระบวนการพัฒนาศักยภาพบุคคล ชุมชน สิ่งแวดล้อม และ สังคมอย่างต่อเนื่อง เพื่อประโยชน์สุขของการอยู่ร่วมกัน

ในสภาพปัจจุบันโครงสร้างทางสังคมที่เป็นอยู่มีผลต่อการดำเนินงาน เพื่อพัฒนาสุขภาพชีวิต และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมอยู่มาก ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การดำเนินงานการแก้ไขปัญหของภาครัฐในอดีตประสบกับความล้มเหลว เพราะเมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆ ในภาพสังคมที่มีโครงสร้างดังเช่นปัจจุบันนี้ การดำเนินงานจึงต้องเป็นแบบองค์รวม ที่มีไข่มุ่งแก้ไขเฉพาะด้านใดด้านหนึ่ง หรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หากแต่ต้องใช้กระบวนการมีส่วนร่วม ของภาคีต่าง ๆ ที่หลากหลาย วิชาชีพ หรือแบบสายสัมพันธ์วิทยาการแบบพหุภาคี ซึ่งจะเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญ ที่จะทำให้เกิดการทำงานอย่างมีส่วนร่วมทั้งในภาครัฐ-เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และ ประชาชนในการร่วมคิด วิเคราะห์ ดำเนินการ และ ผสมผสานกิจกรรมการดำเนินงานต่าง ๆ ของหน่วยงานและองค์กรเข้าด้วยกัน การมีส่วนร่วมดังกล่าวนี้จะต้องเน้น คน เป็นศูนย์กลางในการพัฒนาไปสู่สภาวะที่มีสุขภาพอนามัยที่ดี และสิ่งแวดล้อมได้รับการฟื้นฟูต่อไป

ประเทศไทยเป็นประเทศกำลังพัฒนา ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศมีอาชีพเกษตรกรรม การพัฒนาประเทศในระยะที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายด้านทั้งโครงสร้างประชากร เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ประเพณี รวมทั้งรูปแบบการประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรมด้วย โดยการเกษตรกรรมได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะในระยะสามสิบปีที่ผ่านมา ประเทศไทยได้รับแนวความคิด ระบบการผลิตภาคเกษตรกรรมแบบตะวันตกซึ่งต้องพึ่งพาเทคโนโลยีและสารเคมีชนิดต่าง ๆ มาใช้แทนแนวความคิดเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมที่เกษตรกร ส่วนใหญ่พึ่งพาอยู่กับธรรมชาติ

และมุ่งทำการเกษตรผสมผสานหลากหลายที่ตอบสนองกับความต้องการยังชีพ โดยแนวคิดการผลิตภาคเกษตรกรรมแบบตะวันตกนั้น มุ่งไปที่การทำเกษตรอุตสาหกรรม ด้วยการแปรสภาพจากการผลิตเพื่อบริโภค ภายในประเทศ ไปสู่การผลิตเพื่อการส่งออก จึงทำให้เกษตรกร ทำการเกษตรกรรมในรูปแบบที่ต้องการเพิ่มผลผลิตให้ได้มากยิ่งขึ้น ซึ่งในกระบวนการผลิตรูปแบบใหม่นี้ เกษตรกรต้องพึ่งพาเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่นำเข้ามาใช้ในกระบวนการผลิต โดยเฉพาะการนำสารเคมีเข้ามาช่วย จะเห็นได้จากในระยะ 3 ปี ที่ผ่านมามีการนำเข้าสารเคมีควบคุมและกำจัดศัตรูพืชเพิ่มขึ้น โดยปี 2537 นำเข้ามา 3,227 ตัน ปี 2538 นำเข้า 38,754 ตัน และปี พ.ศ. 2539 นำเข้า 45,701 ตัน ตามลำดับ (กองอาชีวอนามัย, 2541) สารเคมีดังกล่าวได้กระจายไปสู่พื้นที่เกษตรกรรมในภูมิภาคต่าง ๆ จนกระจายไปทั่วประเทศ ถึงแม้ว่าในความเห็นของผู้ใช้ส่วนใหญ่ สารเคมีดังกล่าวจะเพิ่มผลผลิตมากขึ้นจากเดิม แต่ผลกระทบที่ตามมาเนื่องจาก การใช้สารเคมีทางการเกษตรในระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อเกษตรกร ผู้ผลิต ผู้บริโภค ตลอดจนเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมโดยรวม กล่าวคือ โดยปกตินอกจากสารเคมีส่วนใหญ่จะตกค้างในสิ่งแวดล้อมโดยตรงแล้ว อีกร้อยละ 25 ที่เหลือยังก่อให้เกิดปัญหาในรูปแบบของสารพิษตกค้างในผลิตผลทางการเกษตร (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2539) ซึ่งประเทศไทยเองได้ตรวจพบการตกค้างของสารเคมีในผลิตผลทางการเกษตรมากกว่า 10 ปี และปัจจุบันปัญหาดังกล่าวยังไม่มีมาตรการที่ต่อเนื่องและเป็นระบบ เพื่อแก้ไข อีกทั้งเกษตรกรผู้ผลิตซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับอันตรายจากสารพิษทางการเกษตรโดยตรงยังขาดความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องและเพียงพอ ส่งผลให้วันนี้จะต้องพึ่งพิงสารอันตราย เหล่านี้เป็นวัตถุดิบมากขึ้น ด้านผู้บริโภคก็อาจได้รับอันตรายจากการบริโภคสารพิษที่ตกค้างในพืชผลการเกษตรอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2538)

ตลอดเวลาของการพัฒนาการเกษตรสมัยใหม่ที่ผ่านมา ภาครัฐเป็นผู้ที่มีอิทธิพลในการกำหนดนโยบาย วางแนวทางการพัฒนาการเกษตรสมัยใหม่ เพื่อสนับสนุนภาคธุรกิจเอกชน นอกจากนี้ ยังเป็นผู้ใช้กลไกงบประมาณ และกำลังคนในการสร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้น ภายใต้โครงสร้างรวมศูนย์อำนาจส่วนกลาง อย่างไรก็ตามในท่ามกลางการส่งเสริมการเกษตรสมัยใหม่นั้น ก็ได้มีการนำเสนอแนวคิดและวิธีการระบบการเกษตรแบบยั่งยืนขึ้น โดยการเคลื่อนไหวอย่างจริงจังจากกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานพัฒนาชนบทร่วมกับเครือข่ายเกษตรกร และหน่วยงานของรัฐและเอกชนบางส่วน แต่ก็นับว่ายังไม่กว้างขวางมากนัก อย่างไรก็ตามภายหลังการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างในรัฐธรรมนูญ ปี 2540 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ได้ก่อให้เกิดกระแสการพัฒนาที่ภาคประชาชนมีบทบาทในการดำเนินการและนำเสนอแนวคิดต่อการพัฒนามากขึ้นในทุกๆ มิติ เกิดการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนกลุ่มใหม่ๆ และทำให้วิถีคิดและวิถีปฏิบัติของการเกษตรแบบยั่งยืนแพร่หลายมากขึ้น

จังหวัดพิจิตรเป็นจังหวัดหนึ่งที่ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพอยู่ในภาคเกษตรกรรมซึ่ง

ประกอบด้วย การทำนา ทำไร่ ทำสวนและ ผัก มีพื้นที่ทำการเกษตรร้อยละ 97 ของพื้นที่ ทั้งหมด (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร , 2538/2539) ผลกระทบจากการใช้สารเคมีในการควบคุมและกำจัด ศัตรูพืช จึงกระจายเป็นวงกว้าง และอยู่ในระดับที่รุนแรง โดยเฉพาะเกษตรกรพบว่า อัตราการป่วย เนื่องมาจากการใช้สารเคมีในการกำจัดและป้องกันศัตรูพืช ในระยะ 3 ปี ที่ผ่านมา มีอัตราการป่วย 26.18 ต่อแสนประชากร , 36.16 ต่อแสนประชากร และ 71.37 ต่อแสนประชากร (สำนักงานสาธารณสุข จังหวัดพิจิตร ,2544) ซึ่งพบว่ามีปริมาณเพิ่มมากขึ้นในอัตราที่สูงมาก นอกจากนี้การระบาดของศัตรูพืช ยังได้เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล และหอยเชอร์รี่ ที่ได้ก่อให้เกิดความเสียหาย ต่อพื้นที่ นาในจังหวัดพิจิตรอย่างมากมาย เป็นการกระตุ้นให้เกษตรกรเพิ่มปริมาณการใช้สารกำจัดศัตรูพืช มากยิ่งขึ้น

จากผลกระทบของเกษตรกรรมแผนใหม่ ที่ไม่สร้างความยั่งยืนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และสุขภาพอนามัย การเกษตรในอนาคตนั้นจะต้องเป็นการเกษตรที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งเป็นระบบที่จะช่วยฟื้นฟูสภาพแวดล้อมให้กลับคืนสู่สมดุล และยังผลิตให้เกษตรกรอยู่ได้ โดยภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง ต้องเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมอย่างจริงจัง มีการพัฒนา เทคโนโลยีที่จะอำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้นโดยตรงกับประชาชน และ ชุมชน อย่างเป็นองค์รวม (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม,2538) จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้น คณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษา กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของพหุภาคีเพื่อลดการใช้สารเคมี ในภาคเกษตรกรรมของจังหวัดพิจิตร อย่างยั่งยืน ซึ่งจะส่งผลให้สุขภาพของประชาชน ทั้งเกษตรกร และผู้บริโภคมีสุขภาพที่ดี ทั้งยังช่วยฟื้นฟู สภาพแวดล้อมให้กลับคืนสู่สภาพปกติเช่นเดิม

จากผลการศึกษาในระยະที่หนึ่ง (ปี 2543-2544) พบว่า การที่เกษตรกรลด เลิก การใช้สารเคมี เนื่องมาจาก การที่เกษตรกร ประสบภาวะขาดทุน สุขภาพเสื่อม ประกอบกับมีปัจจัยเอื้อคือมีผู้นำ เกษตรกรที่ประสบความสำเร็จโดยสามารถลด เลิก การใช้สารเคมีได้ และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นทั้งด้าน เศรษฐกิจ สังคม และ สิ่งแวดล้อมอยู่ในพื้นที่ ผู้นำเกษตรกรมีความเสียสละ อยากให้สมาชิก และ เพื่อนบ้านลด เลิกการใช้สารเคมี จึงมีการขยายกลุ่ม โดยการแนะนำ ชักชวน ให้เข้าสู่ระบบการทำ การเกษตรแบบปลอดสารเคมี ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การสนับสนุนสารทดแทนให้ไปทดลองใช้ฟรี ผู้บริโภคทั้งในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นได้ให้ความสนใจกับการทำการเกษตรที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม มากขึ้น และมีความต้องการสินค้าปลอดสารพิษ มีการสร้างกระแสให้เกษตรกรและผู้บริโภค ตื่นตัว และตระหนักถึงอันตราย จากการใช้สารเคมี มีกระบวนการนำเสนอสื่อบุคคล ผ่านวิทยุ วารสาร หนังสือพิมพ์ และโทรทัศน์ทั้งในส่วนท้องถิ่นและส่วนกลาง มีการให้ข้อมูลเกี่ยวกับมาตรการกีดกัน สินค้าเกษตรที่ใช้สารเคมี ซึ่งจะส่งผลต่อปริมาณการจำหน่ายสินค้าการเกษตร นโยบายภาครัฐซึ่งให้การ สนับสนุนการผลิตสินค้าการเกษตรปลอดสารเคมี รวมทั้งมีองค์กรเอกชนและภาครัฐในระดับท้องถิ่น เข้าไปช่วยสนับสนุนทั้งอุปกรณ์การทำสารทดแทนสารเคมี ที่สามารถหาได้ง่ายในท้องถิ่น ราคาต่ำ ประสิทธิภาพสูง ก่อให้เกิดกำลังใจในการทำงานร่วมกัน มีการแลกเปลี่ยนความรู้ ทั้งภายในกลุ่ม และ

ระหว่างกลุ่ม ก่อให้เกิดการพัฒนาความรู้มากขึ้นในด้านเกษตรปลอดสารเคมี เกิดการขยายแนวคิดการทำเกษตรปลอดสารเคมีไปยังเพื่อนบ้าน และ กลุ่มต่าง ๆ มากขึ้น รวมทั้งมีการจัดทำแผนการทำงานเกษตรปลอดสารเคมีร่วมกัน เพื่อนำไปสู่ การพึ่งตนเองมากยิ่งขึ้น

ปัจจัยสำคัญจากผลการศึกษาที่เป็นตัวชี้วัดที่สำคัญคือ ผู้นำเกษตรกรที่สามารถลด เลิก การใช้สารเคมีได้และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ส่งผลให้เกษตรกรตำบลใกล้เคียงอยากเรียนรู้ ซึ่งใกล้เคียงกับกระบวนการเรียนรู้ในเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานและพหุภาคี ในการเรียนรู้สู่การพึ่งตนเอง ผ่านสถานีปราชญ์ชาวบ้าน 12 แห่ง โดยแต่ละสถานีที่มีอยู่ในท้องถิ่นมีการเรียนรู้กันตามลักษณะทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น พัฒนา ประยุกต์ ประเมินผล ตรวจสอบ และปรับปรุงตลอดเวลา นอกจากนั้นยังได้มีกระบวนการเพิ่มสื่อต่าง ๆ ทำให้แต่ละสถานีการเรียนรู้ สามารถนำเสนอได้อย่างหลากหลาย สื่อความหมายได้เข้าใจง่ายขึ้น

จากผลการศึกษาในระยะที่หนึ่ง ประกอบกับบทเรียนการทำงานในพื้นที่บางแห่งซึ่งมีบริบททางสังคมใกล้เคียงกับกับจังหวัดพิจิตร เครือข่ายผู้นำเกษตรกรจังหวัดพิจิตร จึงเสนอให้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการค้นหาผู้นำการเปลี่ยนแปลงให้มีเพิ่มขึ้น โดยจัดกระบวนการให้มีรูปแบบที่ชัดเจน ลักษณะของหลักสูตรเหมาะสมสำหรับถ่ายทอดให้เกษตรกรได้เข้าใจง่าย มีรูปแบบและกระบวนการบริหารจัดการที่เหมาะสมของโรงเรียนสร้างผู้นำเพื่อการเปลี่ยนแปลง ตลอดจนการนำสื่อวิทยุและวารสารเข้ามาใช้เพื่อขยายผลและสร้างกระแสให้ทั้งผู้บริโภคและเกษตรกรสนใจ และสนับสนุนการเกษตรโดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ลักษณะการทำงานประสานกันของพหุภาคีหลาย ๆ ฝ่าย เพื่อให้เกิดองค์กรที่สามารถเป็นพลังขับเคลื่อน กระบวนการทำการเกษตรที่ไม่ทำลาย สุขภาพ และ สภาพแวดล้อม เกษตรกรมีการพึ่งตนเอง เพื่อสร้างสังคมเกษตรกรให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

1.2 วัตถุประสงค์

1. เพื่อวิเคราะห์แนวทางการค้นหาผู้นำการเปลี่ยนแปลง ในการลดเลิก การใช้สารเคมีในภาคเกษตรกรรม
2. เพื่อวิเคราะห์หลักสูตรในการสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการลด เลิก การใช้สารเคมีในภาคเกษตรกรรม โดยใช้โรงเรียนผู้นำการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเอง (วปอ.ประชาชน)
3. เพื่อวิเคราะห์บทบาทและหน้าที่ขององค์กรที่ร่วมกันดำเนินงานลด เลิก การใช้สารเคมีในรูปของพหุภาคี
4. เพื่อประเมินสถานการณ์ ในการ ลด ละ เลิก การใช้สารเคมีในการประกอบอาชีพของเกษตรกรในพื้นที่เป้าหมาย จังหวัดพิจิตร

1.3 ขอบเขตการศึกษา

เป็นการศึกษากระบวนการเรียนรู้ของพหุภาคีกลุ่มต่าง ๆ ที่มีบทบาทในการร่วมปฏิบัติงานเพื่อนำไปสู่การทำการเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมีในขั้นตอนการผลิต โดยการศึกษาจะเลือกเก็บข้อมูลในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง จำนวน 60 คน ใน 2 พื้นที่ คือ

- ตำบลทับหมัน อำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร
- ตำบลทับคล้อ อำเภอทับคล้อ จังหวัดพิจิตร

การศึกษามุ่งทำความเข้าใจต่อกระบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชน ในพื้นที่ ได้แก่ โรงเรียนวิทยากรผู้นำการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเอง และ พึ่งพากันเอง (วปอ.) ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มเกษตรกรที่มีฐานทางวัฒนธรรมชุมชนเพื่อนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน และการสร้างกิจกรรมการส่งเสริมการใช้สารทดแทนสารเคมีทางการเกษตร ซึ่งมีความหมายในเชิงการนำไปสู่การจัดการภาคการเกษตร และความหมายของการพึ่งตนเอง

สิ่งที่เครือข่ายวิทยากรผู้นำการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเอง และ พึ่งพากันเอง (วปอ.) กำลังดำเนินการอยู่นั้น จึงเป็นลักษณะการสร้างความจริงของการพัฒนาขึ้นมาใหม่ เนื่องจากความจริงเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในช่วงเวลาหนึ่ง และมีใช้ความจริงที่แน่นอนที่มีเพียงหนึ่งเดียวหรือเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หากแต่เป็นความจริงตามการสร้างขึ้นของผู้ที่มีอำนาจและโอกาส ในสถานการณ์ปัจจัยแวดล้อม ในช่วงเวลา ตามค่านิยม พร้อมทั้งการสร้างภาพให้เห็นระบบการเกษตรที่พึงปรารถนาและกระบวนการในการเปลี่ยนผ่านจากสภาวะเดิมไปสู่สภาวะใหม่ นอกจากนี้ การเกิดขึ้นของการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อมทางการเกษตรมิใช่เพียงแค่การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ หรือการเปลี่ยนแปลงทางจิตสำนึกเท่านั้น แต่หมายถึงวิถีทางที่การเปลี่ยนแปลงเกิดจากการถูกกำหนดความหมายจากกลุ่มพลังต่างๆ ในสังคมอีกด้วย

ความจริง(Fact)ใดๆ ย่อมมี “ความหมาย” แฝงอยู่ ซึ่งกระบวนการสร้างความจริงหรือความหมายนั้น เป็นเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์ อำนาจนี้ ได้แก่ อำนาจในการผลิต อำนาจในการกระบวนการ จัดการภาคการเกษตรโดยเครือข่ายเกษตรกร เป็นความขัดแย้งระหว่างผู้ที่ยึดกุมความหมายที่มีอำนาจเหนือกว่า และผู้ที่สร้างความหมายใหม่และพยายามต่อต้าน ด้วยเหตุนี้ จึงมีสมมุติฐานการศึกษาว่า การที่เครือข่ายผู้นำเกษตรกรได้สร้างกระบวนการกลุ่มและได้นำเอาสารทดแทนสารเคมีมาใช้ในการเกษตรนั้น เป็นการสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจด้วยตนเองขึ้นมาใหม่และเป็นความหมายใหม่ ที่มีพลังในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเพื่อนำไปสู่สังคมที่พึงปรารถนาได้

ปัญหาของการศึกษาเรื่องการให้ความหมาย และการดำรงอยู่ในท่ามกลางการช่วงชิงจากกลุ่มพลังต่างๆ จึงเชื่อมโยงประเด็นที่การศึกษานี้พยายามหาคำตอบ ได้แก่

(1) ประเด็นการค้นหาและพัฒนาศักยภาพผู้นำการเปลี่ยนแปลงของเครือข่ายเกษตรกร ในกระบวนการทำการเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมี ว่ามีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมอย่างไร และกำลังสร้างกระบวนการพึ่งตนเองเกี่ยวกับการเกษตรในลักษณะใด

(2) ประเด็นกลไกในการนิยามความหมาย หรือภาคปฏิบัติของการให้ความหมายของเครือข่ายกลุ่มวิทยากรผู้นำการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเอง และ พึ่งพากันเอง (วปอ.) คือ การพยายามวิเคราะห์การปฏิบัติการของเครือข่ายเพื่อหาทางออกที่ถูกต้อง และการศึกษาการก่อตัวและการสร้างภาพความหมายผ่านเครื่องมือบางประการที่ซับซ้อนและดำรงอยู่ในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน และสิ่งที่อยู่ในแผนหรือโครงการของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนทั้งกลไกที่ดำรงอยู่ในชีวิตประจำวัน เช่น ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ประเพณี พิธีกรรม ตัวบุคคล สถานที่ สถาบันต่างๆ ในชุมชน หรือสื่อชนิดต่างๆ

การปฏิบัติการณ์ดังกล่าว ดำเนินการอยู่ภายใต้แนวคิด “การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง” ซึ่งมีการอธิบายชุดความหมายการเกษตรทางเลือกไว้ 3 ประเด็นใหญ่ๆ คือ

- ประเด็นระบบการเกษตร โดยการเน้นระบบการเกษตรที่ใช้ความรู้และภูมิปัญญาของตนเอง ใช้ศักยภาพในไร่นาของตนเองมากกว่าการพึ่งภายนอก มีระบบการตลาดทางเลือก และการเน้นความปลอดภัยของผู้ผลิตและผู้บริโภค
- เน้นมิติด้านสังคม วัฒนธรรม และ จิตวิญญาณ มากกว่ารายได้หรือกำไรในระบบตลาด เช่น การเชื่อมโยงเกษตรกรเป็นเครือข่ายทางสังคม เครือข่ายการเรียนรู้ เป็นต้น
- มิติด้านสิ่งแวดล้อม ที่ให้ความสำคัญกับการบำรุงรักษาดิน น้ำ และสภาพแวดล้อมที่เป็นฐานของชีวิต เป็นต้น

โดยคณะวิจัยจะใช้เป็นฐานในการศึกษา เพื่อค้นหาภาคปฏิบัติการของวิทยากรผู้นำการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเอง และ พึ่งพากันเอง (วปอ.) ในการสร้างชุดความหมายของตนเอง

(3) ประเด็นของความสัมพันธ์ของการให้ความหมาย เป็นการพยายามวิเคราะห์ว่ากลุ่มพลังต่างๆ ได้สร้างและให้ความหมายกับความจริงของการพัฒนาการเกษตรผ่านการใช้สารทดแทนสารเคมีทางการเกษตรอย่างไร ได้แก่ กระบวนการในการส่งผ่านความคิดและการชิงความได้เปรียบของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และความสามารถในการกลั่นกรอง เลือกใช้ของเครือข่าย ซึ่งมีลักษณะของการศึกษาถึง

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มพลังต่างๆ
วิเคราะห์

โดยมีเครือข่ายผู้นำเกษตรกรเป็นแกนกลางของการ

ประเด็นทั้ง 3 จะช่วยให้เห็นภาพรวมความเคลื่อนไหวของประชาชนในการสร้างความหมายการ
พัฒนาการเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมีและต่อเนื่องการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน ได้อย่างชัดเจน
ต่อเนื่องจนเกิดการ ยอมรับในที่สุด

1.4 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. เกษตรกรมีรูปแบบและกระบวนการจัดการของแต่ละพื้นที่ อย่างสอดคล้องกับบริบททางสังคม
ในการลดการใช้สารเคมีภาคการเกษตรได้อย่างยั่งยืน
2. เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ สามารถ ลด เลิก การใช้สารเคมีภาคการเกษตรได้อย่างน้อย
ร้อยละ 50
3. เกษตรกรได้แนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและลดผลกระทบที่เกิดจากการใช้สารเคมีภาค
การเกษตร
4. เกษตรกรสามารถสร้างเครือข่ายประชาคมเกษตรกรรมปลอดสารเคมี ในจังหวัดพิจิตร
5. คณะผู้ศึกษาเข้าใจถึงบทบาทภาคประชาชน และความสัมพันธ์ของฝ่ายที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะ
ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของแต่ละฝ่าย ซึ่งกลไกหรือวิธีการที่แต่ละฝ่ายใช้จะเป็นประโยชน์ใน
การเคลื่อนไหวของภาคประชาชนต่อการเกษตรกรรมปลอดสารเคมี และการสร้างความเข้มแข็ง
ของชุมชน
6. คณะผู้ศึกษาเข้าใจถึงศักยภาพและข้อจำกัดของกระบวนการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนใน
การเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเอง

1.5 คำศัพท์เฉพาะการศึกษา

1. กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม หมายถึง กลวิธี หรือ รูปแบบการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้
ผู้เกี่ยวข้อง ได้แก่กลุ่มเกษตรกรในพื้นที่เป้าหมาย กลุ่มเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จนอก
พื้นที่

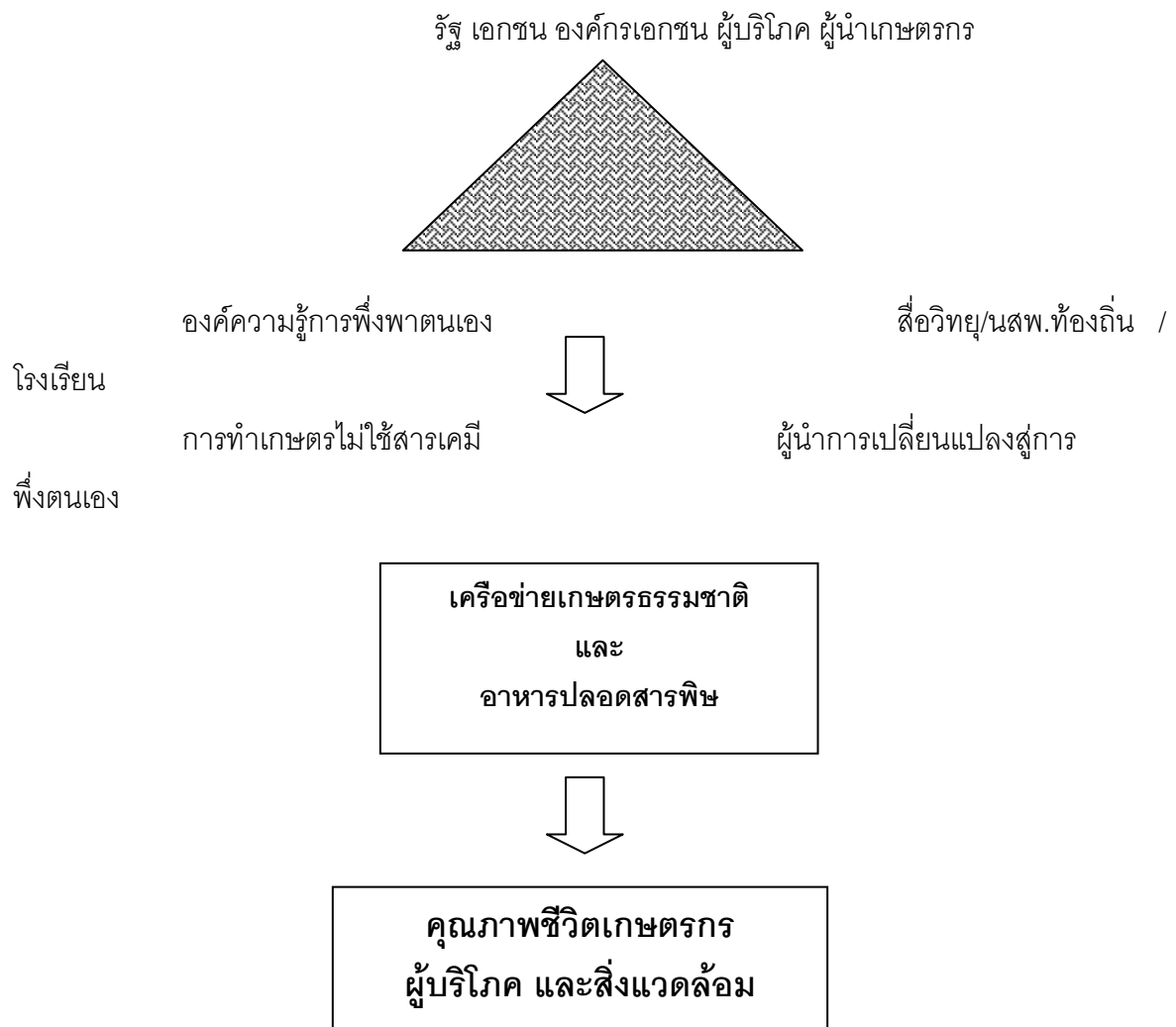
เป้าหมาย นักวิจัยหลัก นักวิจัยภาคสนาม ภาครัฐและเอกชน ได้มีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยน
เรียนรู้ ประสพการณ์ของแต่ละฝ่ายภายใต้บรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อให้บรรลุ
วัตถุประสงค์ ของการวิจัยที่ตั้งไว้

- 2.ผู้นำเกษตรกร หมายถึง ผู้ที่สามารถเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรายย่อย ให้สามารถใช้สารทดแทนสารเคมีภาคการเกษตร และ ประสบความสำเร็จในการดำรงชีวิตด้วยเกษตรกรรมปลอดสารเคมีเป็นหลัก
- 3.สารเคมีภาคการเกษตร หมายถึง สารเคมีที่ใช้ในการป้องกันและกำจัดศัตรูพืช ทั้งที่เป็นแมลงและวัชพืช รวมทั้งสารเคมีในการบำรุงพันธุ์พืช เพื่อเร่งการเจริญเติบโตทุกชนิด
- 4.ศัตรูพืช หมายถึง สิ่งมีชีวิตที่เป็นสัตว์ และพืช ซึ่งส่งผลกระทบต่อกระบวนการเจริญเติบโตของพรรณพืชทางการเกษตร
- 5.ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาพื้นบ้าน หมายถึง องค์ความรู้ที่ได้มาจากการคิดค้น สิ่งสมประสบการณ์ การเรียนรู้ ทั้งจากประสบการณ์ตนเอง ครอบครัว ชุมชน รวมทั้งปัจจัยภายนอก ความเชื่อและการยอมรับ ที่พัฒนาองค์ความรู้และกำหนดวิถีทาง การใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชที่ปลอดภัย จากอดีต จนถึงปัจจุบัน
- 6.องค์กรชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่มีารรวมตัวกันทั้งที่เป็นทางการ และ ไม่เป็นทางการโดยมีวัตถุประสงค์ที่แน่นอนร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารกัน มีการกระทำหรือปฏิบัติกิจกรรมร่วมกัน
- 7.ความเข้มแข็งของชุมชน หมายถึง การที่องค์กรชุมชนมีความสามารถในการบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน
- 8.ประชาคม หมายถึง การที่กลุ่มคน องค์กรในชุมชนที่หลากหลาย มีจิตสำนึกสาธารณะร่วมกัน มารวมตัวกันด้วยความสมัครใจ มีความเชื่อมโยง สื่อสารกันอย่างต่อเนื่อง มีระบบการจัดการที่มี ประสิทธิภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกัน และร่วมทำกิจกรรมเพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวม
- 9.การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึง การปฏิบัติการในการพัฒนาชุมชน โดยภาคประชาชนได้ร่วม กับนักวิชาการจากนอกพื้นที่ ปฏิบัติการร่วมกันในการวิจัย ที่เน้นการให้ความสำคัญกับข้อมูล และ ความคิดของชาวบ้าน โดยมีขั้นตอนที่สำคัญคือ การศึกษาชุมชน เพื่อวิเคราะห์ปัญหา หาแนวทาง แก้ไขปัญหา ดำเนินการแก้ปัญหาและประเมินผล

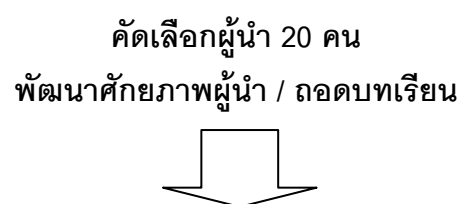
1.7 กรอบแนวคิดการศึกษา

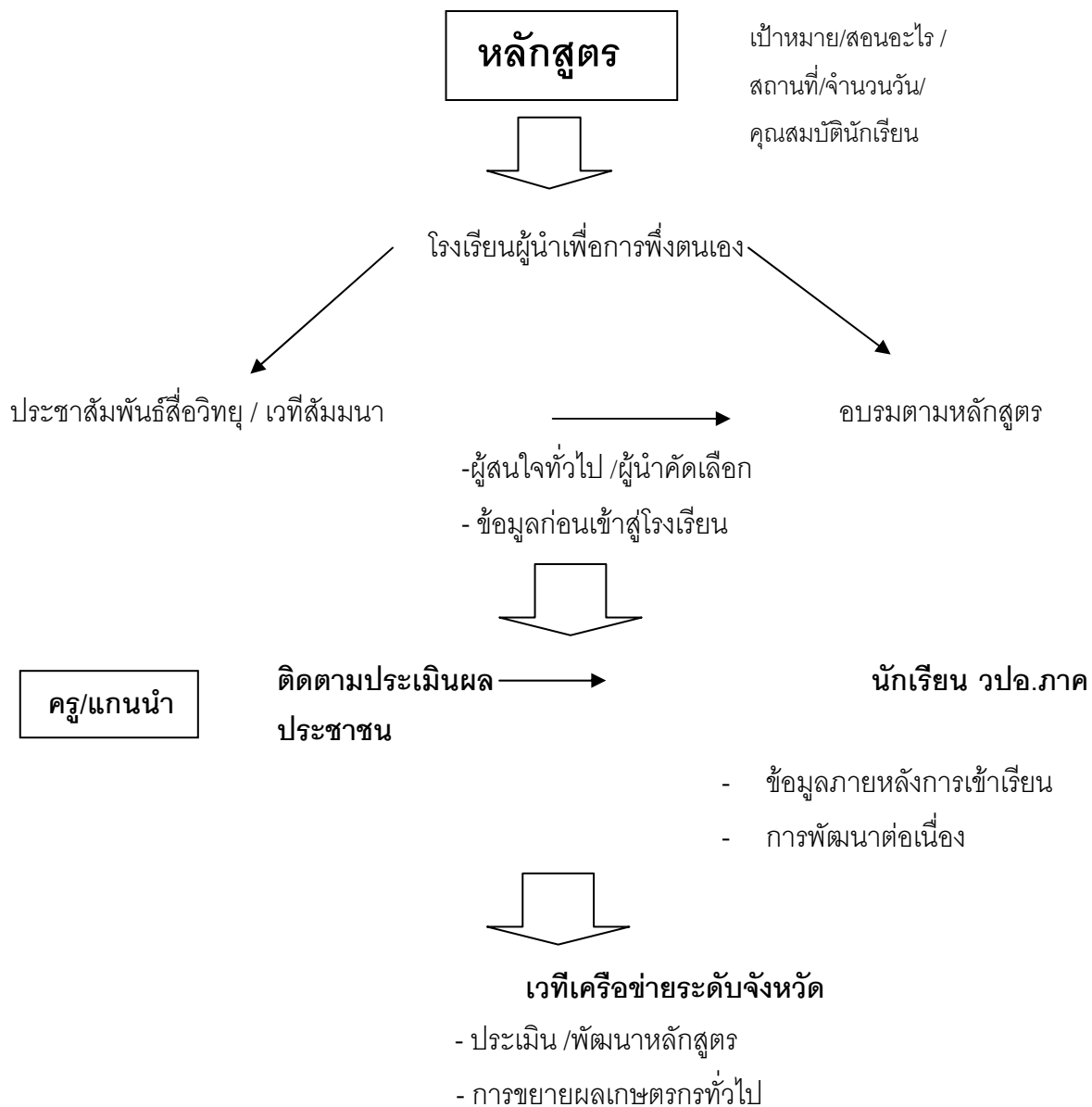
วิฤตการณ์ ใช้สารเคมีควบคุมศัตรูพืชมาก
คุณภาพชีวิตประชาชน สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม

1.8 วิธีดำเนินการวิจัย

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

จากกระแสการพัฒนาที่เน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในลักษณะของการพึ่งตนเองเป็นหลัก ไม่รอคอย หรือเรียกร้องความช่วยเหลือจากภาครัฐอย่างเดียว กรณีของการรวมตัวช่วยเหลือกันโดยกลุ่ม

ผู้นำเกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมี เป็นกรณีหนึ่งที่กระทำขึ้นโดยไม่ได้อยู่ในโครงสร้างของภาครัฐ จนสามารถพัฒนาการจัดการให้สามารถขับเคลื่อนไปได้อย่างต่อเนื่องในระดับหนึ่ง จากนั้นได้นำเอาแนวคิดการสร้างวิทยากรกระบวนการเพื่อเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเอง และ พึ่งพากันเอง มาส่งเสริมในเครือข่ายซึ่งมีลักษณะของการนำไปสู่การเกษตรแบบปลอดภัยสารเคมีอย่างยั่งยืน

การศึกษาในครั้งนี้ มีการทบทวนวรรณกรรม เพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของพหุภาคีในการร่วมปฏิบัติการเพื่อลดการใช้สารเคมี ภาคการเกษตรโดยมีรายละเอียดดังนี้

2.1 แนวคิด ค่านิยมพื้นฐาน และผลกระทบ จากการใช้สารเคมีควบคุมและกำจัดศัตรูพืชของเกษตรกร

เกษตรกรรมตามแผนปัจจุบัน(Convention Agriculture) หรือเกษตรกรรมกระแสหลัก(Mainstream Agriculture) หรือเกษตรกรรมเคมี (Chemical Agriculture) เป็นรูปแบบการเกษตรที่พัฒนาขึ้นในประเทศตะวันตก ประมาณทศวรรษที่ 1870-1890 โดยเริ่มต้นที่ประเทศอังกฤษ แล้วค่อยขยายไปสู่ประเทศต่าง ๆ ในทุกภูมิภาคของโลก แต่มิได้ก่อผลกระทบอย่างลึกซึ้งต่อประเทศโลกที่สามเท่าใดนัก (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ , 2539)

การขยายตัวของระบบเกษตรแผนใหม่สู่ประเทศโลกที่สาม ซึ่งรวมถึงประเทศไทยด้วยนั้น เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทศวรรษที่ 1960 อันเป็นช่วงที่เกิดปฏิวัติเขียว (Green Revolution) ขึ้นในประเทศโลกที่สาม ภายใต้การสนับสนุนของประเทศอุตสาหกรรม และ บรรษัทข้ามชาติทางการเกษตร ระบบเกษตรกรรมเพื่อยังชีพในประเทศโลกที่สามได้ถูกเปลี่ยนให้เป็นระบบเกษตรแผนใหม่ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญคือ

- (1) เป็นระบบการเกษตรที่อาศัยเทคโนโลยีแผนใหม่
- (2) เป็นระบบการเกษตรที่เน้นการลงทุนจำนวนมาก โดยทุนดังกล่าวปรากฏในรูปของเครื่องจักรกล ปังจัยการผลิตซึ่งได้แก่ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ปุ๋ย และสารเคมีกำจัดศัตรูพืช
- (3) เป็นระบบการเกษตรที่เน้นความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน โดยเฉพาะการผลิตพืชและสัตว์ ชนิดใดชนิดหนึ่งในพื้นที่ ขนาดใหญ่
- (4) เป็นระบบการเกษตรที่มีการใช้พลังงานสูง โดยพลังงานที่ใช้อยู่ในรูปของน้ำมันเชื้อเพลิงสำหรับเครื่องจักรกล การเกษตรโดยตรง การใช้ปิโตรเลียมเป็นวัตถุดิบในอุตสาหกรรมปุ๋ย และสารเคมีทางการเกษตร รวมทั้งพลังงานที่ซ่อนอยู่ในกระบวนการผลิต และ ขนส่งปังจัยการผลิตต่าง ๆ
- (5) เป็นระบบการเกษตร ที่บริษัทธุรกิจการเกษตรเข้ามามีอิทธิพลในการควบคุมปังจัยการผลิต การแปรรูป การตลาด และการขนส่ง
- (6) เป็นระบบการเกษตรที่รัฐเข้ามามีบทบาทสูง เช่น การกำหนดพื้นที่เพาะปลูกเฉพาะ การกำหนดราคาสินค้า เป็นต้น (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ , 2539)

สำหรับประเทศไทย ได้เริ่มมีการใช้สารเคมีทางการเกษตรมายาวนาน โดยปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่ทำให้เกษตรกรใช้สารเคมีจากการศึกษาเอกสารต่าง ๆ พบว่าสาเหตุการใช้ มาจาก

- (1) นโยบายของภาครัฐที่ส่งผลให้เกิดการใช้สารเคมี
- (2) ความร่วมมือระหว่างภาครัฐและระบบธุรกิจที่ส่งเสริมให้เกิดการใช้สารเคมี เช่น กฎหมาย สภาเกษตรกรแห่งชาติ การจัดตั้งกองทุนสหกรณ์การเกษตร นโยบายการส่งเสริมการเกษตร ของธนาคารเพื่อ การเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ต่าง ๆ ที่เอื้อให้เกษตรกรต้องพึ่งพา สารเคมีโดยไม่รู้เท่าทัน ถึงผลกระทบและอันตรายจากสารเคมีนั้น ๆ
- (3) ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับวิธีการใช้สารเคมี ประสิทธิภาพของสารเคมี ระยะเวลาการ ออกฤทธิ์ ของเกษตรกร
- (4) การส่งเสริมให้เกิดการใช้สารเคมีโดยผ่านระบบการศึกษา

จากโครงสร้างของระบบการเกษตรปัจจุบัน ได้ส่งผลกระทบต่อปัญหาต่าง ๆ หลายประการคือ

2.1.1 ผลกระทบต่อสุขภาพของเกษตรกรและผู้บริโภค

จากการวิเคราะห์ของกรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข ในเดือนตุลาคม 2534 โดยเก็บตัวอย่างจากพืชผัก ผลไม้ที่วางจำหน่ายในกรุงเทพมหานคร จำนวน 765 ตัวอย่าง พบว่า

- ผักประเภทที่คนไทย นิยมบริโภคสด ๆ เช่น ถั่วฝักยาว แตงกวา กะหล่ำปลี มะเขือ เปราะ มะนาว มะเขือเทศ ผักกาดหอม และถั่วพูพบว่าการตกค้างของสารเคมีกำจัด ศัตรูพืชร้อยละ 37 ปริมาณตกค้าง ส่วนใหญ่อยู่ในเกณฑ์ปลอดภัย มีเฉพาะถั่วฝักยาว กะหล่ำปลี และมะนาวเท่านั้น ที่มีสารตกค้างเกินค่าความปลอดภัย
- ผักประเภทที่คนไทยนิยมปรุงให้สุก วิเคราะห์ 22 ชนิด 317 ตัวอย่าง พบว่า กระเทียม กวางตุ้ง ดอกกะหล่ำ ถั่วแขกและบวบ มีสารตกค้างเกินค่าความปลอดภัย
- ผักประเภทนิยมปรุงแต่งรส วิเคราะห์ 14 ชนิด จำนวน 68 ตัวอย่าง พบว่าร้อยละ 27 มีสารตกค้างที่อยู่ในเกณฑ์ปลอดภัย ร้อยละ 6 เกินค่าความปลอดภัย ซึ่งพบใน ต้นหอม พริก สะระแหน่ และ โหระพา
- ผลไม้ประเภทบริโภคทั้งเปลือก วิเคราะห์ 5 ชนิด คือ องุ่น ชมพู ฝรั่ง พุทราและสตอเบอรี่ พบว่า ร้อยละ 56 มีสารตกค้างอยู่ในเกณฑ์ปลอดภัย ร้อยละ 13 เกินค่าความปลอดภัย (พบใน องุ่น)
- ผลไม้ประเภทไม่บริโภคทั้งเปลือก วิเคราะห์ 10 ชนิดคือ ส้มเขียวหวาน กล้วยหอม มะละกอ มะม่วง ลิ้นจี่ สับปะรด เงาะ แตงไทย ละมุด และแตงโม รวม 79 ตัวอย่าง พบว่า ร้อยละ 44 มีสารพิษตกค้างอยู่ในเกณฑ์ปลอดภัย ร้อยละ 6 เกินค่าความปลอดภัย

(พบในส้มเขียวหวาน)

- สารพิษตกค้างส่วนใหญ่ที่พบคือ โมโนโครโทฟอส เมตามิโดฟอส และเมทิลพาราไรออน

ตามรายงานของกองระบาดวิทยา กระทรวงสาธารณสุข พบว่าการเจ็บป่วยและเสียชีวิต ของประชาชนเนื่องมาจากการ ได้รับสารพิษกำจัดศัตรูพืช ในปี พ.ศ. 2537 นั้นมีจำนวนผู้เสียชีวิต 41 ราย และมีอัตราป่วย 5.32 คนต่อ ประชากรแสนคน ปี พ.ศ. 2538 มีจำนวนผู้เสียชีวิต 21 ราย มีอัตราป่วย 5.71 คนต่อประชากรแสนคนและปี พ.ศ 2539 จำนวนผู้ที่เสียชีวิตจำนวน 31 ราย อัตราป่วย 5.32 ต่อประชากรแสนคน (กองระบาดวิทยา,2541)จึงนับเป็นผลกระทบต่อสุขภาพของประชากรโดยตรงทั้งต่อเกษตรกรผู้ผลิต และ ผู้บริโภค

ตารางที่ 2.1 แสดงผลการตรวจหาสารกำจัดศัตรูพืชตกค้างในพืชผัก ผลไม้

ปี	หน่วยงาน	สิ่งตรวจ	จำนวนตัวอย่าง	พบสารกำจัดศัตรูพืช	
				จำนวน	ร้อยละ
2532	กรมวิทย์	ผักจากตลาด	600	198	33.00
2534	กรมวิทย์	ผลไม้	80	56	70.00
2536	กรมวิทย์	ผลไม้	78	76	97.43
2537	กรมวิทย์	ไข่	44	41	93.18
2538-2539	กองวัตถุมีพิษ ฯ	ผัก	160	85	53.00
		ผลไม้	110	29	26.39
		กระเทียม	117	59	50.43
		ถั่วเหลือง	114	95	83.33
2539	กรมวิทย์	ผัก	90	37	41.11
		ผลไม้	30	16	53.33
2540	กรมวิทย์	ผัก	94	29	30.85
		ผลไม้	31	15	48.39
2542	ศว. 2 สระบุรี	ผัก	210	105	50.00

กรมวิทย์ : กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์

กองวัตถุมีพิษ : กองวัตถุมีพิษ กรมวิชาการเกษตร

ศว. 2 สระบุรี : ศูนย์อนามัยสิ่งแวดล้อมเขต 2 สระบุรี กรมอนามัย

ที่มา : ศรีปราชญ์ บุญนำมา , 2544

2.1.1 ผลกระทบต่อการพัฒนาการของภูมิปัญญาท้องถิ่น

เกษตรกรรมแผนใหม่ ไม่เพียงแต่เปลี่ยนวิถีชีวิต และสังคมของเกษตรกรเท่านั้น ความเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนอีกประการหนึ่งก็คือผลที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงด้านความคิดที่มีต่อภูมิปัญญาในสังคมไทยเอง

นับแต่ประเทศไทยได้จัดส่งนักเรียนไทยไปศึกษาวิชาการเกษตรยังต่างประเทศ และการเชื้อเชิญให้ผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศเข้ามาวางรากฐานการพัฒนาการเกษตรในสังคมไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่นก็ถูกละเลย ด้วยเข้าใจว่าเป็นความเชื่อหรือวิธีการที่ไม่ทันสมัย ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ และ ไม่มีประสิทธิภาพ ทักษะที่เหี้ยมหยามต่อภูมิปัญญาของเราเองยิ่งรุนแรงมากยิ่งขึ้น เมื่อเริ่มยุคการปฏิวัติเขียว ซึ่งความรู้และแนวทางการพัฒนาทางการเกษตรถูกรวมศูนย์อยู่ในสถาบันการเกษตรต่างๆ ของรัฐ และบรรษัทธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่

การพัฒนาและการแก้ไขปัญหาด้านการเกษตรกลายเป็นบทบาทของผู้เชี่ยวชาญด้านการเกษตรจากหน่วยงานของรัฐ มหาวิทยาลัย หรือบริษัทการเกษตร ในขณะที่เกษตรกรเป็นเพียงผู้รับบริการ ที่สำคัญคือเกษตรกรถูกทำให้ขาดความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาของตนเอง และ บรรพบุรุษที่สั่งสมมานับพันปี ทั้ง ๆ ที่ขณะนี้เริ่มเป็นที่ยอมรับมากขึ้นทุกทีแล้ว ภูมิปัญญาหลาย ๆ ด้านของเกษตรกรในประเทศโลกที่สาม เป็นความรู้ที่มีคุณค่าต่อการแก้ไขปัญหาวิกฤติการณ์ที่เกิดขึ้นกับการเกษตรสมัยใหม่ในปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องจากภูมิปัญญาของเกษตรกรในประเทศโลกที่สาม ถูกทอดทิ้งเรียน สรุปรมาจากประสบการณ์รุ่นแล้วรุ่นเล่ามานานหลายชั่วอายุคน ภายใต้ระบบนิเวศที่พวกเขาอาศัยอยู่

2.1.2 ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร

ปัญหาสิ่งแวดล้อมและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งในประเทศที่พัฒนาแล้วซึ่งเป็นต้นกำเนิดของระบบเกษตรกรรมแผนใหม่และประเทศโลกที่สาม ที่ชัดเจนได้แก่ปัญหาการพังทลายของดิน ปัญหาการเสื่อมความอุดมสมบูรณ์ ปัญหามลพิษ สิ่งแวดล้อม และปัญหาการระบาดของโรคแมลง ตัวอย่างเช่น รายงานของสภาวิทยาศาสตร์การเกษตรและเทคโนโลยีของสหรัฐอเมริกาพบว่า 1 ใน 3 ของพื้นที่ ที่ทำการเกษตรที่ดีที่สุดของอเมริกา กำลังอยู่ในสภาพที่เลวร้ายยิ่งขึ้นทุกขณะ เนื่องจากสูญเสียหน้าดินไปในอัตรา 5-20 ตัน / เอเคอร์ / ปี (ประมาณ 1.9-7.9 ตัน/ไร่/ปี) ในกรณีประเทศไทยนั้นปัญหาดังกล่าวก็รุนแรงไม่แพ้กัน กล่าวคือจากการศึกษาเฉพาะกรณีที่อำเภอสาขังหวัดน่าน พบว่าที่ลาดชันส่วนใหญ่ถูกชะล้าง พังทลาย ในอัตราที่มากกว่า 16 ตัน / ไร่ / ปี อัตราดังกล่าวสูงกว่าอัตราที่ยอมให้มีถึง 20 เท่า ที่จังหวัดเพชรบูรณ์พื้นที่ที่มีความลาดชัน 9 % มีการ สูญเสียหน้าดินถึง 26 ตัน/ไร่/ปี (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2534)

เกษตรกรรมแผนใหม่ที่มุ่งเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร โดยการใช้ปุ๋ยเคมีบำรุงดิน

และใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมด้วยกันกล่าวคือ การใช้ปุ๋ยเคมีเป็นระยะเวลานาน ทำให้ธาตุอาหารในดินถูกดึงมาใช้ประโยชน์แต่ขาดการบำรุงรักษา การใช้ปุ๋ยเคมีไม่ใช้การบำรุงดิน แต่เป็นการอัดแร่ธาตุอาหารให้พืช และกระตุ้นให้พืชดูดแร่ธาตุอาหารอื่น ๆ ที่มีอยู่ในดินมาใช้อย่างหนัก การเสื่อมสลายของธาตุอาหารในดิน เห็นได้ชัดเจนจากการเสื่อมประสิทธิภาพของการใช้ปุ๋ยลดลงเมื่อเวลาผ่านไป ดังแสดงในตาราง

ตารางแสดงที่ 2.2 แสดงผลผลิตข้าวจากการใช้ปุ๋ยในนาข้าว 1 ล้านตัน

ปี	การใช้ปุ๋ยที่เพิ่มขึ้น (ล้านตัน)	ผลผลิตข้าวที่เพิ่มขึ้น (ล้านตัน)	ผลผลิตที่เพิ่มขึ้นต่อการใช้ปุ๋ย 1 ล้านตัน (ล้านตัน)
2491-2495	14	59	14.8
2502-2504	21	130	10.0
2507-2509	41	115	8.2
2512-2514	64	165	7.2
2517-2519	84	116	5.9

ที่มา : วิทยุย์ เลียนจำรูญ , 2534 ก.

การใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชก่อให้เกิดสารพิษตกค้างในสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เนื่องจากในความเป็นจริงแล้วสารเคมีกำจัดศัตรูพืชที่ใช้ในแต่ละครั้งนั้น จะใช้ประโยชน์ได้เพียง ร้อยละ 25 ส่วนอีก ร้อยละ 75 ที่เหลือจะกระจายสะสมในสิ่งแวดล้อม เช่นสะสมในดิน น้ำ อากาศ และที่สำคัญคือ การทำการเกษตรในลักษณะดังกล่าวไม่ได้ทำลายเฉพาะแมลงและศัตรูพืชต่าง ๆ เท่านั้น หากแต่เป็นการทำลายแมลงที่เป็นประโยชน์ควบคู่กันไปด้วย ซึ่งทำให้ภาวะไร้สมดุลระหว่างแมลงศัตรูพืชและแมลงศัตรูธรรมชาติ ผลที่ตามมาก็คือ เกิดการระบาดของแมลงศัตรูพืชอย่างรุนแรง ซึ่งปรากฏอย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้นในปัจจุบัน

นอกจากนี้การทำการเกษตรแผนใหม่ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อการเพิ่มผลผลิตต่อไร่ และผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด ได้นำไปสู่ระบบการปลูกพืชเชิงเดี่ยว (Mono culture)

และการขยายพื้นที่ทำการเกษตรเข้าไปสู่พื้นที่ป่าและ พื้นที่ซึ่งอ่อนไหวต่อการพังทลายของระบบนิเวศ ผลที่ตามมาคือการทำการเกษตรในลักษณะดังกล่าวได้นำไปสู่การสูญเสีย พื้นที่ป่าอันเป็นปราการที่สำคัญที่ปกป้องและนำความอุดมสมบูรณ์มาสู่มวลมนุษย์อันเป็นการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity) อันเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญในการหล่อเลี้ยงมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ทั้งหมด

ผลกระทบที่เกิดจากการตกค้างของสารเคมีที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะ ในดิน และปนเปื้อนอยู่ในแหล่งน้ำ ในปี พ.ศ. 2537 - 2538 กองวัดภูมิพิษกรมวิชาการเกษตร ได้ทำการศึกษาสารพิษตกค้างในดิน จำนวน 88 ตัวอย่าง พบว่ามีสารพิษตกค้างมากถึงร้อยละ 90 และทำการตรวจสอบสารพิษตกค้างในแหล่งน้ำจำนวน 15 ตัวอย่าง พบสารเคมีกลุ่มออร์กาโนคลอรีน ตกค้าง ร้อยละ 57 (86 ตัวอย่าง)นอกจากนั้นยังพบสารเคมีกลุ่มอื่นๆ อีก เช่น กลุ่มออร์กาโนฟอสเฟต และคาร์บาเมต ซึ่งแสดงว่าสารเคมีที่ใช้มีการตกค้างอยู่ในสิ่งแวดล้อม โดยจะก่อให้เกิดผลกระทบอื่นๆตามมา ได้แก่ การทำลายระบบนิเวศของสิ่งมีชีวิต ที่ได้รับสารพิษที่ตกค้างอยู่ ไม่ว่าจะเป็นโดยตรงหรือทางอ้อม ดังเช่นการลดลงของปริมาณสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติ สิ่งมีชีวิตที่อยู่ในดินถูกทำลาย แต่สำหรับศัตรูพืชจะมีการสร้างความต้านทานต่อวัฏภูมิพิษนั้น นอกจากนี้ยังได้มีการศึกษาเกี่ยวกับการตกค้างและสะสมในดินและแหล่งน้ำ ใน 8 จังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่ามีสารเคมีกำจัดศัตรูพืช กลุ่มออร์กาโนคลอรีน ตกค้างในดิน สูงถึง ร้อยละ 55 และในน้ำร้อยละ 60 ของสารเคมีที่ตกค้างที่ตรวจพบ เพราะสารเคมีกลุ่ม ออร์กาโนคลอรีน มีระยะเวลาการสลายตัวนาน จึงสะสมอยู่ในธรรมชาติได้มาก (กองการจัดสรรวัตถุอันตราย และกากของเสีย,2540)

ผลที่ได้รับจากกระบวนการผลิตที่พึ่งพาสารเคมีภาคการเกษตรเป็นหลักนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อสุขภาพ วิถีชีวิต และสังคมโดยรวมอย่างมาก โดยเฉพาะในระยะ 30 ปีที่ผ่านมา (ชนิดา จรรยาเพชร แบบฟอร์ด ; 2544) ทิศทางการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ได้มองข้ามความมั่นคง และยั่งยืนของภาคเกษตรกรรม และความอยู่รอดของเกษตรกรรายย่อย ระบบเกษตร พื้นบ้าน ซึ่งเป็นรากฐานความมั่นคงทางอาหาร ความหลากหลายทางชีวภาพและพันธุกรรมท้องถิ่นถูกปรับเปลี่ยนไปสู่การเกษตรแผนใหม่ที่มุ่งเน้นการใช้เทคโนโลยีทันสมัย ใช้เมล็ดพันธุ์ใหม่ที่ทำให้ผลผลิตสูง เพื่อประสิทธิภาพด้วยการ ใช้ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช และยาฆ่าวัชพืชมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้กระบวนการปล่อยสินเชื่อกาการเกษตรของ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ที่ดำเนินการไปพร้อมกับเงื่อนไขให้เกษตรกรใช้ เคมีภัณฑ์ และเครื่องจักรกลการเกษตรที่ทันสมัย ได้ทำให้ระบบเกษตรในชนบทเปลี่ยนไปเป็นระบบเกษตรกรรมที่ต้องพึ่งพิงปัจจัยการผลิตภายนอก ซึ่งเป็นการเพิ่มต้นทุนการผลิต อีกทั้งเกษตรกรรายย่อยจำนวนมาก ยังประสบปัญหาการขาดทุน การผลิตจากโครงการ ส่งเสริมการเกษตรจากภาครัฐที่สนับสนุนให้ เกษตรกรกู้ยืมเงินจากสถาบัน การเงิน

ของรัฐเพื่อทดลองพันธุ์ และ การใช้สารเคมี ซึ่งเกษตรกรคือผู้แบกรับภาระดอกเบี้ยเงินกู้และหนี้สินที่เกิดขึ้นทั้งหมด

2.2 แนวคิด ทฤษฎี และพัฒนาการในการลด เลิกใช้สารเคมีของเกษตรกร

การใช้สารเคมีทางการเกษตรในระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อเกษตรกรผู้ผลิต ผู้บริโภค ตลอดจนเศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมโดยรวม กล่าวคือ ในด้านเกษตรกรผู้ผลิตเป็นผู้ที่ได้รับอันตรายจากสารพิษทางการเกษตรโดยตรง และนับวันจะต้องพึ่งพิงสารอันตรายเหล่านี้มากขึ้น ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นตามไปด้วย หากแต่ผลผลิต และ ราคาไม่มีความแน่นอนด้านผู้บริโภคเอง ก็อาจได้รับอันตรายจากการบริโภคสารพิษตกค้างในพืชผลการเกษตร ในขณะที่ประเทศไทยยังมีการนำเข้าสารเคมีทางการเกษตรในอัตราที่สูง (ขวัญสรวย อติโพธิ์ และ อนุชาติ พวงคำลี , 2538)

จากผลกระทบของเกษตรกรรมแผนใหม่ ที่ไม่สร้างความยั่งยืนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม มีผู้ให้ทัศนะว่า การเกษตรในอนาคตนั้น จะต้องเป็นการเกษตรที่ช่วยสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งเป็นระบบที่จะช่วยฟื้นฟูสภาพแวดล้อมให้กลับคืนสมดุล และยังผลผลิตให้เกษตรกรอยู่รอดได้ โดยรัฐควรจะเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมอย่างจริงจัง มีการพัฒนาเทคโนโลยีที่อำนวยความสะดวกให้ครัวเรือน ชุมชน รวมทั้งการสนับสนุนในด้านข้อมูลข่าวสารอย่างทั่วถึง เช่น ในรูปวิทยากรชุมชน เป็นต้น (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม , 2538)

ท่ามกลางภาวะการฉับพลันด้านการเกษตรดังกล่าว เกษตรกรบางส่วนได้พยายามปรับตัวเพื่อหาทางออก โดยการสนับสนุนขององค์กรพัฒนาภาครัฐ ภาคเอกชน และนักวิชาการบางส่วน หันมาวิจัยฟื้นฟูปัญหาท้องถิ่นในการทำการเกษตรที่เน้นเกษตรกรรมที่หลากหลายและพึ่งพาตนเอง ซึ่งต่อมาได้พัฒนามาเป็น "เกษตรกรรมทางเลือก" อันมีลักษณะแตกต่างกันออกไปตามเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม และระบบนิเวศวิทยาการเกษตรของแต่ละท้องถิ่นจนกระทั่งมีผลผลิตพอเพียงต่อการบริโภคในครัวเรือน แล้วนำออกจำหน่ายให้กับผู้บริโภค เกิดเป็น "สินค้าธรรมชาติ หรือสินค้าปลอดสารพิษ / สารเคมี" ขึ้น อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่เกษตรกรพบในการทำการผลิตในรูปแบบที่ต้องการปรับเปลี่ยนนี้ ไม่ใช่เป็นเพียงปัญหาที่เกิดขึ้นในเรื่องเทคนิคการผลิต เท่านั้น ปัญหาทางการตลาด ก็เป็นความเชื่อมโยงที่มีผลต่อความอยู่รอดของเกษตรกรด้วย

ผู้ที่ดำเนินกิจการด้านการตลาดสินค้าผลิตภัณฑ์ธรรมชาติ หรือสินค้าปลอดสารพิษบางส่วน สะท้อนให้เห็นพัฒนาการของปัญหาว่า ในการดำเนินงานในช่วงแรกปัญหาที่พบมักเป็นปัญหา สินค้าไม่พอขาย คุณภาพของสินค้าไม่เป็นไปตามความต้องการของตลาด และ ไม่มีความหลากหลายพอต่อเมื่อตลาดมีการพัฒนามากขึ้น ปัญหาที่ตามมาอีกก็คือ ผลผลิตที่มีมากแต่ตลาดรองรับไม่เพียงพอ นอกนี้ภาคธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่ก็เริ่มเข้ามามีบทบาทจับธุรกิจเกษตรปลอดสารพิษมากขึ้น ซึ่ง

สร้างผลดีให้กับบริษัททั้งทางด้านภาพพจน์และผลกำไรจากตลาดที่กว้างขวางมากขึ้น ปัญหาสำคัญในขณะนี้ก็คือ ยังไม่มีมาตรฐานที่จะควบคุมคุณภาพสินค้า ที่ปลอดสารพิษกับสินค้าที่ใช้สารเคมีโดยการควบคุม ทำให้ผู้บริโภคเกิดความสับสนและไม่มั่นใจในคุณภาพสินค้า ผู้ผลิตเองก็ไม่ได้รับความเป็นธรรมในด้านราคาจำหน่าย ซึ่งล้วนแต่มีผลกับการขยายตัวของตลาด (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม , 2538)

ปัจจุบัน กระบวนการเกษตรกรรมโดยไม่ใช้สารเคมีมีทางเลือกอันประกอบไปด้วย แนวคิดและทฤษฎีต่าง ๆ ที่สำคัญ ดังนี้

1) Biodynamic Agriculture

กลุ่ม Biodynamic Agriculture เกิดขึ้นเนื่องจากแนวคิดเกษตรกรรมองค์รวมของ รูดอล์ฟ สไตเนอร์ บทบาทของกลุ่มเริ่มชัดเจนขึ้นในทศวรรษที่ 1920 และขยายตัวมากขึ้นในทศวรรษที่ 1930 เป็นต้นมาโดยเฉพาะในเยอรมัน นั้น ขบวนการ Biodynamic ถือได้ว่าเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญทางสังคมกลุ่มหนึ่ง ที่รัฐให้ความสนใจ โดยมีหลักการเกษตรที่สำคัญคือ เกษตรกรรมคือวิถีแห่งชีวิต เกษตรกรต้องมีการะหน้าที่ต่อแผ่นดิน ที่ตนครอบครอง และมีสัมพันธ์ภาพที่ใกล้ชิดกับพืช สัตว์ และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ระบบเกษตรกรรมต้องสามารถสร้างความสมดุลของระบบนิเวศ โดยไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอก อย่างไรก็ตาม ไม่ได้ปล่อยให้ธรรมชาติเป็นผู้จัดการ ทุกสิ่ง แต่มนุษย์ต้องทำงานร่วมกับธรรมชาติ โดยไม่พยายามแทรกแซงในสิ่งที่ธรรมชาติทำได้

ลักษณะเฉพาะของกลุ่ม Biodynamic Agriculture คือการเชื่อในพลังของจักรวาล พลังของพืช สัตว์ และสิ่งมีชีวิตทั้งมวล โดยมีวิธีปฏิบัติที่สะท้อนของความเชื่อดังกล่าวเช่น การเพาะปลูกโดยอาศัยความรู้พื้นบ้านยุโรป ในการเลือกวัน เวลาการเพาะปลูกที่เหมาะสมตามการโคจรของดวงอาทิตย์ และดวงจันทร์ การเติม "พลัง" ให้กับดินโดยการนำพืชจำพวกสมุนไพรมากชนิดมาเตรียมเป็นสารละลายเจือจาง แล้วนำไปฉีดพ่นให้กับดิน (เดชา สิริภัทร , 2532)

2) Humus Farming

Humus Farming เป็นกลุ่มที่แตกแขนงมาจากกลุ่ม Biodynamic Agriculture โดยกลุ่มนี้ให้ความสำคัญต่อการใช้อิ่วมัส หรืออินทรีย์วัตถุ ในการบำรุงดิน งานของกลุ่มไม่ได้มีเพียงการพัฒนาเทคนิคต่าง ๆ ในการทำปุ๋ยหมักหรือปุ๋ยพืชสด และการเปิดแ่งมุมต่าง ๆ ในการศึกษา ผลกระทบของปุ๋ยเคมีเท่านั้น หากแต่ยังเน้นการคิดในเชิงปรัชญา และผลักดันในการเสริมความเข้มแข็งให้แก่กระบวนการเกษตรอินทรีย์อีกด้วย

3.กลุ่มเกษตรกรรมอินทรีย์ (Organic Farming)

กลุ่มเกษตรกรรมอินทรีย์ เกิดไล่เลี่ยและสัมพันธ์กับกลุ่ม Biodynamic Agriculture โดยเกิดขึ้นครั้งแรกในยุโรป ความแตกต่างระหว่างกลุ่มเกษตรกรรมอินทรีย์ กับกลุ่ม Biodynamic Agriculture อยู่ที่ กลุ่มเกษตรกรรมอินทรีย์ให้ความสำคัญกับ การวิจัยทางการเกษตรค่อนข้างมาก แต่กลุ่ม Biodynamic Agriculture ให้ความสนใจทางปรัชญามากกว่า งานเขียนและงานวิจัยเริ่มต้นของ

ระบบเกษตรกรรมอินทรีย์เช่น การนำเสนอผลการวิจัยเกษตรกรรมอินทรีย์ต่อกระทรวงเกษตรประเทศเยอรมัน โดยได้เน้นย้ำความสำคัญของการคลุมดิน (Mulching) วิธีการทำเกษตรกรรมโดยไม่ไถพรวน ขณะเดียวกันก็ปฏิเสธการทำเกษตรกรรมแบบพืชเชิงเดี่ยว (Mono culture) ซึ่งต้องมีการปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ชนิดเดียวในพื้นที่ใหญ่ ๆ

4.กลุ่มเกษตรกรรมฟื้นฟู (Regenerative Agriculture)

การเรียกร้องให้มีการทำเกษตรกรรมฟื้นฟู มีมาตั้งแต่ปี 2482 แต่คำว่าเกษตรกรรมฟื้นฟูในช่วงนั้นยังไม่ได้รับความสนใจ จากสังคมวงกว้างจนกระทั่งปี 1983 ได้มีกลุ่มบุคคลกลุ่มหนึ่งนำโดย Robert Rodale ได้ให้ข้อเสนอว่าควรใช้คำว่าเกษตรกรรมฟื้นฟูแทนคำว่าเกษตรกรรมอินทรีย์ ทั้งนี้เพราะเขาเห็นว่าเกษตรกรรมอินทรีย์ มีความหมายจำกัดไม่ครอบคลุมถึง การเปลี่ยนแปลงระบบโครงสร้างทางสังคม และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดย Robert Rodale ได้ให้ความหมายของเกษตรกรรมฟื้นฟูไว้ว่า หมายถึงระบบการเกษตรที่มีการ เพิ่มพูนความอุดมสมบูรณ์ของดิน และฐานทางชีวภาพของดิน ควบคู่ไปกับการเพิ่มประสิทธิภาพทางการผลิต และเป็นระบบเกษตรกรรมที่มีเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ และทางชีวภาพสูง ลดระดับการทำลายระบบนิเวศนอกฟาร์ม ปลอดจากการใช้สารที่ทำลายชีวิต ทั้งปวงในการผลิตอาหาร รวมทั้งเป็นระบบที่ตอบสนองด้าน เศรษฐกิจของประชาชน ในช่วงเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบการเกษตรที่ลดการพึ่งพิงทรัพยากรที่ไม่อาจฟื้นกลับมาใช้ได้อีก

เกษตรกรรมฟื้นฟูในปัจจุบัน ได้เข้ามามีบทบาทในภูมิภาคเอเชีย โดยการผลักดันของ IIRR ซึ่งมีสำนักงานใหญ่อยู่ที่ฟิลิปปินส์ ในประเทศไทยเองก็เคยมีการจัดการอบรมเกี่ยวกับเกษตรกรรมฟื้นฟูในปี 2530 ที่ภาคเหนือ ภาคเหนือตอนล่าง และภาคกลาง

5.เกษตรกรรมธรรมชาติ (Natural Farming)

เกษตรกรรมธรรมชาติเป็นระบบการเกษตรที่พัฒนาขึ้นมาจากเกษตรกรชาวญี่ปุ่นชื่อ มาซาโนบุ ฟูกุโอกะ โดยหลักเกณฑ์สำคัญของเกษตรกรรมธรรมชาติอยู่ที่ การทำการเกษตรแบบ "อกรรม" (doing nothing farming) ซึ่งหมายถึงการยุติการทำเกษตรกรรมที่แทรกแซงธรรมชาติและเอาตัวตนเองเป็นศูนย์กลางอย่างสิ้นเชิง มาเป็นระบบเกษตรกรรมตามแนวทางใหม่ซึ่งเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติ ฟูกุโอกะเสนอให้เราทบทวนวิถีและเป้าหมายของชีวิตซึ่งมองตัวเราเอง และความต้องการของเราเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมทั้งปวง เขาเสนอว่าความคิดนั้นเป็นรากฐานที่สำคัญของปัญหา เกษตรกรรมที่เป็นอยู่ ดังเช่น การแบ่งแยกแมลงที่เป็นประโยชน์ออกจากแมลงที่เป็นโทษ แบ่งแยกระหว่างพืชปลูกกับวัชพืช ทั้งนี้เนื่องจากในโลกธรรมชาติ สิ่งมีชีวิตต่างอยู่ร่วมกัน การแบ่งแยกเป็นเรื่องไร้สาระและนำไปสู่ "การทำลาย" สิ่งซึ่ง"มนุษย์ไม่ต้องการ" ซึ่งในที่สุดการทำลายดังกล่าว จะส่งผลเสียต่อมนุษย์เองในที่สุด ดังตัวอย่างเช่น การใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ซึ่งในที่สุดได้ทำอันตรายต่อทุกสิ่งรวมทั้งตัวของมนุษย์เอง

เกษตรกรรมธรรมชาติจึงหาได้เป็นเพียงการเกษตรเท่านั้น แต่เป็นวิธีการบ่มเพาะความสมบูรณ์ของมนุษย์ และการเข้าถึงธรรมชาติ แม้ว่าเขาได้เริ่มทดลองเกษตรกรรมธรรมชาติด้านานกว่า 40 ปี

และได้รับความสำเร็จเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวาง แต่เขากล่าวซ้ำว่าระบบเกษตรกรรมที่ทำอยู่นั้น ยังห่างไกลกับเกษตรกรรมธรรมชาติตามความหมายที่เขาหมายถึงจริง ๆ แนวคิดและวิธีการปฏิบัติโดยไม่กระทำ 4 ประการของฟูกุโอกะ คือการไม่ไถพรวน การไม่ใส่ปุ๋ย การไม่กำจัดแมลง และการไม่กำจัด วัชพืช เป็นต้นกำเนิดของขบวนการเกษตรกรรมธรรมชาติ และได้แพร่ขยายไปหลายประเทศในปัจจุบัน โดยในประเทศไทย ได้เริ่มนำแนวคิดนี้มาใช้ ในปี 2533 และได้กระตุ้นให้เกิดการทดลองเป็นจำนวนมากในทั่วทุกภาคของประเทศไทยในปัจจุบัน

6.เกษตรกรรมจุลินทรีย์ของคิวกุเซ

เกษตรกรรมทางเลือกที่กำหนดในญี่ปุ่น มิได้มีเฉพาะในรูปแบบของเกษตรกรรมธรรมชาติของมาซาโนบุ ฟูกุโอกะ หรือ กลุ่มเกษตรอินทรีย์เท่านั้น แต่ยังมีเกษตรกรรมธรรมชาติที่ให้ความสำคัญกับการใช้จุลินทรีย์ในการทำเกษตรที่เรียกว่า เกษตรกรรมจุลินทรีย์แบบคิวกุเซ หรือที่พวกเขาเรียกกลุ่มตัวเองว่า "เกษตรกรรมธรรมชาติแบบคิวกุเซ (Kyusei Natural Farming)"

เกษตรกรรมแบบคิวกุเซมียุทธศาสตร์เฉพาะที่แตกต่างจากเกษตรกรรมรูปแบบอื่น ๆ ตรงที่ให้ความสำคัญกับการใช้จุลินทรีย์ที่มีประสิทธิภาพ (Effective microorganism : EM) ซึ่งได้รับการพัฒนาขึ้นโดยศาสตราจารย์ Higa เป็นตัวกลางเร่งความปรับปรุงดิน ปัจจุบันองค์กรต่าง ๆ ของศาสนาเซไก คิวกุเซเกียว (รู้จักในนามโยเร ในประเทศไทย) ได้เผยแพร่การเกษตรตามแนวทางนี้ไปในหลายประเทศ เช่น ใต้หวัน บราซิล อเมริกา และไทย

7.เกษตรกรรมถาวร (Permaculture)

เกษตรกรรมถาวร เป็นระบบการเกษตรที่ได้รับ อิทธิพล แนวคิด ทางปรัชญาของฟูกุโอกะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการทำงานร่วมกับธรรมชาติ มิใช่ขัดขวางธรรมชาติ และความเชื่อที่ว่า สัตว์และพืชมีค่ามากกว่าการเป็นเพียงระบบการผลิต เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์เท่านั้น

เกษตรกรรมถาวรหมายถึงระบบเกษตรกรรมที่มุ่งรักษาสภาพแวดล้อมให้ดีขึ้น หรือ คงอยู่เสมอ เป็นระบบการเกษตรที่สนองความต้องการพื้นฐาน ของมนุษย์ทั้งในด้านร่างกายและจิตใจ โดยให้ความสำคัญการผลิตจากห่วงโซ่อาหารต้น ๆ และการหมุนเวียนนำกลับมาใช้ใหม่ ไม่ว่าจะเป็น ของเสียหรือพลังงาน ความแตกต่างระหว่างเกษตรกรรมถาวร กับเกษตรกรรมทางเลือกอื่น ๆ คือ การเน้นบทบาทของการออกแบบ การวางแผน การวางแผน การจัดการไร่นา ที่อยู่อาศัย และกิจกรรมอื่น ๆ ให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและตอบสนองต่อ หลักการที่วางไว้ให้มากที่สุด

แม้ว่าเกษตรกรรมเคมี ในปัจจุบัน จะยังคงเป็นกระแสหลัก ของระบบการเกษตรของโลกในปัจจุบัน แต่แนวโน้มของเกษตรกรรมเช่นนี้ กำลังเสื่อมโทรมลงทุกวัน กล่าวคือปัจจุบันเกษตรกรรมธรรมชาติทางเลือกได้กลายเป็นกระแสที่ได้รับความนิยมเพิ่มเติมขึ้นจากทุกภูมิภาคทั่วโลก รวมทั้งในประเทศไทยด้วย

2.3 รูปแบบและกระบวนการในการเกษตรกรรม ที่มีการลดการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชในประเทศไทย

รูปแบบเกษตรกรรมธรรมชาติ ในประเทศไทย ก่อตัวขึ้นจากความล้มเหลวของระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ ที่เข้ามามีอิทธิพลเหนือระบบเกษตรดั้งเดิมของประเทศไทย เมื่อประมาณ 3 ทศวรรษที่ผ่านมา แม้ เกษตรกรรมแผนใหม่จะเพิ่งเข้ามามีบทบาทในสังคมไทยไม่นานนักแต่ระบบเกษตรดังกล่าว ก็ได้ก่อผลกระทบมากมายหลายประการกล่าวคือไม่เพียงแต่การแก้ปัญหาภาวะความยากจนของเกษตรกรจะไม่บรรลุผลตามเป้าหมายแล้ว ในทางตรงกันข้าม เกษตรกรรมแผนใหม่กลับนำมาซึ่งความแตกต่างด้านรายได้ ระหว่างภาคเกษตรกับภาคอื่น ๆ และระหว่างเกษตรกรด้วยกันเอง ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาสารพิษสะสม ในดิน น้ำ อากาศ และสิ่งแวดล้อม โดยรวม ปัญหาการพังทลายของทรัพยากรพันธุกรรม รวมทั้งการนำเข้าประเทศ เข้าไปสู่การพึ่งพิงเทคโนโลยีการเกษตรจากประเทศอุตสาหกรรม รูปแบบการทำการเกษตรในปัจจุบันของประเทศไทยมีหลากหลาย รูปแบบ โดยสามารถจำแนกประเภทได้ดังนี้

2.3.1 เกษตรผสมผสานหรือวนเกษตร

เกษตรแผนปัจจุบันที่เน้นการปลูกพืชเดี่ยวเพื่อขาย เช่น ปลูกข้าวอย่างเดียว ปลูกอ้อย อย่างเดียว หรือปลูกมันสำปะหลังอย่างเดียว มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคมของชนบทอย่างรุนแรง ป่าไม้ของเราต้องสูญเสียไปจนถึงจุดวิกฤตเพื่อให้ที่แก่การทำเกษตรกรรมพืชราคาถูกเหล่านี้ต้องใช้สารเคมีในทางการเกษตรกรรมอย่างมากซึ่งเป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม และมนุษย์และเป็นการเพิ่มรายจ่ายให้แก่เกษตรกรเกษตรกรต้องทำงานหนักมากขึ้นแต่ขาดทุนเป็นหนี้ เป็นสินก่อให้เกิดภาวะเครียดและปัญหาสังคมต่าง ๆ ตามมา มหาอยู่ ศูนย์ฯ ที่จังหวัดสุรินทร์ได้ทำการเกษตรผสมผสานมา กว่า 40 ปี คือแทนที่จะปลูกพืชชนิดเดียวทำหลายอย่างพร้อมกัน คือปลูกข้าว ปลูกผัก ปลูกผลไม้ เลี้ยงปลา เลี้ยงหมู เลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ ซึ่งทำให้เกิดผลดังนี้ – อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มีดินไม้ขึ้นเต็มไปหมด และมีการสร้างความสมดุลจากวัฏจักรของพืชและสัตว์ที่อยู่ด้วยกันอย่างผสมผสานไม่ต้องใช้ปุ๋ย ไม่ต้องใช้ยาฆ่าแมลง เศรษฐกิจภูมิคุ้มกันมีกินมีใช้ เหลือเพื่อ เหลือขาย ไม่เป็นหนี้เป็นสินมีเงินฝากธนาคาร เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก เช่นน้ำมันขึ้นราคาก็ไม่กระทบกระเทือน เพราะเป็นระบบเศรษฐกิจภูมิคุ้มกันเป็นการพัฒนาจิตใจไปด้วยในตัว ไม่ใช่เป็นการทำการเกษตรเพียงอย่างเดียว เพราะเป็นการทำด้วยปัญญาที่เข้าใจธรรมชาติ ได้รับความพอใจทางเศรษฐกิจและชีวิต ที่ประสานสอดคล้องกับธรรมชาติ และกับเพื่อนมนุษย์ เกิดเป็นมหาวิทยาลัยชาวบ้านแต่ละปีมีผู้มาเรียนจากมหาอยู่ กว่า 10,000 คน นี่คือนักเรียนปัญญาชาวบ้านและการเรียนรู้ของชาวบ้าน (ประเวศ วะสี , 2540)

ปัจจุบันระบบการเกษตรแบบผสมผสาน ดำเนินการอย่างแพร่หลายไปทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย แต่ยังพบกับปัญหาอุปสรรคที่สำคัญ 2 ประการ คือ

- ปัญหาด้านต้นทุนของเกษตรกรและผู้บริโภค เพราะถึงแม้ว่าอันตรายจากการใช้สารเคมีใน เกษตรกรรมแผนใหม่จะเป็นที่รับรู้กันมากขึ้น แต่ยังไม่มากพอ

นอกจากนี้เกษตรกรกรมทางเลือกเองก็เป็นที่รับรู้น้อย เกษตรกรและ ผู้บริโภค ส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับข้อมูลที่ถูกต้องและเพียงพอ ทั้งนี้เนื่องจากการศึกษาและสื่อ ส่วนใหญ่ถูกใช้ให้เป็นประโยชน์แก่บรรษัทผลิต สารเคมี

- นโยบายของรัฐบาล ส่วนใหญ่สนับสนุนเกษตรกรแบบเคมี ซึ่งผู้อยู่เบื้องหลัง นโยบายนี้ก็คือ กลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์จากนโยบายนี้ ได้แก่ พ่อค้าส่งออก ผลิตภัณฑ์เกษตร พ่อค้านำเข้าสารเคมี และที่สำคัญคือ บริษัทผลิตสารเคมีทางการเกษตร

2.3.2 เกษตรกรรมอินทรีย์

ได้รับการพัฒนาขึ้นจากประสบการณ์ในทางปฏิบัติของนักการเกษตรและเกษตรกรในประเทศไทย บุคคลแรก ๆ ที่เป็นผู้เริ่มทดลองเกษตรกรรมอินทรีย์คือพันธุ์เลิศ บูรณศิลป์ ผู้เป็นทั้งเกษตรกร นักวิชาการ อีกทั้งเคยดำรงตำแหน่งบริหารในกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยทดลองทำสวนไม้ผลและผักในภาคเหนือของประเทศไทย โดยการใช้ปุ๋ยอินทรีย์จากใบไม้ต่าง ๆ รวมทั้งการหลีกเลี่ยง การใช้สารเคมีกำจัดแมลงใน ไร่นา อย่างไรก็ตามวิธีปฏิบัติในไร่นาของท่านที่ "ไร่วังน้ำค้าง" ในระยะเวลาเดียวกัน ได้มีกลุ่มนักวิชาการกลุ่มหนึ่งได้เปิดพื้นที่งานเกษตรกรรมทางเลือก ที่จังหวัดสุพรรณบุรีในชื่อ ศูนย์เทคโนโลยีเพื่อสังคม (TREE) การเริ่มต้นในภาคกลางมี รากฐานการวิเคราะห์ที่ว่าปัจจุบันเกษตรกรรมแบบปฏิวัติเขียวได้ขยายออกไปยังส่วนต่าง ๆ ของประเทศโดยมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่ภาคกลาง ดังนั้นหากเกษตรกรรมทางเลือกประสบความสำเร็จ ในเขตภาคกลางก็เท่ากับเป็นการแก้ปัญหา ด้านการเกษตรของภาคอื่น ๆ รูปธรรมของการดำเนินการก็คือการสนับสนุนการใช้สมุนไพรในนาข้าว ในสวนผักและสวนผลไม้ การรวบรวมแลพัฒนาพันธุ์พืชพื้นเมือง อย่างไรก็ตามในเวลาเดียวกัน ศูนย์เทคโนโลยีเพื่อสังคม ก็ได้รับการสนับสนุนงานเกษตรกรรมธรรมชาติร่วมกับองค์กรอื่น ๆ ควบคู่กันไปด้วย

2.3.3 การทำเกษตรแบบยั่งยืน

เป็นการเกษตรที่เชื่อมโยงกับธรรมชาติ ส่งเสริมให้ประชาชนมี ทางเลือกมากขึ้น

เกษตรกรรมยั่งยืน เป็นแนวคิดที่เกิดจากการพบว่า วิธีทางการเกษตรที่เรียกว่า “การเกษตรแผนใหม่” ที่พัฒนามานานได้สร้างความเสื่อมโทรมให้กับคุณภาพชีวิตและคุณภาพสิ่งแวดล้อม คำว่า “ยั่งยืน” มาจากภาษาอังกฤษที่ว่า “Sustainable” โดยการกระจายของแนวคิดนี้เริ่มอย่างแพร่หลายเมื่อการประชุมว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ณ ประเทศบราซิล ปี 2535 และคำว่ายั่งยืนจึงถูกนำไปต่อท้ายในวิถีการพัฒนาต่างๆ ด้าน ซึ่งรวมทั้งด้านการเกษตรด้วย อย่างไรก็ตาม ก่อนหน้าที่จะเกิดกระแสการพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้น ได้มีการพัฒนาการเกษตรทางเลือก (Alternative Agriculture) ขึ้น อาจจะกล่าวได้ว่าพัฒนามาพร้อมๆ กับการพัฒนาระบบเกษตรแผนใหม่ แต่ตั้งอยู่บนกระบวนทัศน์ที่แตกต่าง

กัน คือ แนวคิดเกษตรกรรมทางเลือก ตั้งอยู่บนกระบวนทัศน์ “แบบองค์รวม” (holistic paradigm) ที่ปฏิเสธระบบแนวคิดปรัชญาแบบแยกส่วนและมีท่าทีปฏิเสธและตอบโต้ระบบเกษตรแผนใหม่ที่มุ่งสร้างกำไรสูงสุด โดยไม่คำนึงถึงระบบนิเวศ และความยุติธรรมของสังคม อันเป็นฐานปรัชญาที่ว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลางของจักรวาล เป็นนายเหนือธรรมชาติ (จิรวารุณ เสนาคำ ใน วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ (บก.), 2535: 27-37) นอกจากนี้ ในประเทศไทย แนวคิดเกษตรทางเลือกยังเป็นความพยายามหาทางออกของเกษตรกรเมื่อประสบปัญหาวิกฤตจากการเกษตรแผนใหม่ ซึ่งเป็นผลมาจากกระบวนการพัฒนาแบบ “การปฏิวัติเขียว” ตั้งแต่ยุคทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ต่อมาภายหลังเมื่อกระแสการเกษตรยั่งยืนเกิดขึ้น แนวคิดเรื่องเกษตรกรรมทางเลือกและเกษตรกรรมยั่งยืนจึงเป็นการเดินทางมาบรรจบกัน ซึ่งในเบื้องต้นของระยะเปลี่ยนผ่านทางสังคมนี้ ทำให้เกิดความสับสนของภาษา และมีการพยายามช่วงชิง ปิดกั้น การแสดงออกของทั้งสองคำนี้ นั่นคือ กลุ่มนักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ใช้คำว่า “เกษตรกรรมทางเลือก” ส่วนหน่วยงานของภาครัฐ จะใช้คำว่า “เกษตรกรรมยั่งยืน” (อนุชาติ พวงสำลี และคณะ ,2538: 73) อย่างไรก็ตาม นับจากที่ในระดับนโยบายของประเทศ ได้บรรจุแนวคิดเกษตรกรรมยั่งยืนไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540-2544) ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าภาครัฐซึ่งเดิมเป็นผู้ที่ส่งเสริมระบบการเกษตรสมัยใหม่มาตลอดได้ยอมรับเป็นนโยบายของประเทศแล้ว และในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกใช้คำว่า เกษตรกรรมยั่งยืน

ความหมายของการเกษตรกรรมยั่งยืน โดยทั่วไป (ธันวา จิตสงวน, 2543) คือ ระบบการเกษตรที่มีความสัมพันธ์และเกื้อกูลกับสภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของแต่ละภูมิภาค มีการผลิตที่หลากหลายเพื่อลดความเสี่ยงและการพึ่งพิงปัจจัยภายนอก อันนำไปสู่ความพึ่งพาตนเองในที่สุด อาจกล่าวได้ว่า ในความหมายนี้แล้ว ระบบการเกษตรดั้งเดิมของชาวบ้านในประเทศไทยเป็นระบบการเกษตรที่สอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าว เพราะเป็นระบบการเกษตรที่ต้องพึ่งพาอยู่กับความสมดุลของธรรมชาติเป็นหลัก ได้แก่ รูปแบบเกษตรผสมผสานและไร่นาสวนผสมในภาคกลาง สวนสมรมในภาคใต้ หรือสวนสะเปะสะเปร็ด ในภาคเหนือ นั่นคือ หลักการของความหลากหลาย (Diversity) เกื้อกูลกัน (Complementary) และเพื่อสร้างความมั่นคง (Security) ในปัจจุบัน รูปแบบการเกษตรยั่งยืนที่มีการเสนอในปัจจุบันมี 5 รูปแบบหลัก ได้แก่ เกษตรกรรมอินทรีย์ เกษตรผสมผสาน วนเกษตร เกษตรธรรมชาติ และเกษตรทฤษฎีใหม่ แต่ทว่าในความเป็นจริงแล้วยังมีรูปแบบการผลิตอื่นๆ อยู่อีกมากซึ่งเป็นรูปแบบการเกษตรยั่งยืน แต่ยังขาดการศึกษาวิจัย และการยอมรับทางวิชาการมารองรับ จึงไม่สามารถสรุปได้ชัดเจน

การเกษตรที่ใช้จุลินทรีย์จากธรรมชาติ ซึ่งเกิดจากการหมักเศษวัชพืช หรือ สัตว์ เช่น ปลา หอยเชอรี่ กับน้ำตาล หรือใช้กากน้ำตาล (Molasses) เนื่องจากจุลินทรีย์ในระบบนิเวศเป็นผู้ย่อยสลาย ทำหน้าที่ย่อยสลายอินทรีย์วัตถุต่างๆ ให้กลายเป็นฮิวมัส ซึ่งอยู่ในรูปของธาตุอาหารที่พืชสามารถนำไปใช้ได้ ในแง่นี้ จุลินทรีย์ที่อยู่ในรูปของหัวเชื้อจุลินทรีย์จึงมีประโยชน์เมื่อนำไปสร้างปุ๋ยให้เกิดขึ้นโดย

ไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมี เช่น นำไปเร่งการสร้างปุ๋ยหมัก และการมีชีวิตรอยู่ของจุลินทรีย์ในดินจะช่วยทำให้โครงสร้างของดินโปร่งร่วน เป็นการปรับสภาพโครงสร้างของดินให้เหมาะสมต่อพืช คุณสมบัติของจุลินทรีย์ที่สามารถผลิตเอนไซม์ชนิดต่างๆ ซึ่งเอนไซม์เหล่านี้มีส่วนทำให้กระบวนการเจริญเติบโตของพืช ลักษณะของการเกษตรรูปแบบนี้จัดเป็นประเภทเกษตรอินทรีย์ โดยมีจุลินทรีย์จากธรรมชาติเป็นหลัก (ชมรมเกษตรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ม.เกษตร, มปป)

อย่างไรก็ตาม องค์ความรู้ทางวิชาการเกี่ยวกับคุณสมบัติของจุลินทรีย์ทางการเกษตรในประเทศไทยยังมีไม่มากนัก โดยมากจึงเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการทดลองปฏิบัติจริง และเกิดผลที่ดี มีตัวอย่างที่เกษตรกรนำไปใช้แล้วได้ผล และจากหลักการดังกล่าวทำให้มีการนำไปเผยแพร่แก่เกษตรกร โดยการเรียกชื่อหลายประเภท เช่น จุลินทรีย์ EM (มาจาก Effective Microorganism) หรือน้ำสกัดชีวภาพ BE. (มาจาก Bio Extract) เป็นต้น แต่โดยหลักการแล้วใช้ประโยชน์จากจุลินทรีย์เช่นเดียวกัน โดย BE. เป็นการนำเชื้อจุลินทรีย์ด้วยวิธีการหมัก ซึ่งอาจารย์อรรถ บุญนิธิ และชมรมเกษตรธรรมชาติไทย เป็นผู้เสนอให้ใช้คำว่า BE. ซึ่งย่อมาจาก Bio Extract (ชมรมเกษตรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ม.เกษตร, มปป) เป็นผลที่ได้จากกระบวนการสกัดน้ำเลี้ยงจากเซลล์พืชหรือเซลล์สัตว์โดยการนำเอาพืชหรือสัตว์มาหมักรวมกับน้ำตาล หรือกากน้ำตาล (Molasses) ประมาณ 5-7 วัน จะได้น้ำเลี้ยงที่สกัดออกมาเป็นสีน้ำตาล ซึ่งจะมี จุลินทรีย์ที่อยู่ตามธรรมชาติเกิดขึ้นมาด้วย ตัวจุลินทรีย์จะดำเนินกระบวนการหมักแบบไม่ต้องการอากาศต่อไป การหมักนอกจากจะได้จุลินทรีย์แล้วยังได้สารประกอบที่สกัดได้จากเซลล์พืชและเซลล์สัตว์ ได้แก่ สารพวกคาร์โบไฮเดรต โปรตีน กรดอะมิโน ฮอริโมน เอนไซม์ และอื่นๆ (สาลี ชินสถิต, 2543) ส่วนที่เรียกว่า EM นั้น เผยแพร่โดยองค์กรทางศาสนาเซไกคิวกะเกียว หรือโยเร ภายใต้วิถีกเกษตรธรรมชาติแนวคิวกะ (Kysel Natural Farming) คำว่า EM เป็นคำย่อของกลุ่มจุลินทรีย์ที่มีประสิทธิภาพ (Effective Micro-organism) ซึ่งเป็นชื่อเรียกกลุ่มจุลินทรีย์ที่มีประโยชน์ องค์การจะทำการผลิตน้ำสกัดจุลินทรีย์ขึ้นมาเพื่อจำหน่ายเป็นลักษณะหัวเชื้อจุลินทรีย์ ซึ่งเกษตรกรเมื่อซื้อไปแล้วจะนำมาใช้ต้องนำมาขยายเชื้อ จุลินทรีย์เพิ่มขึ้น

การเกษตรที่ใช้จุลินทรีย์เป็นหลักในกระบวนการผลิตนั้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ ระบบการผลิตทางการเกษตรที่หลีกเลี่ยงการใช้ปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ สารเคมีกำจัดศัตรูพืช แต่จะเป็นการใช้ปุ๋ยและการปราบศัตรูพืชที่ได้จากธรรมชาติแทน อันเนื่องมาจากการแสวงหาทางออกจากการเกษตรที่ต้องใช้สารเคมี ที่ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมาอย่างมากมายนั่นเอง โดยการนำเชื้อจุลินทรีย์ไปใช้ในกระบวนการต่างๆ โดยการผสมน้ำให้เจือจางตามสัดส่วนที่เหมาะสมได้แก่

1. การใช้ฉีด พ่น รดโดยตรงกับพืชผัก โดยการนำมาสสมน้ำให้เจือจาง

2. การใช้เร่งการย่อยสลายเศษใบไม้ หญ้าแห้ง (ปุ๋ยพืชสด) โดยนำเอาเศษใบไม้กองในพลาสติกใช้น้ำสกัดชีวภาพรด แล้วคลุมไว้ ปล่อยให้ย่อยสลาย 1-2 สัปดาห์ นำมาใช้ประโยชน์ในการผสมดินหรือคลุมดิน
3. การทำปุ๋ยหมัก แบบต่างๆ เช่น ปุ๋ยหมักแห้ง ปุ๋ยหมักดิน ปุ๋ยหมักฟาง เป็นต้น โดยนำสกัดชีวภาพจะช่วยย่อยสลายวัสดุต่างๆ ได้ดี
4. ใช้ราดในแปลงดินที่เตรียมเพาะปลูกเพื่อเร่งการย่อยสลายเศษพืช
5. ใช้ในการหมักเชื้อขับไล่แมลง ซึ่งจะมีส่วนผสมของเห็บ น้ำส้มสายชู ซึ่งเชื้อขับไล่แมลงใช้เป็นตัวป้องกันแมลงศัตรูพืช
6. ใช้ในการผลิตฮอร์โมนพืชจากผลไม้ ได้แก่ กล้วยน้ำหว่า พักทอง มะละกอสุกหมักกับน้ำจุลินทรีย์
7. ใช้ในการปรับปรุงสภาพน้ำ โดยจะช่วยย่อยสลายอินทรีย์วัตถุทำให้แหล่งน้ำคุณภาพดีขึ้น
8. ใช้ในปศุสัตว์ เช่น ผสมน้ำ ผสมในอาหาร พรหมบนหญ้า ลดกลิ่นเหม็นจากมูลสัตว์ ลดเรื่องแมลงวันยุ่ง เป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการย่อยอาหารสัตว์ เพิ่มความต้านทานโรค

แม้ว่าแนวคิดเกษตรกรรมยั่งยืนจะเป็นแนวคิดที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการผลิตทางการเกษตรได้ทั่วไป ไม่จำกัดว่าจะเป็นรูปแบบเกษตรใด หรือเกษตรกรรมระดับใด แต่แนวคิดเกษตรยั่งยืนมักจะถูกใช้กับกลุ่มเกษตรกรรายย่อยที่ยากจนเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากเป็นกลุ่มเกษตรกรที่ถูกจำกัดด้วยอำนาจต่อรอง และขาดโอกาสการพัฒนามายาวนาน อีกทั้งยังเป็นเกษตรกรส่วนใหญ่ของประเทศ นอกจากนี้ ยังกำลังเผชิญกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงจากระบบการค้าเสรีในยุคโลกาภิวัตน์ ดังนั้น จึงมีแนวโน้มว่าเกษตรกรกลุ่มนี้จะเสียเปรียบอย่างมากหากยังเข้าไปอยู่ในภาวะการแข่งขันดังกล่าว ระบบการเกษตรกรรมยั่งยืนจึงเป็นแนวคิดที่เป็นทางออก และเป็นโอกาสรอดโดยการเสนอให้ใช้การพึ่งพาตนเองเป็นหลัก ซึ่งการที่ระบบการเกษตรกรรมของประเทศต้องอยู่ภายใต้วิถีการผลิตแบบเชิงเดี่ยว และพึ่งพาปัจจัยภายนอกมานั้นเป็นปัญหาท้าทายที่ฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้ร่วมกันพิจารณาผลักดันให้กระแสการเกษตรกรรมยั่งยืนเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง แต่การผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการเกษตรไปสู่ความยั่งยืนนั้นยังไม่เป็นไปตามเป้าหมายในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ซึ่งระบุเป้าหมายที่ชัดเจนว่าจะปรับโครงสร้างการเกษตรยั่งยืนให้มีพื้นที่ไม่ต่ำกว่าร้อยละ 20 ของพื้นที่เกษตรกรรมทั่วประเทศ (ประมาณ 25 ล้านไร่) สร้างโอกาสให้เกษตรกร 8 ล้านคน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2542: 11)

การที่จะพัฒนาภาคการเกษตรไปสู่ความยั่งยืนนั้น ได้มีการศึกษาวิจัยในส่วนที่เป็นองค์ประกอบเชิงเทคนิค (Technical Aspect) หรือการศึกษาระบบฟาร์มและเทคนิคการผลิต ถือว่าประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นการศึกษารูปแบบการเกษตรยั่งยืน การศึกษาดัชนีชี้วัด

ความยั่งยืน การศึกษาในเชิงผลตอบแทนทางเศรษฐศาสตร์ และการศึกษาในเชิงนโยบาย เป็นต้น (ธัญญา จิตสงวน, 2543) แต่ประเด็นที่เป็นเงื่อนไขทางสังคม (Social Aspect) นับว่าเป็นจุดอ่อนเนื่องจากเกษตรกรไม่ได้ยอมรับการพัฒนาใดๆ ทางเกษตรเพียงเพราะว่าเป็นแนวทางที่เหมาะสมทางด้านเทคนิคหรือมีความเป็นไปได้ทางกายภาพเท่านั้น แต่จะต้องเป็นแนวทางที่เข้ากันได้กับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมของตนเองและชุมชนที่ตนเกี่ยวข้องด้วย ซึ่งโดยมากเป็นโครงการของรัฐ จึงเกิดปัญหาในลักษณะที่ว่า โครงการส่งเสริมทางการเกษตรใดๆ มักจะอยู่ต่อเนืองไปไม่ได้เมื่อจบโครงการ

อย่างไรก็ตาม มีงานวิจัยที่ให้ความสำคัญของเงื่อนไขทางสังคม ได้แก่ การสร้างกลุ่มและเครือข่าย อาทิเช่น โครงการวิจัยการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน ที่ศึกษาเรื่องแนวทางและนโยบายการพัฒนาเกษตรยั่งยืนภาคเหนือ/ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (สถาบันทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพ, 2543) โดยการศึกษาองค์กรเกษตรกรได้ใช้แนวคิด “การเข้าถึงปัจจัยที่สำคัญสำหรับการพัฒนาการเกษตรยั่งยืน” ปัจจัยที่สำคัญดังกล่าวได้แก่ สภาพฐานทรัพยากร เงินทุน ช่องทางตลาด ข้อมูล ความรู้ ประสบการณ์ ฯลฯ ทั้งนี้ กลไกในการที่จะทำให้เกษตรกรเข้าถึงปัจจัยที่จำเป็นเหล่านี้ ประกอบด้วย 3 กลไก คือ กลไกตลาด กลไกภาครัฐ และกลไกภาคประชาชน ในที่นี้จะให้ความสำคัญกับกลไกภาคประชาชน หรือประชาสังคม ซึ่งมีลักษณะการร่วมมือร่วมใจกันของสมาชิกในชุมชนโดยความสมัครใจในลักษณะกลุ่ม ชมรม สหกรณ์ คณะกรรมการ สมัชชา หรือเครือข่าย ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ จากผลการศึกษาพบว่า การรวมกลุ่มของเกษตรกรทำให้อำนาจในการเข้าถึงปัจจัยที่สำคัญสำหรับการเกษตรยั่งยืนได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมองว่ากลไกทางการตลาดหรือธุรกิจ และกลไก ภาครัฐ เป็นกลไกที่กำลังทำการช่วงชิงวาทกรรมการเกษตรจุลินทรีย์กับกลไกภาคประชาชน

มีการเผยแพร่วิจัยเรื่องนี้ วิจัยไปถึงอุปสรรคว่าทำไมบางแห่งทำได้บางแห่งทำไม่ได้ ขึ้นอยู่กับอะไรบ้าง เราต้องการวิจัยเพื่อสนับสนุนการทำเกษตรแบบยั่งยืน สิ่งที่เราถามกระตุ้นคือ คนในเมืองเอง ถ้าเกษตรยังเป็นเกษตรปัจจุบันก็จะรับประทานอาหารที่มีสารเคมีเจือปน เพราะฉะนั้นคนในเมืองควรจะเรียนรู้เรื่องนี้แล้วกินอาหารที่ปลอดสารเคมี ถ้าคนในเมืองรู้พอและต้องการกินอาหารที่ปลอดสารเคมีก็จะไปกระตุ้นเกษตรกรให้ปรับวิธีการผลิต เป็นการผลิตที่ปลอดสารเคมี เป็นการทำเกษตรแบบผสมผสานหรือเกษตรยั่งยืน เป็นวิธีทำได้ง่ายไม่ต้องรอนโยบายของรัฐที่มักจะช้า ยังมีพลังจากแหล่งหนึ่งที่ แรงมาก แรงยิ่งกว่านโยบายใด ๆ คือพลังของผู้บริโภคกับพลังของผู้ผลิตเข้าไปเชื่อมโยงกัน สิ่งนี้ทำ ไม่ยาก เพราะพลังของผู้บริโภคที่อยู่ในเมือง ถ้าเขารู้เขาก็ต้องการกินอาหารที่ปลอดสารเคมีเพราะมีประโยชน์ต่อสุขภาพของตนเอง (ประเวศ วะสี, 2534)

2.2 แนวคิด ทฤษฎี กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของพหุภาคี

กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการเรียนรู้เป็นองค์ประกอบที่ส่งเสริมให้เกิดกระบวนการ

เรียนรู้ ร่วมกันของพหุพาทิโดยมีแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าว คือ โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ เป็นสิ่งที่จำเป็น ไม่ว่าโครงสร้างพื้นฐานนั้นจะเป็นการ พบปะกันครั้งคราว เป็นองค์กรร่วมต่าง ๆ หรือ ศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนก็ตาม อย่างไรก็ดี ชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดี หรือ ประชาสังคมที่เข้มแข็ง มิได้ ประกอบขึ้นด้วยโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะเพียงประการเดียว แต่รวมไปถึงความสัมพันธ์ ปฏิสัมพันธ์ และการแลกเปลี่ยนชีวิตสาธารณะดำเนินไปภายใต้วัฒนธรรม ชนิดพิเศษที่ละเอียดอ่อน ดังนั้นการวัดชีวิต สาธารณะที่มีสุขภาพดีของชุมชนหนึ่ง ๆ จำเป็นต้องตรวจสอบกระบวนการการตัดสินใจภายในชุมชนว่า ดำเนินไปเช่นใด การตัดสินใจในเรื่องส่วนรวมจำเป็นต้องดำเนินไปด้วยความตั้งใจ มิใช่ด้วยความ เฝิงเฉยของคนในชุมชน จุดเริ่มที่สะดวกของการตรวจสอบความเป็นประชาสังคมก็คือ การตรวจว่าคน ในชุมชนมีพฤติกรรมตัดสินใจในเรื่องสาธารณะอย่างไร ในสถานการณ์ที่คืบนี้ กระบวนการ ตัดสินใจควรเริ่มในเวลาที่เหมาะสม ดำเนินไปโดยไม่รีบร้อน และ ไม่บังคับให้คนในชุมชน ตัดสินใจ เพราะโดยปกติการตัดสินใจต่อปัญหาหนึ่ง ๆ จะมีประสิทธิภาพก็ต่อเมื่อมีเวลาและโอกาสอย่างเพียงพอ หรือเกินพอในการขบคิด หากประสงค์จะให้การริเริ่มสร้างสรรค์ของตนบรรลุผลสำเร็จ ผู้นำของชุมชน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องยึดหลักการข้างต้นอย่างมุ่งมั่นและในการสื่อสารกับประชาชนในชุมชนนั้นผู้นำ ต้องจัดกระบวนการ ให้มีการสื่อสารสองทาง ผู้นำชุมชนไม่ควรอย่างยิ่งที่จะสื่อสารกับชาวบ้าน เพียงเพื่อ หาเหตุผลมาสนับสนุนการตัดสินใจ หรือหาคำตอบต่อปัญหาที่ตนเสนอ งานศึกษาหลายชิ้นรวมถึง การศึกษาของเราพบว่าในชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการระดมความร่วมมือของผู้คนนั้น กระบวนการตัดสินใจของชุมชนปกติมักเป็นกระบวนการที่บังคับให้ประชาชนตัดสินใจ ผลที่ได้คือการ ต่อต้าน ตั้งข้อสงสัย และให้การสนับสนุนน้อย การเรียนรู้ของชุมชนแยกไม่ขาดจากการสร้างสำนึก สาธารณะ การเรียนรู้ของชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชนในวิถีทางที่ทำให้ประชาชนรู้สึกเป็น เจ้าของ ชุมชน การสร้างความเป็นชุมชนจึงเป็นหนึ่งเดียวกับการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของ ชุมชน ชุมชนที่อุดมไปด้วยชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดีหรือชุมชนที่มีประชาสังคมเข้มแข็ง จึงเป็น ชุมชนแห่งการเรียนรู้ (ทวิศักดิ์ นพเกษร, 2540) ชุมชนแห่งการเรียนรู้ เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ ร่วมกันของพหุพาทิ จะเกิดประสิทธิผลโดยสมบูรณ์ต่อเมื่อมีโครงสร้างพื้นฐานในทางประชาสังคมที่ เข้มแข็ง

ประชาสังคม หมายถึงการที่คนในสังคม ซึ่งมีจิตสำนึก ร่วมกัน มารวมตัวกันในลักษณะที่เป็น หุ้นส่วนกัน ในการกระทำบางอย่าง ทั้งนี้ด้วยความรักและความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการ ให้เกิดความรู้สึกร่วมกันเพื่อประโยชน์สาธารณะ โดยมีองค์ประกอบดังนี้

(1) จิตสำนึกประชาคม หมายถึงความคิดและความยอมรับเรื่องการรวมตัวกันอย่างอิสระด้วยความ รัก ความเอื้ออาทร ความยอมรับในความคิดเห็นของกันและกัน ในอันที่จะเรียนรู้ร่วมกัน หรือ แก้ไขปัญหาที่เผชิญอยู่

(2). โครงสร้างองค์กรประชาสังคม หมายถึงกลุ่มการรวมตัวซึ่งอาจเป็นองค์กรที่เป็นทางการ

หรือไม่เป็นทางการก็ได้ เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันเฉพาะคราวเฉพาะเรื่องหรือต่อเนื่องก็ได้ สมาชิกของกลุ่มอาจเป็นบุคคลในภาครัฐ ภาคธุรกิจ หรือประชาชนหรือรวมกันอยู่ก็ได้ จำนวนสมาชิกไม่จำกัด มีสมาชิกเพียง 2-3 คนก็ได้

(3). เครือข่ายประชาคม หมายถึงโครงสร้างและกระบวนการ ซึ่งเชื่อมโยงสมาชิกในกลุ่มหรือเชื่อมโยง องค์การประชาสังคมต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

(4) กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนและการตัดสินใจ ในกิจกรรมสาธารณะจำต้องดำเนินการหลังกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งหมายถึงสิ่งที่ประชาชนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ผ่านการแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดกับคนในชุมชน สาธารณะ สิ่งที่คุณำมักทำกันเป็นนิจคือการรวบรวมหลักฐานข้อมูลชักจูงให้ประชาชนเชื่อว่าข้อเสนอของคุณำถูกต้องชอบธรรมเหมาะสมที่สุด อย่างไรก็ตามกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมิใช่การรับฟังข้อเสนอและข้อมูลเท่านั้น ประชาชนจำต้องพูดคุยถกเถียงแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็นซึ่งกันและกัน เพราะไม่มีใครมีประสบการณ์เหมือนกันในเรื่องเดียวกัน ชุมชนที่มีประชาสังคมเข้มแข็งจึงเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้

(5) ภาวะการนำและผู้นำชุมชน ลักษณะเด่นของชุมชนที่เป็นประชาสังคม มิได้เกิดจากจำนวนและแหล่ง ที่อยู่ของผู้นำแต่อยู่ที่วิถีทางที่ผู้นำสัมพันธ์กับคนอื่น ผู้นำเช่นนี้จะทำหน้าที่เป็นผู้ให้โอกาสแก่ผู้คนเข้ามามีส่วนร่วมและริเริ่มสร้างสรรค์ และไม่ผูกขาดความคิดหรือการเป็นเจ้าของปัญหาหรือเจ้าของชุมชน ชุมชนจะเต็มไปด้วยภาวะการนำจากผู้คนหลากหลายที่มีความสามารถต่างๆ กัน มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มองปัญหาชุมชนทั้งชุมชนอย่างเชื่อมโยง พร้อมทั้งจะเรียนรู้แลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็น ผู้นำที่หลากหลายเหล่านี้จะไม่ค่อยแตกต่างจากชาวบ้านคนอื่นคือไม่มีชนชั้นผู้นำที่แยกจากผู้ตามและคอย ปกป้องฐานะของตนเองรวมทั้งควบคุมการกระทำของคนอื่นอย่างเข้มงวด หากแต่จะเป็นผู้นำที่ฝึก ตัวเองเข้ากับชุมชนอย่างแนบแน่นและร่วมทำประโยชน์เพื่อชุมชน การเข้าร่วมพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาการสาธารณะในเวทีประชาคม และมีส่วนร่วมในกิจกรรมแก้ปัญหาของชุมชน จะทำให้ประชาชนจำนวนมาก เกิดภาวะการนำภายในตนเอง กลายเป็นผู้นำตามธรรมชาติที่หลากหลายในชุมชน

(6) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถาบัน ชุมชนที่เป็นประชาสังคม มักจะไม่พึ่งพาสถาบันของรัฐอย่างเดียว ตรงข้ามกับ ชุมชนที่ไม่เข้มแข็งมักจะพึ่งพารัฐ ส่งผลให้รัฐมีภาระรับผิดชอบชุมชนทุกด้านจนไม่สามารถตอบสนองความต้องการได้ทั้งหมดนำมาซึ่งความไร้ประสิทธิภาพในที่สุด ในประชาสังคมความสัมพันธ์ของคนไม่ว่าจะเป็นรูปองค์กรหรือเครือข่ายทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ มักเป็นความสัมพันธ์ต่อกันในแนวระนาบในชุมชน ที่ไม่เป็นประชาสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนและคนกับสถาบันทางสังคมเป็นความสัมพันธ์ในแนวตั้งหรือแบบอุปถัมภ์ ข้อมูลที่ไหลตามช่องทางความสัมพันธ์ในแนวตั้ง มักเชื่อถือได้น้อย ความสัมพันธ์ในแนวตั้ง ก่อให้เกิดการปกครองแบบมาเฟียและเศรษฐกิจการเมืองล้าหลัง (ทวิศักดิ์ นพเกษร , 2540)

การฝึกอบรมดูงานจัดว่าเป็นกระบวนการหนึ่งในการพัฒนาตนเองที่ได้รับการยอมรับกันทั่วโลก

สามารถเอื้อประโยชน์ต่อการนำมาซึ่งเสริมสร้างประสบการณ์ ความรู้ต่อชีวิตและอาชีพการงานได้เพิ่มขึ้น การเผยแพร่ให้ความรู้ เพื่อปลูกจิตสำนึกเกิดวิสัยทัศน์และกระบวนทัศน์ที่ถูกต้องต่อวิธีการเกษตรกรรมตามแนวพระราชดำริ “ทฤษฎีใหม่พระราชทาน” จึงควรเป็นกิจกรรมที่ได้รับการตอบสนองมากขึ้น โดยเฉพาะเกษตรกร สมาชิกผู้เข้าร่วมโครงการ หรือผู้ประสงค์จะดำเนินการพัฒนาชีวิตตนเองที่ดี ได้มองเห็นผลประโยชน์ตอบแทนทางรูปธรรมโดยชัดเจน เกิดความเข้าใจ รู้คุณค่า คุณประโยชน์ของตนเอง เป็นการดึงเอาออกมาใช้ประโยชน์แห่งศักยภาพมนุษย์ที่มีอยู่ในตัวตนของตนเอง การพลิกฟื้นแผ่นดิน ให้มีชีวิตกลับคืนมา จำเป็นต้องดำเนินควบคู่กันไปพร้อมกับกระบวนการพัฒนาด้านอื่น ๆ โดยเฉพาะการพัฒนาการในแง่ของทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นทรัพยากรที่มีค่าที่สุดต่อการพัฒนาประเทศ ศักยภาพความเป็นมนุษย์ของแต่ละคน จะต้องได้รับการพัฒนาอยู่เสมอ การปลูกไร่ชีวิต จิตวิญญาณ การพัฒนาตนเอง การหาความรู้ ประสบการณ์ในการฝึกอบรม ฐาน ก็จะต้องปฏิบัติอยู่เสมอด้วยเช่นกัน การปลูกฝังค่านิยมที่ดี ทัศนคติที่ถูกต้อง และเกื้อกูลต่ออาชีพ จำเป็นต้องได้รับการเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์อยู่เสมอ ๆ มิได้ขาด

การแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ การศึกษาดูงาน โดยเฉพาะการได้เห็นได้สัมผัส พูดคุยกับเกษตรกร ตัวอย่างที่ประสบผลสำเร็จหรือผู้ปฏิบัติโดยตรง ในรูปแบบเป็นกันเอง ไม่เป็นทางการ เป็นที่ยอมรับทั่วไปแล้วว่า เป็นกรรมวิธีที่สามารถจูงใจ สร้างความเชื่อมั่น ให้เกิดการยอมรับและเกิดการตัดสินใจลงมือปฏิบัติในพื้นที่การเกษตรของตนเองได้อย่างดียิ่งวิธีหนึ่ง

2.5 ความหมาย และ แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการพัฒนาชุมชน

ผู้นำคือ ผู้มีศิลปะที่สามารถมีอิทธิพลเหนือคนอื่น และนำบุคคลเหล่านั้นไป โดยได้รับความไว้วางใจและเชื่อใจอย่างเต็มที่ อีกทั้งยังได้รับความเคารพนับถือ ความร่วมมือและความมั่นใจจากผู้บังคับบัญชานั้นอย่างจริงจัง (กิตติ ตยัคคานนท์, 2532, น.21)

ผู้นำหมายถึง บุคคลซึ่งเป็นที่ยอมรับในแง่การคิดดี กับปฏิบัติจริงตามสิ่งที่พูด อันจะก่อให้เกิดความเชื่อถือแก่ชาวบ้านทั้งในชุมชน ภายนอกชุมชน เจ้าหน้าที่ และหน่วยงานราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน และสถาบันการศึกษา (สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ, 2537 , น.25)

ในส่วนของจำนงค์ กิติกริตติ (2532 , น. 108) ได้กล่าวถึงความหมายของผู้นำในท้องถิ่นไว้ว่า คือ บุคคลที่ช่วยให้ผู้อื่นหรือชุมชนได้มีการตกลงกันและพยายามหาทางให้ประสบความสำเร็จตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้ พฤติกรรมของผู้นำท้องถิ่นจะมีอิทธิพลเหนือประชาชนในท้องถิ่นนั้น อันจะก่อให้เกิดการร่วมมือกันทำงาน โดยมุ่งความสำเร็จของชุมชนเป็นสำคัญ หรืออาจกล่าวได้ง่าย ๆ โดยสรุปว่า ผู้นำในท้องถิ่น คือ ผู้มีอำนาจหรืออิทธิพลสามารถชักจูงคนในชุมชนได้

องค์ประกอบของผู้นำชุมชน

องค์ประกอบที่สำคัญของผู้นำในท้องถิ่นที่จำนงค์ กิติกริตี เสนอไว้ มีดังนี้

- ต้องมีความรู้หรือทักษะในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ที่กลุ่มหรือชุมชนต้องการ
- ต้องมีผู้ตามเป็นสมาชิก
- มีโอกาสหรือสถานการณ์ที่จะใช้ความรู้ ให้เป็นประโยชน์ แบบรู้ได้ ใช้เป็น
- มีความสามารถที่จะใช้ความรู้

นอกจากนี้ยังมีการอธิบายถึงองค์ประกอบของผู้นำชุมชนที่ละเอียดเพิ่มขึ้นถึง 6 องค์ประกอบ คือ (พระธรรมปิฎก , 2541 , น . 3-4)

- ตัวผู้นำ จะต้องมีความสมบูรณ์ภายในของตนเองเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นแกนกลาง ไว้
- ผู้ตาม โยงด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับผู้ตามในพุทธศาสนาไม่นิยมใช้คำว่าผู้ตาม อาจจะใช้คำว่า “ผู้ร่วมไปด้วย ”
- จุดมุ่งหมาย โยงด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับจุดหมาย เช่น จะต้องมีความชัดเจน เข้าใจ

ถ่องแท้ และแน่วแน่ในจุดหมายเป็นต้น

- หลักการและวิธีการ โยงด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับหลักการและวิธีการที่ทำให้สำเร็จ ผลบรรลุจุดหมาย
- สิ่งที่ทำ โยงด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับสิ่งที่ทำ
- สถานการณ์ โยงด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม หรือสิ่งที่ประสบซึ่งอยู่ภายนอก ว่าทำอย่างไรจะผ่านไปได้ด้วยดี ในท่ามกลาง สังคม สิ่งแวดล้อม หรือสิ่งที่ประสบ เช่น ปัญหา เป็นต้น

ประเภทของผู้นำชุมชน

การแบ่งประเภทของผู้นำชุมชนที่นิยมจะแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ผู้นำที่เป็นทางการ ได้แก่ คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน ตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครู ซึ่งได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการ และผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้มีอายุ ผู้มีความรู้ดี ชำนาญการบ้านนาญ ผู้มีฐานะดี เป็นต้น

ผู้นำคนหนึ่ง ๆ สามารถจัดได้อยู่หลายประเภทด้วยกัน โดยมีลักษณะของการผสมผสานอยู่ในบุคคลเดียวกัน การจัดประเภทของผู้นำสามารถจัดได้ ดังต่อไปนี้ (สัมพันธ์ เศรษฐกิจ , 2537 , น.23 – 42)

1. ผู้นำทางความคิด

พัฒนาคนแล้วพัฒนาเศรษฐกิจ โดยใช้หลักอริยสัจ 4 ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เน้นให้ชาวบ้านรู้จักตนเอง รู้จักปัญหา รู้จักลดอบายมุข อยากพึ่งตนเอง จนนำไปสู่การเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนา การ

พึ่งตนเองทางการเกษตรด้วยการทำเกษตรผสมผสาน มีความรู้ทางธุรกิจในการซื้อขาย การจัดการ และ มีการออมทรัพย์ การวิเคราะห์ชุมชน และทางเลือกในการแก้ไขปัญหาสามารถหาแนวทางในการ แก้ปัญหาภายในชุมชนในเรื่องต่าง ๆ ได้ อาทิแนวคิดเศรษฐกิจ 3 ขาในการพึ่งตนเองทั้งในเรื่องการผลิต ทุน และการตลาด วิเคราะห์ศักยภาพกลุ่มคนจน คือ มีกระบวนการวิเคราะห์ระบบชนบททำให้แยกแยะ กลุ่มคนในบ้านได้ คัดเลือกเกษตรกรรายย่อยที่ยากจน และส่งเสริมให้พวกเขารวมกลุ่มกันทำงานและ กระตุ้นผู้นำให้เกิดขึ้นจนเป็นที่ยอมรับ ทำให้คนจนคลี่คลายปัญหาลงไปได้มาก และกลายเป็นผู้นำของ กลุ่มขึ้นมา

การจัดการศึกษาเพื่อชุมชนโดยมีกิจกรรมที่ร่วมมือกับครู ผู้ปกครองและนักเรียนอย่างใกล้ชิด

2. ผู้นำทางด้านศีลธรรม

มีพระสงฆ์เป็นผู้นำเริ่มจากการเทศน์สอนกรรมฐาน การลดอบายมุขและ ประยุกต์กับงาน พัฒนา

3. ผู้นำทางด้านอาชีพ เทคนิค และการปฏิบัติ

แบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ ผู้นำที่เน้นหนักการทำกิจกรรมเฉพาะด้าน เช่น เกษตรผสมผสาน ปศุสัตว์ สับประรด และ ผู้ที่มีกระบวนการทำงานที่ดีกับชาวบ้าน คือมีสัมพันธ์กับชุมชน การจัดประชุม อบรม ศึกษาดูงาน วิเคราะห์ชุมชน จัดอันดับของปัญหา เน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

4. ผู้นำด้านการพูด

แบบกระตุ้นเร่งเร้าทั้งแนวคิด และการปฏิบัติการพูดในสิ่งที่ตัวเองทำมากับมือ การพูดอธิบาย แบบเรียบ ๆ ผู้นำที่ประยุกต์งานราชการกับเป้าหมายเพื่อชาวบ้านได้ โดยเสนอแผนงานและกิจกรรม เข้าสู่หน่วยราชการได้ ผู้นำทางการประสานทรัพยากรภายในชุมชนและภายนอกชุมชน การมีบารมี และความสามารถ ในการระดมทุนภายในชุมชนและภายนอก

คุณลักษณะของผู้นำ

คุณลักษณะของผู้นำท้องถิ่นที่เชื้ออำนาจต่องานพัฒนาชุมชน 8 ประการ (จิตจํานงค์ กิติกริตติ, 2532 , น. 110-111) ได้แก่

- มีจิตใจมุ่งมั่นที่จะพัฒนา
- มีความซื่อตรงต่อเจ้าหน้าที่
- มีจิตใจเป็นกุศล
- การยอมรับวิพากษ์การแผนใหม่
- ความเชื่อมั่นในตนเอง
- ทัศนคติแบบประชาธิปไตย
- มีความจงรักภักดีต่อสถาบัน

-มีความเป็นผู้นำ

คุณสมบัติในตัวของผู้นำที่สอดคล้องกับหลักสัปปริสธรรม 7 ของพระพุทธศาสนา (พระธรรมปิฎก , 2541 , น 18-20) คือ

- รู้หลักการ เมื่อดำรงตำแหน่งมีฐานะหรือจะทำอะไรก็ตาม ต้องรู้หลักการ รู้งาน รู้หน้าที่ รู้กฎ กติกาที่เกี่ยวข้อง
- รู้จุดหมาย ต้องมีความชัดเจนในจุดหมาย แล้วมีความแน่วแน่ มุ่งมั่นที่จะไปถึงจุดหมายด้วย
- รู้ตน คือต้องรู้ว่าตนเองคือใคร มีภาวะเป็นอะไร อยู่ในสถานะใด มีคุณสมบัติ มีความพร้อม มีความถนัด สถิติปัญญาความสามารถอย่างไร มีกำลังแค่ไหน จุดอ่อน จุดแข็งอย่างไร ซึ่งจะต้องสำรวจตนเอง และเตือนตนเองอยู่เสมอ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาปรับปรุงตนเอง
- รู้ประมาณ คือ รู้จักความพอดี ต้องรู้จักขอบเขต ชัดชั้นความพอเหมาะที่จะจัดทำเรื่องต่าง ๆ
- รู้กาล คือ รู้จักเวลา เช่นรู้ลำดับ ระยะเวลา จังหวะ ปริมาณ ความเหมาะสมของเวลา รู้จักวางแผน
- รู้ชุมชน คือ รู้สังคมตั้งแต่ในขอบเขตที่กว้าง คือ รู้สังคมโลก รู้สังคมของประเทศชาติ ว่าอยู่ในสถานการณ์ใด มีปัญหาอย่างไร รู้ความต้องการของเขา แม้แต่ชุมชนย่อย ๆ ถ้าจะช่วยเหลือเขา เราก็ต้องรู้ความต้องการเพื่อสนองความต้องการได้ถูกต้อง หรือแก้ไขปัญหาได้ตรงจุด
- รู้บุคคล คือ รู้จักบุคคลที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะคนที่มาร่วมงานร่วมการไปด้วยกัน และคนที่เราไปให้บริการตามความแตกต่างเฉพาะตัว เพื่อปฏิบัติต่อเขาได้ถูกต้อง เหมาะสมและได้ผล

โดยสรุปคุณสมบัติของผู้นำดังกล่าวข้างต้นได้ว่า ผู้นำที่ดี ต้องเป็นบุคคลที่มีศีล สมาธิ และปัญญา แต่อาจขยายความโดยหลักสัปปริสธรรม 7 ของพระพุทธศาสนา ที่อธิบายคุณสมบัติของผู้นำได้แก่ รู้หลักการ รู้จุดหมาย รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาล รู้ชุมชน และรู้บุคคล

องค์ประกอบของผู้นำที่ได้อธิบายไว้ข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า องค์ประกอบของผู้นำมีดังนี้

- 1.มีความรู้ ความสามารถอันเป็นคุณสมบัติภายในตัว รวมทั้งความสามารถที่จะใช้ความรู้
นั้นด้วย
- 2.มีผู้ตามที่สามารถเปลี่ยนแปลงวิธีคิด กระบวนทัศน์ หรือแนวทางการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับ
- 3.มีจุดหมายในการทำงานที่ชัดเจน
- 4.ต้องมีหลักการและวิธีการเพื่อการทำงานให้บรรลุจุดหมายที่วางไว้
- 5.มีความมุ่งมั่นในการทำงาน

6.มีประสบการณ์ในการได้ใช้ความสามารถของตน

2.6 ประสบการณ์ในกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของเกษตรกรเพื่อการเรียนรู้สู่การพึ่งตนเอง

1.กลุ่มเกษตรกรทำนา 3 ตำบล อำเภอโพธาราม จังหวัดร้อยเอ็ด

พัฒนาการของกลุ่มเริ่มต้นจาก กลุ่มเกษตรกรทำนาตำบลสามขา อำเภอโพธาราม จังหวัดร้อยเอ็ด ได้รวมตัวกันเพื่อแก้ปัญหาหนี้สินภาคการเกษตร ประมาณ ปี 2518 ได้ซื้อปุ๋ยเงินเชื่อจากรัฐบาล(องค์การตลาดเพื่อเกษตรกร) เพื่อมาจำหน่ายให้กับสมาชิก การดำเนินงานของกลุ่มประสบปัญหา ไม่สามารถเก็บเงินค่าปุ๋ยจากสมาชิกได้ครบ เงินที่เก็บได้กรรมการไม่ได้นำไปชำระให้ อดก. การดำเนินงานของกลุ่มจึงยุติลงในปีเดียวกันนั่นเอง จนกระทั่งปี 2526 ผู้นำชาวบ้านโดยการสนับสนุนของเกษตรตำบลและนักพัฒนาจากโครงการประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ ได้พยายามฟื้นฟูกลุ่มขึ้นมาอีกครั้งให้กรรมการรับผิดชอบหนี้สิน ใช้เงินคืน อดก. รวบรวมสมาชิกตั้งกลุ่มดำเนินกิจกรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อไป

การดำเนินของกลุ่มเกษตรกรตำบลสามขา เป็นไปด้วยดี จึงมีชาวนาจากตำบลใกล้เคียงมาร่วมเป็นสมาชิกทำการซื้อขายปุ๋ยด้วย กิจกรรมได้ดำเนินต่อไปด้วยดี จนสามารถจดทะเบียนเป็นกลุ่มเกษตรกรทำนา 3 ตำบลได้ ในปี 2532 โดยมีสมาชิกประกอบด้วยเกษตรกรจาก ตำบลสามขา ตำบลศรีสว่าง และ ตำบลยางคำ

ต่อมาประมาณปี 2532/2533 ปุ๋ยที่กลุ่มเกษตรกรทั้ง 3 กลุ่ม ได้รับจาก อดก.เป็นปุ๋ยปลอมเกิดความเสียหายมาก จึงมีการรวมตัวกันต่อสู จนในที่สุด อดก.ยอมรับผิดชอบและชดเชยค่าเสียหายให้

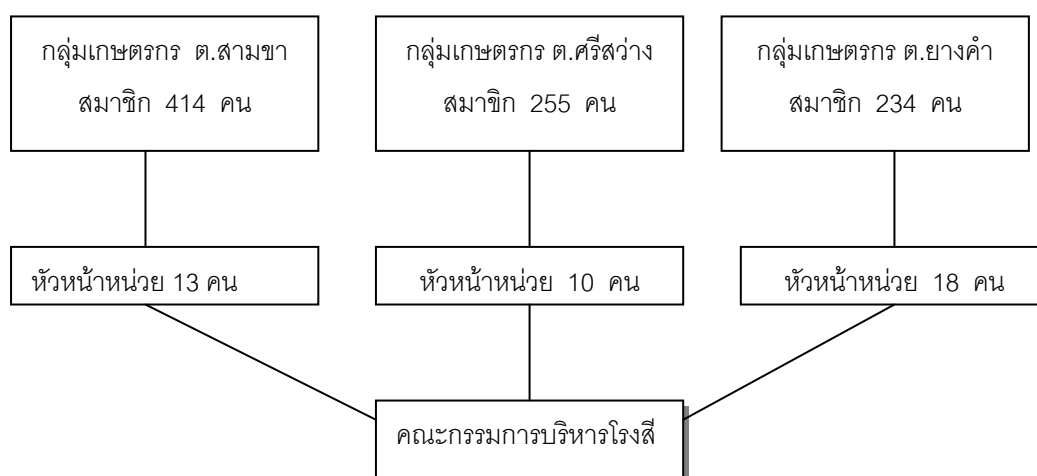
การดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกร 3 ตำบล เริ่มก่อบทบาทสะสมบทเรียน สะสมทุนเพิ่มขึ้น ในขณะที่มีปัญหาราคาข้าวตกต่ำ รัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน มีงบประมาณเพื่อช่วยพยุงราคาข้าว กลุ่มเกษตรกรจึงรวมกันทำโครงการขอกู้เงินมารับซื้อข้าวเปลือกจากสมาชิก รวบรวมไว้ขายให้พ่อค้า บางครั้งก็ชำระค่าปุ๋ย อดก.ด้วยข้าวเปลือก โดยทั้งนี้กลุ่ม พยายามที่จะต่อรองราคาข้าวให้สูงกว่าท้องตลาด เพื่อนำเงินมาใช้ในการดำเนินงานของกลุ่ม

การรับซื้อข้าวเปลือกจากสมาชิกไว้ขายให้กับพ่อค้า ผลตอบแทนไม่ค่อยแน่นอน เนื่องจากราคาข้าวแต่ละช่วงมีการขึ้นลงตลอดทั้งปี ไม่แน่นอนพอ กลุ่มจึงมีความเสี่ยงพอสมควร ในขณะที่โครงการแทรกแซงราคาข้าวต้องการให้กลุ่มเกษตรกร รับซื้อข้าวจากสมาชิกไว้แล้วขายในช่วงปลายฤดู แต่คณะกรรมการบริหารกลุ่มไม่เห็นด้วย คณะกรรมการบริหารกลุ่มต้องการที่จะหมุนเวียนขายไปตลอดทั้งปี เพื่อลดความเสี่ยงจากราคาท้องตลาดที่ผันผวน เมื่อมีความเห็นไม่ตรงกัน กลุ่มเกษตรกรทำนา 3 ตำบล จึงคืนงบประมาณไป

จากการรวมพลังกันต่อสู้ เรื่องปุ๋ยปลอม ร่วมกันซื้อขายปุ๋ยและข้าวเปลือก ทำให้ชาวนาเห็นพลังของการรวมกลุ่มว่าสามารถเพิ่มอำนาจการต่อรองให้สูงขึ้นเพื่อรักษาผลประโยชน์ของ ชาวนา นอกจากนั้นกลุ่มยังได้มีโอกาสประชุม สัมมนา วิเคราะห์ปัญหาราคาข้าวตกต่ำ และคิดค้นแนวทางแก้ไขปัญหานั้น โดยการสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชนและสถาบันทางวิชาการ การรวมตัวกันซื้อขายข้าวเปลือกของกลุ่มยังมีความเสี่ยงต่อการขาดทุนตลอดเวลา และเห็นว่าส่วนต่างของราคาข้าวเปลือก กับราคาข้าวสารห่างกันมาก ซึ่งสร้างรายได้มหาศาลให้กับพ่อค้าคนกลาง กลุ่มเกษตรกรจึงดำเนินการจัดตั้งโรงสีของกลุ่มชาวนาขึ้นมา

สถานการณ์ปัจจุบันของกลุ่ม ซึ่งได้ร่วมกันได้โรงสีขึ้นมารับซื้อข้าวเปลือกจากสมาชิก เพื่อเก็บไว้สี แล้วขายข้าวสาร โดยมีความหวังว่าจะช่วยแก้ปัญหาราคาข้าวตกต่ำ ทำให้ชาวนาขายข้าวเปลือกได้สูงกว่าท้องตลาด ผู้บริโภคซื้อข้าวสารได้ในราคายุติธรรม ลดการเอาเปรียบจาก พ่อค้าคนกลาง กลุ่มมีกองทุนเป็นของตนเอง เพื่อทำงานพัฒนาในระยะยาว นอกจากนั้นยังคาดหวังให้เกิดความร่วมมือกัน ระหว่างผู้ผลิต และ ผู้บริโภค

โรงสีของสามกลุ่มเกษตรกรอำเภอโพธาราม จังหวัดร้อยเอ็ด ตั้งอยู่ที่บ้านหัวดง ต.ศรีสว่าง มีกำลังการผลิตวันละ (8 ชม.) 30-40 กระสอบข้าวสาร โดยมีโครงสร้างการทำงานดังนี้

การดำเนินของโรงสี ของ 3 กลุ่มเกษตรกรเป็นไปด้วยดีพอควร ทั้งนี้เพราะ

- 1) ผู้นำชาวบ้าน ผ่านกระบวนการพัฒนามานาน มีการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมมาก่อน ทำให้เห็นความถนัด ความสามารถ ซื่ออ่อนซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี เป็นประโยชน์ในการแบ่งบทบาทหน้าที่ในการรับผิดชอบงานของกลุ่มตามความรู้ ความสามารถ
- 2) ผู้นำชาวบ้านมีประสบการณ์การทำงานโรงสีมาก่อน จึงมีความรู้ด้านเทคนิคโรงสี เป็นอย่างดี
- 3) ผู้นำชาวบ้านมีประสบการณ์ในการซื้อขายข้าวเปลือก

4) มีการประสานงานและสนับสนุนจากภายนอกแบ่งเป็น

หน่วยราชการ เนื่องจากการเป็นกลุ่มเกษตรกรทำนา ดังนั้นเมื่อตั้งโรงสีได้แล้ว กรมส่งเสริมการเกษตรจึงสนับสนุนงบประมาณในการสร้างฉางข้าว ขนาด 500 เกวียน รวมทั้งลานตากข้าวด้วยงบประมาณ 2,000,000 บาท นอกจากนั้นกลุ่มเกษตรกรทำนา ตำบลศรีสว่าง ซึ่งเป็นที่ตั้งโรงสี ยังชนะเลิศกลุ่มเกษตรกรระดับประเทศ ผู้นำได้รับรางวัลเกษตรกรดีเด่น ได้ไปศึกษาดูงานต่างประเทศ เป็นวิทยากรถ่ายทอดประสบการณ์ในการทำงาน แก่กลุ่มเกษตรกรทั่วไป

องค์กรพัฒนาเอกชน มูลนิธิประสานความร่วมมือเพื่อพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ ได้สนับสนุนด้านการอบรม สัมมนา ศึกษาดูงาน สรุปบทเรียนการทำงาน เงินทุนหมุนเวียน เป็นที่ปรึกษาและคอยสนับสนุนการทำงานของกลุ่อย่างใกล้ชิด

จุดเด่นขององค์กร

- 1) บทเรียนของการจัดตั้งและบริหารจัดการโรงสีขององค์กรเกษตรกร ทั้งในด้านเทคนิคต่าง ๆ การรับซื้อ-ขายข้าว การแปรรูป การตลาด การบริหารจัดการ และการประสานงานกับภายนอก
- 2) การทำงานพัฒนากลุ่มเกษตรกร และ การประสานความร่วมมือกัน ของกลุ่มเกษตรกรทำนา 3 ตำบล ทั้งในระดับสมาชิกแต่ละกลุ่ม และ การขยายกลุ่มสู่สมาชิกแต่ละกลุ่ม
- 3) ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรเกษตรกรกับองค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานราชการในการสนับสนุนการพัฒนาองค์กรเกษตรกรเป็นไปด้วยดี ในการสนับสนุนทรัพยากร การศึกษาเรียนรู้ และการรวมกลุ่มชาวบ้าน

2.กลุ่มอีโต้น้อย บ้านสระคูณ ตำบลโคกกลาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

ก่อกำเนิดมาจากยุคแรกของการพัฒนาหมู่บ้านโดยภาครัฐ ในราวปี 2512 เกิดโครงการสร้างโอ่งน้ำ สร้างส้วม ศูนย์โภชนาการ สหกรณ์ฯ กลุ่มแม่บ้าน ศูนย์สาธิตการตลาด และอื่น ๆ มากมาย

ต่อมาในปี 2528 บ้านสระคูณได้มีความสัมพันธ์กับสถาบันการศึกษาและองค์กรพัฒนาเอกชน (อพช.) มีการออกค่ายอาสาพัฒนาชุมชน การสร้างธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ ขุดเจาะบ่อบาดาล มีการประชุม สัมมนา อบรม ระดมความคิด หาสาเหตุและแนวทางแก้ไขอย่างสม่ำเสมอ จนปี 2530 ได้มีก่อตั้งกลุ่มเกษตรผสมผสานเพื่อการพึ่งพาตนเอง โดยมีวิทยาลัยครูบุรีรัมย์ โครงการพัฒนาสหกรณ์ ชาวนา คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนาจังหวัดสุรินทร์ (ศพพ) และมูลนิธิหมู่บ้าน เข้าไปสนับสนุนการศึกษาดูงาน อบรม และเงินหมุนเวียนในการทำเกษตรกรรมผสมผสาน

ปี 2532 มีการประชุมสมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสานและเปลี่ยนชื่อเป็นกลุ่มอิต้าน้อย โดยริเริ่มจัดบุญประทานข้าวเปลือก การซื้อวัวแก้ปัญหารายครัวเรือน

ปี 2537 มีการจัดตั้งชุมชนอีสานขึ้น เพื่อฝึกอบรมเกษตรกรให้ทำการเกษตรแบบ ผสมผสาน โดยมีผู้นำชุมชนเป็นแกนหลักในการดำเนินงาน

ขั้นตอนการพัฒนาองค์กร

- 1) ในระยะเริ่มแรก บทบาทการพัฒนาอยู่ที่นักศึกษา กับผู้นำบางคน ต่อมาจึงมีการเรียนรู้โดยการกระทำ เช่นการแก้ไขปัญหาข้าวขาดแคลน โดยการขุดเจาะบ่อบาดาล แก้ไขปัญหาการขาดแคลนข้าวโดยการจัดตั้ง ธนาคารข้าว
- 2) การจัดประชุม พูดคุยอย่างสม่ำเสมอ การเสนอปัญหาแลกเปลี่ยนกับผู้นำหมู่บ้าน มีการศึกษาดูงาน อบรม สัมมนา จนผู้นำมีความรู้ ความสามารถสูงขึ้น และได้รับการยอมรับจนมีผู้นำศึกษาดูงานมาก ซึ่งเกิดผลดีตามมาคือ ผู้นำได้มีการพัฒนาความคิด ทักษะการพูด และการโน้มน้าวชาวบ้าน
- 3) การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก เครือข่ายชาวบ้านกับผู้นำชาวบ้าน โดยมีองค์กรภายนอกให้การช่วยเหลือและสนับสนุนประสานงาน
- 4) การสนับสนุนจากองค์กรภายนอกมีมากเนื่องจาก เป็นกลุ่มองค์กรที่มีเงื่อนไขในการทำกิจกรรม ได้สำเร็จภายในเวลาอันรวดเร็ว จึงมีผู้เข้าไปให้การสนับสนุนจำนวนมาก
- 5) การใช้เทคนิคสหกรณ์ แลกเปลี่ยน ถึงแผนพัฒนากับผลกระทบ ต่อหมู่บ้าน ประวัติศาสตร์หมู่บ้านการนำเสนอปัญหา แบ่งกลุ่มย่อยเสนอความคิดแลกเปลี่ยนพูดคุย ให้ชาวบ้านที่หัวไว ใจกล้าเสนอแผนงาน แก้ปัญหา โดยมีการอบรม สัมมนาเป็นระยะ ๆ และประชุมประจำเดือน ๆ ละ 1 ครั้ง
- 6) การติดตามเยี่ยมเยียน ไร่ นา โดยหมุนเวียน พบปะ พูดคุยกันถึงความคืบหน้าของ แต่ละคน โดยการลงไปดูของจริงในไร่ นา
- 7) การเสริมเทคนิคการเกษตรผสมผสาน ทั้งในเรื่องการเลี้ยงปลาในนาข้าว การย้อมผ้าด้วยสีธรรมชาติ หลักการเกษตรผสมผสาน วิทยาการทดแทนสารเคมี การศึกษาดูงาน การจัดพัฒนาสัญจร การเพาะพันธุ์ปลา

จุดเด่นขององค์กร

- 1).ผู้นำมีความสามารถสูง เป็นที่ยอมรับของหน่วยงานทั้งภายใน และภายนอก สามารถระดมทุนเข้าชุมชนได้มาก มีทักษะในการนำเสนอความคิด และ ระบุธรรมในการแก้ปัญหาในชุมชนได้

- 2) กิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ เป็นกิจกรรมที่สอดคล้องกับปัญหาของพื้นที่ สามารถปฏิบัติและขยายผลลงสู่ชาวบ้านได้ มีการประสานศาสนธรรมกับการพัฒนาได้จริง
- 3) ได้รับการสนับสนุนจากภายนอกมาอย่างต่อเนื่อง นับเป็นเวลา 10 กว่าปี ทำให้การพัฒนาไม่หยุดชะงักและมีแนวโน้มของความยั่งยืนในกิจกรรมต่าง ๆ ที่ดำเนินการอยู่
- 4) เป็นพื้นที่ศึกษาดูงานและขยายผลไปสู่ชาวบ้านอื่น ๆ ทั้งภาคอีสาน และ ภาคอื่น ๆ นอกจากนี้ยังสร้างโรงสีชุมชน โดยการประสานงานกับผู้นำเครือข่ายอื่น ๆ

4) กลุ่มเชียงน้อยเพื่อการพัฒนา

การก่อเกิดองค์กร

เมื่อปี พ.ศ.2529 กรมส่งเสริมการเกษตร เริ่มเข้ามาหาข้อมูลในหมู่บ้าน มีพระอาจารย์อานวย วิไลรัตน์ อาจารย์บัณฑิต อ่อนดำ และนายเดชา ผาสุก เจ้าหน้าที่เกษตรตำบลครั้งแรกชาวบ้านไม่ค่อยสนใจเพราะชาวบ้านไม่เคยเห็นเจ้าหน้าที่เข้ามาในหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่ได้ทำความสนิทสนมและบอกว่า จะเข้ามาช่วยเหลือให้ชาวบ้านมีอยู่มีกินสร้างฐานะคนยากจนให้มีแนวความคิดร่วมกัน และได้เชิญชาวบ้านมาประชุมปรึกษาหารือกันด้วยหลักธรรมในเรื่องอริยสัจสี่ คืออะไรคือทุกข์ สาเหตุแห่งความทุกข์ วิธีดับทุกข์ และวิธีแก้ทุกข์ (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค)

ต่อมาเจ้าหน้าที่เกษตรตำบลได้เชิญชาวบ้าน 3 คนไปอบรมการวิเคราะห์ข้อมูลบ้านกับ อาจารย์บัณฑิต อ่อนดำ และอาจารย์จิตติ มงคลชัยอรัญญา จัดขึ้นที่ศูนย์พัฒนาชุมชนเขต 4 จังหวัดอุดรธานี ใช้เวลา 5 วัน

หลังจากอบรมกลับมา ได้แนวความคิดใหม่ว่าถ้าไม่พัฒนาตัวเองแล้ว อนาคตและครอบครัวคงมีแต่ความจนและความวุ่นวาย มีการกลับเนื้อกลับตัว เลิกอบายมุข เลิกการพนัน

คนยากจนในหมู่บ้านเจริญชัยส่วนใหญ่ขาดเงินที่จะลงทุนประกอบอาชีพ ขาดที่ดินทำกิน ขาดข้าวกิน ทำอย่างไรจึงแก้ปัญหาได้ เจ้าหน้าที่ตำบลได้จัดประชุมคนยากจนมาพบปะพูดคุยกันให้แสดงความคิดเห็นร่วมกันว่าต้องแก้ปัญหาด้วยการรวมกลุ่มจากนั้นจึงตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมา

สถานการณ์กลุ่มต่างๆในหมู่บ้าน

กลุ่มกิจกรรมแรก กิจกรรมออมทรัพย์ การจัดตั้งครั้งแรกรวบรวมสมาชิกได้เพียง 27 คนกลุ่มออมทรัพย์บ้านเจริญชัย จัดตั้งขึ้น เมื่อวันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2530 จนถึงปัจจุบันมีสมาชิก 127 คน จาก 2 หมู่บ้านคือหมู่บ้านเจริญชัยและหมู่บ้านหนองแก้วมีเงินฝากทั้งหมด 40,086.44 บาท

จากการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมา ช่วยให้คนฐานะยากจนมีเงินฉุกเฉินกู้ยืม ไปซื้อข้าวกิน และกู้ยืมไปหาหมอเมื่อยามเจ็บป่วย ทำให้ลดปัญหาความเดือดร้อนไปได้มาก เมื่อมีเงินมากขึ้น จึงเริ่มให้บริการสินเชื่อกู้ยืม ประกอบอาชีพ จัดหาปุ๋ยข้าว ปุ๋ยสับปะรด ปุ๋ยพืชผัก ปุ๋ยถั่วเหลือง มาบริการ

สมาชิกกู้ยืมไปประกอบอาชีพในราคาถูก เมื่อดำเนินงานกลุ่มสิ้นปีได้ปันผลคืนกำไร ให้แก่สมาชิก บางส่วนนำเข้ากองทุนกลุ่มออมทรัพย์นอกจากนี้ยังให้กลุ่มร้านค้ากู้ยืมไปลงทุนซื้อสินค้ามาบริการ สมาชิกในราคาถูกอีกด้วย

กลุ่มกิจกรรมที่ 2 กิจกรรมปลูกพืช เมื่อมีกลุ่มออมทรัพย์แล้วจึงริเริ่มตั้งกลุ่มความต้องการปลูก สับปะรดโดยหาเช่าที่ดินในหมู่บ้าน เริ่มต้นจากคนยากจน 4 คน จากนั้นเพิ่มเป็น 8 คน ขยายเป็น 12 คน และปัจจุบันมีสมาชิก 17 คน ต่อมาสมาชิกสามารถจัดหาที่ดินเป็นของตนเองได้ นอกจากนี้ กลุ่ม กิจกรรมสับปะรดยังมีเงินกองทุนไว้บริการสมาชิกในการกู้ยืมประกอบอาชีพปลูกสับปะรด และขยาย กิจกรรมให้บริการเงินทุนกู้ยืมปลูกพืช เช่น ข้าว ถั่วเหลือง แตงร้าน ถั่วฝักยาวเพื่อเพิ่มรายได้เสริมให้แก่ สมาชิกฐานะยากจน จึงเปลี่ยนชื่อจากกลุ่มกิจกรรมสับปะรดเป็นกลุ่มกิจกรรมผู้ปลูกพืชมีเงินทุนหมุน เวียนจำนวน 13,583 บาท

กลุ่มกิจกรรมที่ 3 กลุ่มกิจกรรมเลี้ยงไก่พื้นเมือง เพื่อเลี้ยงไก่ไว้กินเหลือกินก็ขายบ้าง เพื่อเสริม รายได้และลดรายจ่ายในครอบครัวเรือนตอนแรกมีสมาชิก 27 คน ปัจจุบันมีสมาชิก 32 คน ภายในกลุ่ม มีการแลกเปลี่ยนความรู้กัน และมีวัคซีนคอยให้บริการสมาชิก สามารถแก้ปัญหาโรคระบาดไก่ได้ ทำให้ มีไก่ไว้กินในครอบครัว มีไก่ไว้ขาย มีการลงแขกเกี่ยวข้าว ปักคานา ปลูกสับปะรด ก็นำไก่ที่เลี้ยงไว้เป็น อาหารแก่สมาชิกที่มาช่วยเหลือแรงงาน

กลุ่มกิจกรรมที่ 4 กลุ่มกิจกรรมสตรีแม่บ้านมีการปรึกษากันและรวมกลุ่มแม่บ้านขึ้นมา ตัวแทนแม่บ้านไปอบรมหลักสูตรผู้นำ ศึกษาดูงานการเพาะเห็ดในถุงพลาสติก ต่อมากลุ่มแม่บ้าน ช่วยกันทอดผ้าป่าพันธุ์สับปะรดโดยบริจาคพันธุ์สับปะรดโดยศรัทธา นำมากองรวมกันแล้วนำไปขาย รายได้รวมเป็นกองทุนแม่บ้านได้เงิน 18,390 บาท มีสมาชิก 30 คน นำเงินให้แม่บ้านกู้ยืมลงทุน ประกอบ อาชีพเพาะเห็ดในถุงพลาสติก กู้ยืมฉุกเฉิน กู้ยืมไปดำเนินกิจกรรมร้านค้า และระดมทุนเพิ่มเติมจาก สมาชิกอีก 3 หมู่บ้าน คือ หมู่บ้านหนองแก้ว หมู่บ้านหนองไผ่ และหมู่บ้านเจริญชัย ได้เงินทุนเพิ่มอีก 20,600 บาท สมาชิกเพิ่มเป็น 69 คน ผลจากการรวมกลุ่มแม่บ้านทำให้แม่บ้านมีรายได้เพิ่มขึ้น มีบทบาท หน้าที่ร่วมกัน ได้ปรึกษารื้อกัน สมาชิกได้ซื้อสินค้าราคาถูก ได้ช่วยเหลือส่วนรวม ได้แก่งานบุญต่างๆ ในหมู่บ้าน การจัดเงินไปช่วยเหลือสมาชิกที่เจ็บป่วย เมื่อมีผลกำไรก็จัดงานเลี้ยงอาหารเด็กในหมู่บ้าน เลี้ยงอาหารกลางวันเด็กที่ยากจนในโรงเรียนหมู่บ้านเจริญชัย และหมู่บ้านหนองไผ่ ในวันเด็กจะจัด อุปกรณ์การเรียนไปแจกเด็กด้วย

กลุ่มกิจกรรมที่ 5 กิจกรรมธนาคารข้าว ชาวบ้านเจริญชัยอีกหลายครอบครัวที่ยังขาดข้าวกิน ประชุมสมาชิกพิจารณาสร้างฉางข้าวกันเอง โดยการรับบริจาคไม้ และวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ และขอรับการบริจาคข้าวเปลือกจากหมู่บ้านต่างๆในเขตตำบลรัตนวาปี 10 หมู่บ้าน เมื่อได้ข้าวมารวมกันแล้วจึงร่วมพิจารณาให้สมาชิกที่ขาดข้าวกินกู้ยืมเพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อน

กลุ่มกิจกรรมที่ 6 กิจกรรมเด็กยากจนโครงการ ซีซีเอฟ มีการประสานกับนิคมสร้างตนเอง อำเภอนิคมพัฒนาฯ ขอรับโครงการช่วยเหลือเด็กนักเรียนยากจน ให้มีโอกาสได้เรียนสูงๆ นิคมสร้างตนเอง แต่งตั้งนายจิตร คำเหลือง เป็นประธานพิจารณาเด็กยากจน เข้าร่วมโครงการซีซีเอฟ แต่ละปีเด็กนักเรียนยากจนจะได้รับเงินช่วยเหลือค่าอาหารกลางวัน ค่าเสื้อผ้า สมุดดินสอ เวลาเจ็บป่วยได้รับการช่วยเหลือ และพ่อแม่เบิกค่ารักษาพยาบาลได้

กลุ่มกิจกรรมอื่นๆ กิจกรรมด้านการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณี ชาวบ้านลงแขก เกี่ยวข้าว ดำนา ปลูกพืช ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 ช่วยเหลือแรงงานกัน ทำให้แก้ปัญหาการขาดแรงงาน และมีโอกาสได้พูดคุยแลกเปลี่ยนกันจำนวน 3 หมู่บ้าน คือ หมู่บ้านเจริญชัย หมู่บ้านหนองไผ่ จากนั้นผู้นำชาวบ้านได้ให้คำปรึกษาแก่ชาวบ้านและช่วยแนะนำให้ชาวบ้านมีความเข้าใจไม่เกิดความขัดแย้ง เช่นเรื่องที่ดิน และเรื่องความสามัคคีในหมู่บ้าน

ผลจากการพัฒนา จากปี 2529 เป็นต้นมา รวมระยะเวลา 10 ปี ครอบครัวของชาวบ้านที่มีฐานะยากจน มีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นกว่าเดิมมากขึ้นทุกครอบครัว สร้างบ้านใหม่ เปลี่ยนจากกระท่อตอเป็นบ้านคอนกรีต มีรายได้จากการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ จากการทำกิจกรรมร่วมกัน สามารถส่งลูกเรียนถึงระดับมัธยม มีโอกาสได้รับรู้ข่าวสารจากภายนอก มีการพึ่งพากันเองในด้านแรงงาน และเงินทุนบางกิจกรรม การพัฒนาที่ผ่านมาช่วยให้ชาวบ้านลืมตาอ้าปากได้ ตลอดจนสังคมให้การยอมรับกลุ่มคนจนๆ มีความสามัคคีกันเป็นอย่างดี เลือบายมุข การพนัน สิ่งเสพติดต่างๆ หันหน้ามาร่วมกันพัฒนาส่วนรวม และได้สร้างผู้นำรุ่นน้องขึ้นมาช่วยกันพัฒนา ให้มีบทบาทในการรับผิดชอบงานของกลุ่ม

ปัจจุบันสมาชิกของกลุ่มกิจกรรมต่างๆได้ประชุมตั้งชื่อกลุ่มว่า “องค์กรเชียงน้อยเพื่อการพัฒนา” ซึ่งคำว่า เชียงน้อย หมายถึงสามเณรที่สึกมา มีอาวุธน้อย ความรู้และประสบการณ์น้อย เปรียบเหมือนองค์กรเชียงน้อย ซึ่งยังขาดความรู้และประสบการณ์อีกหลายด้าน ซึ่งจะต้องช่วยกันคิดค้นหาอีกต่อไป

ขั้นตอนการจัดตั้งกลุ่ม

การมีผู้เชี่ยวชาญจากบุคคลภายนอก การสนับสนุนจากหน่วยงานส่วนกลาง และการร่วมทำงานอย่างจริงจัง โดยมีกระบวนการวิเคราะห์ระบบชนบท (Rural System Analysis-RSA) การปลูก

จิตสำนึกของเกษตรกรยากจน (Small Farmer –SF) การเตรียมกลุ่ม การฝึกอบรม การเกิดกลุ่มเรียนรู้ การทำ

กิจกรรมและขยายเครือข่าย สิ่งเหล่านี้เป็นขั้นตอนสำคัญของกลุ่มเชิงนโยบายเพื่อการพัฒนา ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ คือ

1. การวิเคราะห์ระบบชนบท

เริ่มจากกรอบคิดที่ไม่สั่งการ (Top Down) มีการจัดสัมมนาแลกเปลี่ยนทัศนะและประสบการณ์เพื่อเพิ่มความรู้เชิงวิเคราะห์ มีการวิจัยชุมชน วิเคราะห์ข้อมูลรายวัน ค้นหาปัญหาและสาเหตุ การวิเคราะห์พื้นที่ ชุมชน ทรัพยากร กลุ่มคน ครัวเรือน การสังเกตและแสวงหาข้อมูล ด้วยวิธีการทางมนุษยวิทยา ร่วมกับการหาข้อมูลเชิงปริมาณ โดยใช้เวลา 2 สัปดาห์ สามารถจำแนกกลุ่ม SF ได้อย่างเข้าใจวิถีชีวิตที่เป็นจริง

2. การพัฒนากลุ่มคนยากจน

มีกระบวนการขั้นตอนดังนี้

1) ขั้นเตรียมกลุ่ม

เมื่อรู้ว่าคนยากจนเป็นใครบ้าง เจ้าหน้าที่ก็เข้าไปพบหาพูดคุยด้วย จนเกิดความสนิทสนม ปัญหาต่างๆของ SF ได้ถูกวินิจฉัยและเตรียมการแก้ไขปัญหามีการปรึกษาหารือกันเป็นระยะๆจน SF เกิดความมั่นใจมากขึ้น เมื่อได้ประชุมกันเฉพาะในหมู่ SF โดยหยิบยกเอาปัญหาปากท้องมาช่วยกันหาทางออกความสับสนในหมู่ SF ทำให้เข้าใจกัน เกิดศรัทธาและแรงบันดาลใจในการแก้ไขปัญหา เริ่มช่วยเหลือตนเอง แล้วรวมกลุ่มช่วยเหลือกัน เริ่มรู้ว่าต้องช่วยเหลือกันเองก่อนขาดเหลืออะไรจึงพึ่งภายนอก เมื่อปรึกษาหารือกันได้ระยะหนึ่ง จนรู้ว่าต้องการเปลี่ยนวิถีชีวิต ก็เปิดเวทีฝึกอบรมปลูกจิตสำนึกกระตุ้นให้ได้รับการศึกษาในขั้นต่อไป

2) ขั้นกลุ่มเรียนรู้และทำกิจกรรม

มีผู้นำ 3 คน ที่ผ่านการฝึกอบรมและเป็นแกนหลักในการกระตุ้น SF ในหมู่บ้าน ผู้นำได้ไตร่ตรองหนักว่าหากไม่พัฒนาตนเองแล้วอนาคตของครอบครัว ลูกเมีย คงมีแต่ความยากจนและสับสนวุ่นวาย นึกถึงเพื่อนบ้านอีกหลายคนที่ตกกระกำลำบาก ไม่มีทุนทรัพย์ในการประกอบอาชีพ ข้าวไม่พอกิน ขาดที่ดินทำกิน ทำอย่างไรจึงแก้ปัญหาได้ มีทางเดียวคือการรวมกลุ่ม จึงเริ่มจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อบรรเทาปัญหาการอดข้าวได้ การไปหาหมอยาเจ็บป่วย กลุ่มก็ขยายขึ้นและแก้ปัญหาได้มากขึ้นแถมมีเงินปันผลให้สมาชิกด้วย

กิจกรรมต่างๆได้ขยายผลออกไป มีกลุ่มกิจกรรมปลูกสับปะรด เลี้ยงไก่พื้นบ้าน กิจกรรมเพาะเห็ด กองทุนกลุ่มแม่บ้าน ธนาคารข้าว การช่วยเหลือเด็กยากจนให้ได้ เรียนรู้สูงขึ้นจากทุน ซีซีเอฟ

กลุ่มมีความเติบโตควบคู่ไปกับเศรษฐกิจที่ดีขึ้น มีบ้านถาวร มีการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้ชาวบ้านยอมรับ มีการลงวาทะสามัคคีกัน และลดความขัดแย้งในเรื่องที่ดินและผลประโยชน์ต่างๆได้มีการช่วยเหลือกันตามความชำนาญเฉพาะด้านของแต่ละคน มีการขยายเครือข่ายโยงใยสู่หมู่บ้านอื่นๆรวม 8 หมู่บ้าน

3) การบริหารจัดการองค์กร

แต่ละกลุ่มกิจกรรมมีกรรมการของตนเองสำหรับบริหารกิจกรรมของกลุ่มแล้ว คัดเลือกตัวแทนของกลุ่มๆละ 2 คน ขึ้นไป รวมตัวกันเป็นเครือข่ายองค์กรเพียงน้อยเพื่อการพัฒนา โดยใช้กองทุนออมทรัพย์เป็นกิจกรรมหลัก มีกรรมการรับฝากเงิน พิจารณาเงินกู้ ตรวจสอบ/ประชาสัมพันธ์ แต่ละหมู่บ้านมีกองทุนของตนเอง ถ้าไม่พอก็ขอยืมจากกองทุนรวมขององค์กร

กรรมการขององค์กรและกลุ่มอยู่ในวาระ 1 ปี และสร้างผู้นำรุ่นใหม่มาทดแทน มีเจ้าหน้าที่คอยเป็นพี่เลี้ยงช่วยเหลือ มีการแยกกลุ่มระดับพัฒนากลุ่มของตนเองโดยตรง รวมถึงมีผู้นำ SF คอยช่วยเหลือ และสร้างการมีส่วนร่วมในหมู่ SF มีการติดต่อประสานงาน การจัดกฎ ระเบียบ ความอิสระ การประชุมกลุ่มทุกเดือน การประชุมประจำปีเพื่อชี้แจงผลการดำเนินงาน เลือกตั้งคณะกรรมการ การวางแผน การรับเงินปันผล การมีระบบบัญชีที่ตรวจสอบได้ การบริหารจัดการต่างๆ จึงลงตัวได้อย่างเหมาะสม

จุดเด่นขององค์กร

1. องค์กรเพียงน้อยเพื่อการพัฒนา เป็นการรวมตัวของกลุ่มคนจนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจตกต่ำและได้ช่วยเหลือกันฟื้นฟูชีวิตของตนเองและขยายผลเป็นกลุ่ม โดยมีการรวมตัวกันจนสามารถสร้างการยอมรับให้กับคนฐานะดีในชุมชน ชำนาญการ และองค์กรพัฒนาเอกชนได้
2. ผู้นำชาวบ้านสามารถเรียนรู้กระบวนการพัฒนา การสร้างองค์กร การบริหารจัดการองค์กร ตลอดจนการมีกิจกรรมอาชีพในการสร้างรายได้ และการช่วยเหลือชุมชน อันเป็นผลมาจากการมีนักวิชาการและเกษตรตำบลสนับสนุนให้ความรู้ ติดตามและช่วยกันทำงานอย่างจริงจัง

5)องค์กรชาวบ้านเพื่อการพัฒนาภาคอีสาน

การก่อเกิด

ในปี พ.ศ. 2524 องค์กรอนุเคราะห์เด็ก (Save the Children Norway) มีชื่อเรียกเป็นภาษา นอร์เวย์ว่า Redd Barna ซึ่งเป็นองค์กรการกุศลทำหน้าที่ช่วยเหลือเด็กในประเทศที่ยากจน ได้มีโอกาส เข้ามาดำเนินงานในประเทศไทยที่จังหวัดขอนแก่น โดยใช้ชื่อเรียกว่า โครงการพัฒนาชนบทภาคอีสาน (Community Development Northeast Project) ทั้งนี้โดยมีวัตถุประสงค์ 4 ประการ คือ

1. เพื่อร่วมมือกับชาวบ้านในพื้นที่เป้าหมาย หาแนวทางปรับปรุงให้เกิดความเป็นอยู่ที่ดี ทั้ง ทางเศรษฐกิจ สังคมของครัวเรือนในชุมชน
2. เพื่อเสริมสร้างกระบวนการและกลไกของชุมชนที่จะทำให้เกิดงานพัฒนาในระยะยาว ที่จะ ตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหาบนพื้นฐานของการพึ่งตนเองของครัวเรือนและชุมชน
3. เพื่อประสานความร่วมมือระหว่างชุมชนกับทรัพยากรภายนอกที่จำเป็นสำหรับแก้ไขปัญหา ในชุมชน
4. เพื่อช่วยชุมชนแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า ซึ่งมีผลต่อครอบครัวยากจนในชุมชนโดยตรง

เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว ในระยะเริ่มต้นโครงการได้เลือกพื้นที่เป้าหมายที่จะ พัฒนาขึ้นมาจำนวน 6 หมู่บ้าน ใน 3 อำเภอของจังหวัดขอนแก่น สืบเนื่องจากจังหวัดขอนแก่นเป็น จังหวัด ที่ใหญ่ประกอบด้วยเป็นที่ตั้งของหน่วยราชการสำคัญๆ ระดับภาค เป็นศูนย์รวมของแหล่ง วิชาการและเทคโนโลยี อันเป็นแหล่งทรัพยากรท้องถิ่น ที่จะสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการ พัฒนาสำหรับชาวชนบทได้อย่างเต็มที่

โครงการพัฒนาชนบทเข้าไปมีส่วนร่วมกับกลุ่มชาวบ้าน เพื่อก่อให้เกิดกระบวนการในการ แก้ไขปัญหาที่ชาวบ้านเผชิญอยู่ให้คลี่คลายไปสู่ชีวิต และสังคมที่ดีกว่า เป้าหมายที่ต้องการให้บรรลุใน การพัฒนาดังกล่าว ก็คือ การสร้างเสริมคุณภาพชีวิตของกลุ่มผู้นำในระดับหมู่บ้านให้สูงขึ้น เพื่อให้เขา ได้รับผิชอบต่อการพัฒนาในหมู่บ้านของตนเองให้ได้มากยิ่งขึ้น

ยุทธวิธีที่ใช้ในการดำเนินงานตามแนวคิด

1. พัฒนาความคิดและจิตสำนึก

ก่อนจะเกิดกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมใดๆ ก็ตามทางโครงการจะกระตุ้นให้ผู้นำและ ชาวบ้านได้มีการร่วมกัน วิเคราะห์ให้เห็นถึงสาเหตุของปัญหาและร่วมกันกำหนดวิธีการแก้ไข พร้อมกับให้ริเริ่มลงมือดำเนินงานด้วยตนเองให้มากที่สุด แทนการ ยัดเยียด หรือสร้างลักษณะ พึ่งพาภายนอก

2. ประสานการใช้ทรัพยากรท้องถิ่น

ทางโครงการจะกระตุ้นให้ชาวบ้าน ได้ตระหนักเห็นคุณค่าของทรัพยากรในท้องถิ่นอันที่
จะสามารถนำมาพัฒนาให้เกิดผลดีต่อหมู่บ้านของตนเองทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

จากยุทธวิธีทั้งสอง ได้ก่อให้เกิดกิจกรรมการพัฒนาที่เป็นรูปธรรมในลักษณะของการผสมผสาน
ทั้งทางด้าน เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สาธารณสุข การศึกษา และฝึกอบรมอย่างมากมาย เช่น
ธนาคารข้าว ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร (สระน้ำ บ่อบาดาล) เกษตรผสมผสาน ส้วม
โถ่งน้ำ ฟันฟุญประเพณีคุ้มข้าวใหญ่ บุญทอดเทียน ฯลฯ

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524-2529 รวมเวลา 6 ปี โครงการพัฒนาชนบทภาคอีสาน 1 สามารถ
ดำเนินงานได้ครอบคลุมพื้นที่หมู่บ้านได้ทั้งหมด 19 หมู่บ้าน แต่อย่างไรก็ตามองค์การอนุเคราะห์เด็ก
สามารถให้การสนับสนุนการดำเนินงานของโครงการฯ ภายในระยะเวลาที่จำกัด กล่าวคือสามารถให้
การสนับสนุนได้ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2530 และจะค่อยๆลดการช่วยเหลือลง ในขณะที่ชาวบ้านต้อง
พยายามช่วยเหลือตนเองเพิ่มขึ้นตามลำดับ และในที่สุดก็ช่วยเหลือตนเองจากเงื้อมมือดังกล่าว ผู้นำ 9
หมู่บ้าน เริ่มแรกของโครงการ จึงมีความคิดริเริ่มที่จะจัดตั้งองค์กรพัฒนา ที่เป็นของตนเองขึ้นมา ซึ่ง
ความคิดในครั้งแรกยังไม่ชัดเจนนัก ถึงแม้จะมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างผู้นำหลายครั้ง ในที่สุด
ได้ข้อสรุปร่วมกันว่า ควรจะจัดตั้งเป็นองค์กรที่มีสถานะเป็นนิติบุคคลที่ถูกต้องตามกฎหมายในอนาคต
แต่ในระยะเริ่มต้นยังไม่เป็นองค์กรที่เป็นทางการ (จดทะเบียนตามกฎหมาย) ได้ใช้ชื่อว่า องค์กรชาวบ้าน
เพื่อการพัฒนาภาคอีสาน โดยให้แต่ละหมู่บ้านได้คัดเลือกตัวแทนของตัวเองหมู่บ้านละ 3 คน รวมเป็น
27 คน มาทำหน้าที่เป็นคณะกรรมการบริหารและดำเนินงาน โดยมีวัตถุประสงค์ คือ

1. เพื่อสานต่อกิจกรรมการพัฒนาเดิมที่มีอยู่ในแต่ละหมู่บ้านให้สามารถดำเนินการต่อไปได้
อย่างต่อเนื่อง
2. เพื่อสร้างอำนาจในการต่อรอง โดยริเริ่มจากระดับพื้นฐานและขยายต่อไปในระดับนโยบาย
3. เพื่อสร้างศูนย์ฝึกอบรมและเผยแพร่ของตนเองให้สามารถอำนวยความสะดวกและสนับสนุน
กิจกรรมต่างๆ ของสมาชิกและของหมู่บ้านของตนเอง

องค์กรชาวบ้านเพื่อการพัฒนาภาคอีสานได้ดำเนินกิจกรรมพัฒนาต่างๆ ของตนเองตั้งแต่ปี
พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ 3 ประการ ดังกล่าวข้างต้น จนกระทั่งวันที่ 7 กุมภาพันธ์
พ.ศ. 2538 องค์กรชาวบ้านเพื่อการพัฒนาอีสาน ได้รับการอนุญาตให้จัดตั้งเป็นมูลนิธิที่ถูกต้องตาม
กฎหมาย โดยใช้ชื่อเรียกว่า มูลนิธิองค์กรชาวบ้านเพื่อการพัฒนาภาคอีสาน

สถานการณ์ปัจจุบัน

องค์กรชาวบ้านเพื่อการพัฒนาภาคอีสาน ยังคงมีกิจกรรมการพัฒนาที่กระจายลงสู่ชุมชน
เป้าหมายของตนเองอย่างต่อเนื่อง ภายใต้รูปแบบของการบริหารและจัดการโดยคณะกรรมการองค์กร
ซึ่งได้รับการคัดเลือกมาจากหมู่บ้านๆละ 3 คน ทั้งนี้ในทุกๆวันที่ 27 ของเดือน คณะกรรมการดังกล่าวจะ

มาร่วมประชุมเพื่อติดตามงานหรือกิจกรรมของแต่ละชุมชนรวมถึงการพิจารณาดำเนินกิจกรรมใหม่ๆให้เป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้

กิจกรรมที่ดำเนินอยู่ในปัจจุบัน สามารถแบ่งออกเป็น 5 ด้าน กล่าวคือ

1. **ด้านเศรษฐกิจ** ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อเสริมสร้างรายได้ให้กลุ่มเป้าหมายซึ่งมีอยู่ 3 กลุ่ม

ลำดับ	กลุ่มเป้าหมาย	ชื่อโครงการ	ลักษณะกิจกรรม
1	ผู้นำ	เสริมศักยภาพผู้นำ	ให้เงินยืมลงทุนปรับปรุงหรือพัฒนาด้านการเกษตรรายละ 20,000 บาท
2	กลุ่มคนยากจน กลุ่มสนใจ	วัว-ควายสงเคราะห์ เกษตรผสมผสาน	ให้เงินยืมซื้อ วัว-ควาย คนยากจน ให้เงินกู้สำหรับลงทุน
3	กลุ่มเยาวชน	พัฒนาอาชีพเยาวชน	ให้เงินทุนสำหรับการเข้าฝึกอบรมความรู้ด้านช่างฝีมือ

2. **ด้านสังคม** มีวัตถุประสงค์เพื่อให้สมาชิกของสังคมชุมชนได้ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งแต่ละชุมชน จะมีกิจกรรมทั้งที่เหมือนและแตกต่างกันตามเงื่อนไขของแต่ละชุมชน เช่น ธนาคารข้าว ซึ่งมีทุกชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มฌาปนกิจศพ ซึ่งบางชุมชนไม่มีนอกจากช่วยเหลือกันภายในชุมชนแล้ว ยังมีกิจกรรมทางด้านวัฒนธรรมประเพณีที่จะช่วยเหลือกันระหว่างชุมชน คือ กิจกรรมการทอดผ้าป่าข้าว ซึ่งหมุนเวียนกันไปทอดทุกปี
3. **ด้านสาธารณสุข** มีวัตถุประสงค์เพื่อการป้องกันโรคที่อาจจะแพร่ระบาดเข้ามาสู่ชุมชน ได้แก่ โรคเอดส์ ลักษณะของกิจกรรมเป็นลักษณะของการรณรงค์ให้ความรู้ในชุมชน และกระตุ้นให้เยาวชนและเด็กเข้ามามีส่วนร่วมในการรณรงค์โดยการคัดแยกขยะและเด็ก รวมถึงการจัดศึกษาดูงานเพื่อนำความรู้และประสบการณ์กลับมาเผยแพร่ในชุมชนต่อไป
4. **ด้านเด็ก** มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือเด็กก่อนวัยเรียน ได้มีโอกาสได้กินอาหารที่มีสารอาหารครบถ้วน โดยจัดตั้งศูนย์เด็กสำหรับหมู่บ้านที่มีความพร้อม ซึ่งหมายถึงผู้ปกครองยินดีจ่ายเงินค่าตอบแทนให้กับพี่เลี้ยงเด็ก ส่วนกิจกรรมช่วยเหลือเด็กวัยเรียนชั้นประถมจะมอบทุนสำหรับผู้ปกครองซื้อเสื้อผ้าและอุปกรณ์การศึกษาที่จำเป็นสำหรับเด็ก ทุนดังกล่าวจะบริหารจัดการในรูปกองทุนหมุนเวียนของแต่ละชุมชน

5. **ด้านสิ่งแวดล้อม** มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาและฟื้นฟูพื้นที่สาธารณะประโยชน์ กิจกรรมในเบื้องต้นได้จัดอบรมเพื่อกระตุ้นให้ผู้เห็นความสำคัญของพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชน ปัจจุบันมีพื้นที่เป้าหมาย 2 พื้นที่ คือ ตำบลกุดกว้าง และตำบลโพหนอง

จุดเด่นขององค์กร

1. องค์กรชาวบ้านเพื่อการพัฒนาฯ มีผู้นำประมาณ 5-6 คน ที่มีความรู้ความสามารถ และประสบการณ์ทางการพัฒนา จนสามารถเป็นวิทยากรในการเข้าอบรมสัมมนาและเป็นพื้นที่ดูงานได้ รวมทั้งได้ขยายแนวคิดและรูปธรรมในเรื่องการพึ่งตนเอง การทำเกษตรผสมผสานและการแสวงหาทางเลือกอาชีพต่างๆ
2. ผู้นำและการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายระหว่างหมู่บ้านมีความเข้าใจและประสบการณ์จนสามารถเปรียบเทียบการทำงานพัฒนาของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนได้เป็นอย่างดี

6) สหกรณ์การเกษตรทำนงแนว จำกัด

พัฒนาการของกลุ่ม

กลุ่มชาวบ้านวิเคราะห์ปัญหาและแสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา

เมื่อปี 2524 ผู้นำชาวบ้านทำนงแนว โดยมีครูเป็นแกนนำได้ศึกษาปัญหาของคนยากจน และได้ศึกษาเปรียบเทียบการผลิตรายการเลี้ยงวัวเนื้อ การทำนา การปลูกมันสำปะหลัง การปลูกอ้อย และการปลูกปอ เห็นว่าการเลี้ยงวัว ควาย เป็นทางเลือกอาชีพที่เหมาะสมกับเกษตรกรรายย่อย เพราะการเลี้ยงวัวควาย เหมาะสมกับภูมิประเทศของภาคอีสาน วัวควายเป็นสัตว์เลี้ยงง่าย ไม่ต้องลงทุนเรื่องอาหาร ผลผลิตไม่ล้มตลาด ให้ผลตอบแทนสูงกว่าการทำนา และปลูกพืชไร่ ครอบครัวมีวัวควาย 20-30 ตัวจะมีฐานะมั่นคง ไม่ขาดสน

โดยการศึกษาผู้นำจะรับรับผิดชอบในการไปพูดคุยเก็บข้อมูลจากชาวบ้านในคุ้มของตนเอง แล้วนำข้อมูล มาประชุมวิเคราะห์กันเป็นประจำ หลังจากนั้นผู้นำจะนำผลการศึกษาวิเคราะห์ไปเผยแพร่ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้านในคุ้มตนเองเป็นการศึกษา วิเคราะห์ปัญหา และแสวงหาทางเลือก ในการแก้ปัญหาร่วมกันของชาวบ้าน ตั้งเป็นกลุ่มผู้เลี้ยงสัตว์ขึ้นในปี 2528 คนจนที่ต้องการจะเลี้ยงวัวควายแต่ไม่มีเงินทุน จึงเริ่มจากกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ก่อน

การขยายเครือข่ายในท้องถิ่น

กลุ่มผู้เลี้ยงสัตว์ทำนงแนว ได้ถ่ายทอดบทเรียนการวิเคราะห์ปัญหา และแสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา ไปยังพื้นที่ใกล้เคียงใน ต.ทำนงแนว ต.ละหานนา อ. แวงน้อย และ ต.โนนทอง

อ.เวงใหญ่ จ.ขอนแก่น รวม 17 หมู่บ้าน ตั้งเป็น “ชมรมผู้เลี้ยงสัตว์ภูกระแต” โดยมีกิจกรรม คือ กลุ่มออมทรัพย์ การปรับปรุงพันธุ์สัตว์ และการดูแลป้องกันรักษาโรคสัตว์

นอกจากนั้นชมรมผู้เลี้ยงสัตว์ภูกระแต ได้มีบทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่น โดยต่อยอดกับทางราชการไม่ให้เกิดปัญหาคาใจปัสต์ในพื้นที่ป่าสาธารณะของท้องถิ่น ชาวบ้านได้ร่วมกันปลูกไม้พื้นเมืองแทน

การขยายเครือข่ายกลุ่มผู้เลี้ยงวัว-ควาย ภาคอีสาน

การที่ชาวบ้านทำนางแนวได้วิเคราะห์ปัญหาความยากจนของชาวนา และเสนอทางเลือกอาชีพ คือ การเลี้ยงวัว-ควาย มีประสบการณ์ของครอบครัวที่ประสบความสำเร็จ ในการแก้ปัญหาความยากจนโดยการเลี้ยงวัว-ควาย และมีประสบการณ์ในการพัฒนาองค์กรชาวบ้านจึงเป็นแห่งศึกษาดูงานของ ชาวบ้าน องค์กรพัฒนาเอกชน และหน่วยราชการ ผู้นำของกลุ่มถูกเชิญไปเป็นวิทยากรถ่ายทอดบทเรียนสู่กลุ่มอื่นๆในภาคอีสาน ซึ่งมีการรวมกลุ่มกันในหลายรูปแบบ เช่น กลุ่ม ชมรม เป็นต้น ในปี 2533 กลุ่ม ผู้เลี้ยง-ควาย ในภาคอีสาน ได้มีเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาการเลี้ยงวัว-ควาย และการพัฒนาองค์กรชาวบ้านขึ้นอย่างต่อเนื่องจนถึงปี 2538 องค์กรสมาชิกของเครือข่ายกลุ่มผู้เลี้ยงวัว-ควาย ภาคอีสาน หลายองค์กร ได้จดทะเบียนเป็นสหกรณ์การเกษตรเครือข่ายกลุ่มผู้เลี้ยงวัว-ควาย ภาคอีสานจึงตั้งเป็น สหพันธ์สหกรณ์การเกษตร ภาคอีสาน (สสอ.) โดยทำหน้าที่เป็นเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาองค์กรชาวบ้าน มีคณะผู้นำที่มีประสบการณ์ถ่ายทอดบทเรียน การพัฒนาองค์กรชาวบ้านให้กับองค์กรชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆนอกจากนั้น สหพันธ์สหกรณ์การเกษตรภาคอีสานทำหน้าที่ในการเจรจาต่อรองผลักดันระดับนโยบายให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาองค์กรชาวบ้าน

การเน้นการพัฒนาองค์กรชาวบ้านในหมู่บ้าน และการสร้างเครือข่ายในท้องถิ่นให้เข้มแข็ง

จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาองค์กรชาวบ้านของสหพันธ์สหกรณ์การเกษตรภาคอีสาน เห็นความสำคัญของการพัฒนาองค์กรชาวบ้านในระดับหมู่บ้านและเครือข่ายในท้องถิ่นให้เข้มแข็งโดยการพัฒนาองค์กรเศรษฐกิจชุมชน องค์กรชาวบ้านมีการจัดรูปองค์กรที่ชัดเจน ผู้นำสามารถวิเคราะห์ปัญหาและวางแผนงานได้ในระยะยาวองค์กรมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของชุมชนให้มีความสำคัญกับการพัฒนาทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจและการเอง เมื่อองค์กรชาวบ้านและเครือข่ายในท้องถิ่นเข้มแข็งแล้วสนับสนุนให้เกิดการประสานความร่วมมือกันระหว่างองค์กรชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆและองค์กรพันธมิตรอื่นๆเพื่อพัฒนาการเมืองในระดับประชาธิปไตย

จากแนวความคิดดังกล่าว กลุ่มผู้เลี้ยงสัตว์ทำนางแนวจึงเน้นการพัฒนาองค์กรชาวบ้านในระดับหมู่บ้าน และขยายเครือข่ายไปหมู่บ้านใกล้เคียง 8 หมู่บ้าน ใน ต. ทำนางแนว ขอบเขตทะเบียนเป็นสหกรณ์การเกษตรทำนางแนว จำกัด กลุ่มสตรีแยกจดทะเบียนเป็นสหกรณ์สตรีทำนางแนว จำกัด

กลุ่มผู้เลี้ยงสัตว์บ้านละหานนา ได้เรียนรู้ประสบการณ์การพัฒนาองค์กรชาวบ้านจากทำนางแนว มีกิจกรรม กลุ่มออมทรัพย์ กองทุนร้านค้า เป็นต้น ขยายสมาชิกไปยังหมู่บ้านใกล้เคียงขอบเขตทะเบียนเป็น

“สหกรณ์การเกษตรละหานจำกัด” และได้การสนับสนุน งบประมาณจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ในการสร้างขนาดความจุ 500 ตัน พร้อมลานตากผลผลิตการเกษตรด้วยงบประมาณ 2 ล้านบาท

นอกจากนั้น ยังมีอีกหลายพื้นที่จดทะเบียนเป็นสหกรณ์การเกษตร ในขณะที่ยังมีพื้นที่เป็นกลุ่มผู้เลี้ยงวัว – ควาย ชมรมผู้เลี้ยงสัตว์ ธนาครวัว – ควาย โดยเน้นการพัฒนาองค์กรชาวบ้านระดับหมู่บ้านและสร้างเครือข่ายในท้องถิ่นให้เป็นองค์กรเศรษฐกิจชุมชน

จุดเด่นขององค์กร

1. การศึกษาวิเคราะห์ปัญหาและแสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหาาร่วมกันของชาวบ้าน โดยผู้นำชาวบ้านแต่ละคนรับผิดชอบในการไปพูดคุยเก็บข้อมูลชาวบ้านในคุ่มตนเอง แล้วนำข้อมูลมาประชุมวิเคราะห์ไปเผยแพร่และเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้านในคุ่มของตนเอง
2. การเน้นการพัฒนาองค์กรชาวบ้านในระดับหมู่บ้าน และการสร้างเครือข่ายในท้องถิ่นให้เข้มแข็ง มีกิจกรรมธุรกิจชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าส่งสินค้าอุปโภค-บริโภค
3. การมีเครือข่ายระดับภาคอีสาน เพื่อต่อรองระดับนโยบายให้สนับสนุนการพัฒนาองค์กรเกษตรกร
4. การแยกบุคลากรในการทำหน้าที่ฝ่ายบริหารกับฝ่ายจัดการอย่างชัดเจนโดยผู้นำชาวบ้านเป็นกรรมการบริหารที่กำหนดนโยบายแล้วจัดจ้างพนักงานที่มีความสามารถตรงตามภาระงานมาเป็นฝ่ายจัดการโดยพนักงานเป็นคนในท้องถิ่น
5. บทเรียนการทำงานขององค์กรชาวบ้านที่จดทะเบียนเป็นสหกรณ์การเกษตร จำกัด และมีนโยบายไม่ทำเรื่องปล่อยสินเชื่อกับสมาชิก

7)กลุ่มพัฒนาเกษตรกรรายย่อยบัวใหญ่

การก่อเกิดองค์กร

เกิดจากการรวมตัวของคนท้องถิ่นบัวใหญ่ที่เคยทำงานพัฒนาสังกัดกลุ่มสาธารณสุขมูลฐาน บัวใหญ่ รพ. บัวใหญ่ อ. บัวใหญ่ จ. นครราชสีมา ผู้นำชาวบ้านที่รู้จักกันและสนใจในงานพัฒนา ครู และพ่อค้าบางคนทำงานพัฒนาร่วมกัน จึงเขียนโครงการขึ้นมาในปี 2535 ชื่อ โครงการพัฒนา

เกษตรกรรายย่อย ตั้งอยู่ที่ รพ. บัวใหญ่ อ. บัวใหญ่ จ. นครราชสีมา ทำงานโดยทบทวนสรุปบทเรียนในการทำงานของบัวใหญ่ หรือของกลุ่มสาธารณสุขมูลฐานบัวใหญ่ที่ผ่านมา 5-6 ปี ได้ดังนี้

1. งานพัฒนาโดย NGO และกลุ่มชาวบ้านไม่สามารถพัฒนาไปสู่ประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงสุดได้ถ้าขาดการสนับสนุนทรัพยากรจากภาครัฐ
2. การพัฒนากลุ่มของชาวบ้าน ต้องพัฒนาสำนักทางการต่อรองเรียกร้องทรัพยากรของรัฐมารับใช้ทางเลือกปัญหาในการแก้ไขปัญหาของกลุ่มไม่ว่าจะเป็นเกษตรผสมผสาน ปศุสัตว์ ภัยธรรมชาติ และอื่นๆ
3. กลุ่มหรือองค์กรชาวบ้านต้องมีรูปลักษณะที่ชัดเจน ต้องมีผู้นำที่หลากหลาย มีกรรมการมีสมาชิกสามารถตรวจสอบกันได้ มีกิจกรรมที่สามารถสะสมทุนได้เร็วเพื่อมาหล่อเลี้ยงการดำเนินงานขององค์กร

จากบทเรียนดังกล่าวจึงมีการทำโครงการพัฒนาเกษตรกรรายย่อยขึ้น โดยมีเงื่อนไขหลายประการเช่น

ประการที่ 1 ไม่มีงบประมาณสำหรับกิจกรรม หรืออบรม มีแต่ค่าจ้างและค่าเดินทางประสานงานเพื่อเน้นให้คนทำงานดิ้นรนหาเงินจากที่อื่นมาทำกิจกรรม

ประการที่ 2 ดึงแนวร่วมครู ผู้นำชาวบ้าน พระ ในท้องถิ่นที่สนใจงานพัฒนาชาวบ้านและองค์กรชาวบ้าน มารวมกับโครงการตั้งแต่ต้น ร่วมคิด ร่วมรับรู้ ร่วมทำในรูปแบบของอาสาสมัครที่สนใจโดยยืมเอาผู้ใหญ่บ้านที่มีความสนใจมากกับแนวทางพัฒนาแบบ NGO เป็นผู้นำทางความคิดใหม่ๆ ในหมู่บ้านเข้ามาร่วม นอกจากนั้นยังมีครูเกษตรของโรงเรียนมัธยม

ประการที่ 3 แสวงหาทรัพยากรจากรัฐ โดยให้อาสาสมัครสอบถามจากรัฐ อำเภอ หรือ NGO เข้าไปประสานสอบถามกับทางอำเภอ จังหวัด ขึ้นตอนในการดำเนินการของงบประมาณสนับสนุนและข้อมูลทรัพยากรต่างๆ

การพัฒนาของกลุ่ม

ในปี พ.ศ. 2535

- เก็บข้อมูลหมู่บ้านหลัก 4 หมู่บ้านหลัก
  - บ้านหญ้าคา ต. หนองแจ้งใหญ่
  - บ้านห้วยแคน ต. บัวใหญ่
  - บ้านหนองบัวสะอาด ต. หนองสะอาด
  - บ้านคูขาด ต. หนองสะอาด
- สสำรวจทรัพยากรของรัฐที่มีอยู่ทั้งหมดของทุกฝ่าย เกษตร ปศุสัตว์ ชลประทานหรืออื่นๆ
- หากกลุ่มสนใจในแต่ละหมู่บ้านในเรื่อง

1. เกษตรผสมผสาน
2. ปศุสัตว์

ในปี พ.ศ. 2536

- ประสานกับราชการ รัฐ ลงมาสู่กลุ่มผู้สนใจ
  1. โครงการนำส่งปศุสัตว์ 500 รายๆ ละ 90,000 บาท
  2. สระน้ำจากกรมชลประทาน
  3. โครงการลดพื้นที่ปลูกมัน
  4. จัดศึกษาดูงาน
- ประสานทรัพยากรจากเอกชน
  1. มูลนิธิ ไทย – เยอรมัน การขุดสระ เลี้ยงวัวและปลูกต้นไม้ (สร้างเรือเพาะชำ)
  2. Canada Fund การเลี้ยงวัวและเจาะบาดาล

ในปี พ.ศ. 2537

- มีการเขียนโครงการพัฒนาศักยภาพองค์กรบัวใหญ่คณะกรรมการโครงการพิจารณาขนาดเล็ก ภาคอีสาน อนุมัติให้โดยการทำงานโครงการนี้จะรวบรวมให้ความรู้ในการพัฒนาผู้นำทางการโดยการจัดประชุมและการพูดคุยส่วนตัว

ปี พ.ศ. 2538

- โครงการพัฒนาเกษตรกรรายย่อยได้ร่วมกับโครงการพัฒนาศักยภาพผู้นำ

กิจกรรมการพัฒนา

1. การส่งเสริมพัฒนาอาชีพ
  - กลุ่มเลี้ยงวัว โดยได้รับทุนสนับสนุนจากรัฐ สนับสนุนชาวบ้านในรูปเงินกู้ประมาณ 4.5 ล้านบาท ในจำนวน 12 หมู่บ้าน
  - กลุ่มเลี้ยงปลาและเกษตรผสมผสาน ได้สนับสนุนชาวบ้านในรูปเงินกู้ประมาณ 3 ล้านบาท
  - กลุ่มปุ๋ย ให้สมาชิกซื้อปุ๋ยในราคาถูกคนละ 2 กระสอบ แบบชาวบ้านกับรัฐสนับสนุน
  - กลุ่มออมทรัพย์ระดับตำบลเป็นการประสานงานและระดมทุนในรูปการระดมทุนจากสมาชิก

2. การส่งเสริมพัฒนาบุคคล มีการอบรมประชุมกับผู้นำประมาณ 20 หมู่บ้านๆละ 2 คน รวมเป็น 40 คน มุ่งไปที่การแก้ปัญหาชุมชนในสังคมเกษตรกรรม และกระจายความคิดในการทำแผนและนโยบายการเกษตร ให้สามารถนำงบประมาณและทรัพยากรต่างๆมาเสริมองค์กรชาวบ้านได้จริง

จุดเด่นขององค์กรชาวบ้าน

1. องค์กรชาวบ้านที่ดำเนินกิจกรรม เป็นองค์กรทางการของสภาตำบลซึ่งมีการสร้างเครือข่ายระหว่างหมู่บ้าน จึงมีแนวโน้มเป็นองค์กรที่ยั่งยืน ผู้นำมีการศึกษาสูง มีการทำงานเป็นกลุ่มมานาน และถ่ายทอดประสบการณ์ให้กันและกันในพื้นที่
2. ผู้นำมีศักยภาพในการสร้างอำนาจต่อรองและระดมทุนจากภายในและภายนอก ทั้งจากส่วนราชการ นักการเมือง และองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น การขุดบ่อปลา การหาพันธุ์ปลา การขุดบ่อบาดาล/สระ เพื่อการเกษตร พันธุ์ผลไม้ พันธุ์หญ้า วัว เพื่อกระจายสู่สมาชิก ทั้งนี้เนื่องมาจากความเป็นองค์กรทางการที่มีการรวมตัวกันเหนียวแน่น และมีระบบคิดที่ได้รับการหนุนช่วยจากนักพัฒนา โดยมีผู้นำที่เข้มแข็งประมาณ 5-6 คน
3. กิจกรรมการพัฒนาต่างๆกลุ่มผู้นำขององค์กรเป็นผู้ตัดสินใจดำเนินการเองแทบทั้งสิ้น และเป็นทางเลือกอาชีพเสริมในการสร้างงานและรายได้แก่ชาวบ้าน ดังเช่น การทำเกษตรผสมผสาน การเลี้ยงวัว

8) ประสบการณ์การสร้างความสำเร็จภาคเกษตรกรรมในต่างประเทศ

8.1 ประเทศออสเตรเลีย

โครงการเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชนเป็นทางเลือกที่ดี รองลงจากการเพาะปลูกด้วยตนเองหลักง่าย ๆ ก็คือ ผู้บริโภคต้องจ่ายเงินให้เกษตรกรล่วงหน้า และได้รับกลับมาในปริมาณที่แน่นอน ทั้งนี้รูปแบบการดำเนินงานอาจแตกต่างกันไปบ้าง

- ในระบบสมาชิกฟาร์ม ผู้บริโภคซื้อหุ้นในผลผลิตตั้งแต่ต้นฤดูปลูก เมื่อฟาร์มทำงานประมาณเสร็จแล้วก็ตีมูลค่าแต่ละหุ้น โดยวิธีการนี้ ผู้บริโภคจะร่วมรับความเสี่ยงของฟาร์มแต่ก็เป็นทางให้พวกเขามีส่วนร่วมในนโยบาย ของฟาร์มและมีอิทธิพลต่อการกำหนดผลผลิตที่พวกเขาได้รับ
- ฟาร์มชุมชนดำเนินงาน ด้วยหลักการเดียวกับระบบสมาชิกฟาร์ม แต่ฟาร์มชุมชนเป็นเจ้าของโดยทุกคนในชุมชน โดยมีเกษตรกรเป็นหุ้นส่วนเท่าเทียมกัน
- รูปแบบที่ได้รับความนิยมสูงสุดเรียกว่า โครงการกล่องผัก ผู้บริโภคจะจ่ายเงินตามจำนวนการส่งมอบที่แน่นอนในแต่ละสัปดาห์ และจะไปรับกล่องผักได้ที่ฟาร์ม หรือที่จุดศูนย์กลาง

รับส่งกล่อง หรืออาจส่งตรงถึงบ้านผู้บริโภคเลยก็ได้ ผลผลิตที่ส่งมาในกล่องมักจะเหมือนกันสำหรับผู้บริโภคทุกราย ไม่ค่อยมีการจัดตามคำสั่งเฉพาะ และมักเป็นไปตามกำหนดเก็บเกี่ยวในแต่ละสัปดาห์

โครงการเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชนนี้ ช่วยส่งเสริมความหลากหลาย เพราะเกษตรกรจะเพาะปลูกเพื่อคนที่เขามองเห็นตัวมิใช่ตลาดที่เป็นนามธรรม พวกเขาจึงมักปลูกพืชหลากหลายขึ้น ส่วนใหญ่จะมีผัก ผลไม้ และสมุนไพร จำนวน 8 – 12 ชนิด ต่อสัปดาห์ และบางแห่งก็มีผลิตภัณฑ์อื่นๆ อีก เช่น เนยแข็ง น้ำผึ้ง และขนมปัง

เกษตรกรได้ประโยชน์จากโครงการนี้ในแง่ที่ว่า มีตลาดที่แน่นอนมั่นคง แล้วยังมีรายได้ล่วงหน้า ก่อนการเก็บเกี่ยวพืชผล ส่วนผู้บริโภคที่เป็นสมาชิกก็ได้ประโยชน์จากราคาอาหารตลอดฤดูกาลซึ่งจะถูกกว่า และได้ความรู้ที่สำคัญคือ ได้รู้ว่าอาหารของตนนั้น เพาะปลูกจากที่ใดและด้วยวิธีการอย่างไร

โครงการเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชน ไม่เพียงแต่ทำให้ผู้บริโภคมีความสัมพันธ์ส่วนบุคคลกับเกษตรกรผู้ปลูก หากยังเป็นโอกาสให้คนเมืองได้กลับไปเชื่อมโยงกับผืนดินอีกครั้ง หลายโครงการให้สมาชิกไปเยี่ยมเกษตรกร หรือแม้แต่จัด “วันทำงาน ” ให้ผู้บริโภคไปช่วยงานในฟาร์ม ที่สำคัญที่สุดคือ ผู้บริโภคได้รับประทานอาหารสด และมีคุณค่ามากกว่าซื้อจากซูเปอร์มาเก็ต

ในปัจจุบันมีโครงการเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชนประมาณ 1,000 แห่งในทวีปอเมริกาเหนือ ในสหราชอาณาจักรมีโครงการกล่องผักเกือบ 200 โครงการ ส่งอาหารให้ผู้บริโภคจำนวนมากกว่า 45,000 ครอบครัว จึงมียอดขายรวม 22 ล้านปอนด์

จากการศึกษาโครงการเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชนในสหรัฐฯ จำนวน 83 โครงการเมื่อไม่นานมานี้ ทำให้ได้ทราบว่า ผู้เกี่ยวข้องเห็นคุณค่าในด้านใดมากที่สุด เกษตรกรมากกว่า 60 เปอร์เซ็นต์ บอกว่า ที่ถือเป็นความสำเร็จก็คือความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นขึ้นระหว่างผู้คน ทำให้เกิดเครือข่ายที่ “ เชื่อมโยงคนกับผืนดินอีกครั้ง ” และมีการเชื่อมโยงระหว่างเกษตรกร กับผู้บริโภค

8.2 สหกรณ์บริโภคของญี่ปุ่น

การเชื่อมโยงโดยตรงระหว่างผู้บริโภคกับเกษตรกร ประสบความสำเร็จอย่างน่าทึ่งในญี่ปุ่น สหกรณ์ผู้บริโภคหลายแบบเติบโตอย่างรวดเร็ว รวมทั้งกลุ่ม ชังโชกุ (ตรงจากแหล่งผลิต) และโครงการเทเก (ผูกโยงกันหรือรวมซอมนกันระหว่างผู้บริโภคกับผู้ผลิต) ขบวนการที่ไม่ธรรมดานี้ขับเคลื่อนโดยผู้บริโภคมากกว่าเกษตรกรและมีกำลังหลักเป็นสตรี ปัจจุบันมีกลุ่มทำนองนี้ 800 – 1,000 กลุ่ม มีสมาชิกทั้งหมด 11 ล้านคน และมีรายได้ต่อปีมากกว่า 15 พันล้าน เหยียสหรัฐฯ กลุ่มผู้บริโภค – ผู้ผลิตเหล่านี้ มีความสัมพันธ์แบบเชื่อใจกัน และให้คุณค่าการติดต่อแบบพบหน้ากัน บางกลุ่มสามารถสร้างผลสะท้อนทั้งในด้านการเกษตร รวมถึงประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมด้วย

กลุ่มที่ใหญ่และรู้จักกันดีที่สุดคือ ชมรมเซคัส ซึ่งได้รับรางวัลสัมมาอาชีวะ (หรือรู้จักกันนาม “รางวัลโนเบลทางเลือก”) เมื่อปี 1989 กลุ่มนี้มีสมาชิกกว่า 21,000 ครอบครัว แบ่งออกเป็นสาขาย่อย 26,000 แห่งทั่วญี่ปุ่น ก่อตั้งเมื่อปี 1965 โดยกลุ่มแม่บ้านในโตเกียวที่หาทางแก้ปัญหานมแพะ จึงรวมกลุ่มกันซื้อโดยตรงจากเกษตรกร อีกสองสามปีต่อมา พวกเธอก็เริ่มซื้ออาหารปลอดสารฆ่าแมลง รวมไปถึงเสื้อผ้าและเครื่องสำอาง ในปัจจุบัน ชมรมเซคัสมีมูลค่ากิจการ 320 – 350 ล้านดอลลาร์สหรัฐว่าจ้างพนักงานเต็มเวลา 905 คน

กลุ่มที่มีขนาดเล็กอื่นๆ อาจมีสมาชิก 10 – 30 ครอบครัว ติดต่อกับเกษตรกรเพื่อซื้ออาหารที่มีคุณภาพเฉพาะตามความต้องการ เช่นมักจะเป็นผลิตภัณฑ์อินทรีย์ กลุ่มที่ค่อนข้างใหญ่อย่างเซ็นสกรณ์ โบไม้อ่อน ซึ่งริเริ่มโดยเกษตรกรผู้หนึ่งในโตเกียว ปัจจุบันมีสมาชิก 400 ครอบครัว เชื่อมโยงกับผู้ทำเกษตรอินทรีย์ 11 ราย ซึ่งปลูกผัก ข้าว พืชหัว และผลไม้ สมาชิกซื้ออาหารที่ต้องการประมาณ 75 เปอร์เซ็นต์ผ่านสหกรณ์แห่งนี้

แฮเรียต เฟสดิง พูดถึงองค์ประกอบสำคัญของกลุ่มซังโกกุ ว่า “โครงการซึ่งเกิดจากพันธกิจทางศีลธรรมและพานิชนิยม แต่จุดแข็งที่มุดของกลุ่มเหล่านี้คือการส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับผู้บริโภค มีการจัดกิจกรรมไปเที่ยวฟาร์ม การเดินขบวนและเทศกาลเก็บเกี่ยว รวมทั้งมีจดหมายข่าวเล่าเรื่องจากฟาร์ม”

ในภาพรวม กลุ่มเหล่านี้มีจุดมุ่งหมายกว้างไกลกว่าการได้รับผลิตภัณฑ์คุณภาพสูงในราคาที่สมเหตุสมผล พันธกิจของชมรมเซคัสรวมถึงการแสวงหาวิธีการ “เพิ่มพลังอำนาจแก่สมาชิกทุกคนในการแสดงความเห็นและมีบทบาทในการเมืองแบบมีส่วนร่วม ซึ่งพันธกิจด้านนี้ก็ดำเนินไปด้วยดี เพราะถึงวันนี้ มีสมาชิกเซคัสเกือบ 40 คนแล้วที่เข้าไปมีบทบาทในการเมืองระดับท้องถิ่น”

8.3 บทเรียนจากคิบบา

ในระยะสองสามปีมานี้ ภาคเกษตรของคิบบามีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ คือ การหันเหจากเกษตรเชิงเดี่ยว ใช้สารเคมีสูง มุ่งการส่งออก ไปสู่การผลิตในวิถีอินทรีย์ที่หลากหลายเพื่อการบริโภคในท้องถิ่น ที่น่าสนใจกว่านั้นก็คือ การเปลี่ยนนี้เกิดขึ้นโดยการเห็นชอบและการสนับสนุนของรัฐบาลคิบบา

ก่อนปี 1990 พื้นที่เกษตรส่วนใหญ่ของคิบบาเป็นไร่ย่อยเพื่อสนองตลาดโลก (หลังการปฏิวัติคิบบาในปี 1959 มุ่งป้อนตลาดในค่ายโซเวียต) ด้วยเงินรายได้จากกากน้ำตาล คิบบานำเข้าเคมีภัณฑ์และปิโตรเลียมที่จำเป็นต่อการเกษตร รวมถึงอาหารที่จำเป็นไม่น้อย สถิติก่อนปี 1990 ระบุว่าคิบบาต้องนำเข้าถึงประมาณ 57 เปอร์เซ็นต์ ของพลังงานที่ทั้งประเทศต้องการ อย่างไรก็ตาม เมื่อ สหภาพโซเวียตล่มสลาย และสหรัฐอเมริกา เข้มงวดมาตรการห้ามค้าขาย ปรากฏว่าในไม่ช้า คิบบาก็ตัดการนำเข้าปุ๋ยและยาฆ่าแมลงลงถึง ร้อยละ 80 ลดการนำเข้าอาหารลง 50 เปอร์เซ็นต์ ในภาวะวิกฤตินั้น รัฐบาลคิบบาได้ดำเนินกลยุทธ์ต่างๆ เช่นทำให้การผลิตหลากหลายขึ้น ลดการพึ่งพาสารเคมีและเชื้อเพลิงฟอส

ซิด ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในภาคเกษตร เพิ่มความมั่นคงของชาติในด้านอาหารและการพึ่งตนเองทางการเกษตร

กลยุทธ์ที่โดดเด่นที่สุดคือ การแทรกกิจการฟาร์มขนาดใหญ่ที่ควบคุมโดยรัฐ ให้เป็นหน่วยย่อยที่คนงานมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของและร่วมบริหาร รวมถึงการปรับทิศทางให้ภาคเกษตรตอบสนองความต้องการพื้นฐานด้านอาหาร จึงทำให้มีการเพาะปลูกหลากหลายขึ้น มีการปลูกพืชหมุนเวียน การปลูกพืชสลับแถว การบำรุง และอนุรักษ์ดิน นอกจากนี้ งานวิจัยการเกษตรก็ปรับไปสู่แนวโน้ตที่ใช้ปัจจัยการผลิตต่ำ ทำให้เกิดนวัตกรรมด้านชีวภาพทั้งด้านปุ๋ยและการควบคุมแมลง ในปัจจุบันการไถพรวนส่วนมากไม่ใช้เครื่องจักร มีการขยายพันธุ์วัวเพื่อใช้แทนรถแทรกเตอร์ ซึ่งไม่อาจใช้ได้เพราะขาดค่าน้ำมัน รัฐบาลได้ปรับปรุงบริการต่าง ๆ ในชนบท และให้สิ่งจูงใจเพื่อให้คนชนบทไม่ทิ้งถิ่น ทั้งยังจูงใจให้ชาวเมืองใช้เวลาบางส่วนไปทำงานในฟาร์ม มีการผ่อนปรนการควบคุมราคาและขอจำกัดเกี่ยวกับการขายผลิตผลทางตรง ซึ่งนำไปสู่การเปิดตลาดเกษตรกรหลายแห่งทั่วประเทศ

การผลิตอาหารท้องถิ่นระหว่าง “ ช่วงเวลาพิเศษนี้ ” ยังเกิดขึ้นตามสวนในเขตเมืองต่าง ๆ ทั่วประเทศ มีการจัดตั้งกรมการเกษตรในเขตเมืองขึ้นเมื่อปี 1994 เพื่อกำกับดูแลงานนี้ ถึงปี 1998 ปรากฏว่ามีส่วนของทางการมากกว่า 8,000 แห่งในกรุงฮานอย เพาะปลูกโดยประชาชนมากกว่า 30,000 คน เจ้าหน้าที่การเกษตรส่งเสริมการจัดตั้งสวนใหม่ ให้มีการฝึกอบรมและข้อมูลข่าวสาร ช่วยจัดการวัสดุและปัจจัยที่จำเป็น และช่วยเชื่อมโยงการติดต่อระหว่างชาวสวนทั้งหลาย เพื่อแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างกระทรวงเกษตรถึงกับแปลงลานด้านหน้าให้เป็นสวนผักกาดหอม ถั่ว และถั่ว พนังงานของกระทรวงหลายคนทำงานในสวนนี้ เพื่อเอาผลิตผลมาปรุงเป็นอาหารกลางวัน แม้แต่หน่วยงานทหารของคิวบาในขณะนี้ก็ผลิตอาหารเลี้ยงตัวเองแถมยังมีผลิตผลส่วนเกินอีกด้วย สวนในเมืองเหล่านี้ช่วยลดภาระของพื้นที่ในชนบทได้มาก ทั้งเป็นการลดภาระการขนส่งและการจัดเก็บด้วย ขณะเดียวกันก็ช่วยเพิ่มคุณภาพและความหลากหลายของพืชผลที่คนเมืองบริโภค

ถึงแม้คิวบาต้องเปลี่ยนแปลงเช่นนี้เพราะความจำเป็น และไม่ต้องสงสัยเลยว่า คงจะเลิกทำไปบางส่วนเมื่อประเทศไม่ถูกตัดขาดจากเศรษฐกิจโลกอีกต่อไป แต่ประสบการณ์ของคิวบาก็น่าสนใจด้วย เป็นกรณีที่แสดงให้เห็นความเป็นไปได้ของการทำการเกษตรในขอบเขตทั่วประเทศ โดยคำนึงถึงระบบนิเวศและสังคม แม้จะเคยเป็นประเทศที่มุ่งปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการส่งออกมาก่อน คิวบาได้แสดงให้เห็นว่า ด้วยเจตจำนงทางการเมือง รัฐบาลสามารถเปลี่ยนจุดเน้นจากอาหารระดับโลกมาเป็นอาหารระดับท้องถิ่น และดำเนินนโยบายที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม ชุมชน และความต้องการของประชาชน

2.7 ระบบนิเวศวิทยาของการอยู่ร่วมกันระหว่างพืชและสัตว์ในสถานะแวดล้อมที่เหมาะสม

การทำการเกษตรตามแนวทาง "เกษตรกรรมธรรมชาติ ปลอดภัย" ต้องมีการเพาะปลูกที่สอดคล้องกับระบบนิเวศธรรมชาติ เพื่อให้ระบบไร่นาสามารถใช้ประสิทธิภาพของทรัพยากรธรรมชาติ

ได้อย่างเต็มที่ และไม่ก่อให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรในระยะยาว การเรียนรู้และวิเคราะห์ระบบนิเวศธรรมชาติ จึงมีความสำคัญเป็นเบื้องต้น ต่อการพัฒนาเกษตรกรรมธรรมชาติ ปลอดภัย สารพิษ

ประเทศไทยอยู่ในเขตร้อน และได้รับอิทธิพลจากลมมรสุม ระบบนิเวศตามธรรมชาติประกอบไปด้วย พืชพรรณ และสิ่งมีชีวิตหลากหลายชนิดในขณะที่ผิวน้ำดินชั้นบนเปราะบาง และถูกยึดเกาะไว้ด้วยรากพืชขนานาพันธ์ อินทรีย์วัตถุส่วนใหญ่ในระบบนิเวศนี้ถูกสะสมไว้ในพืชพรรณที่ปกคลุมเหนือผิวดิน การโค่นต้นไม้ใหญ่เพื่อทำการเกษตรในพื้นที่กว้าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่ดำเนินการในระบบเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว จะส่งผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์ ของดินอย่างรุนแรงเมื่อเปรียบเทียบกับระบบนิเวศเขตอื่น เนื่องจากกลไกการถ่ายเทความอุดมสมบูรณ์ระหว่างไม้ป่ากับผิวดินถูกทำลายไป การเกษตรที่เพาะปลูกพืชชนิดเดียวกันซ้ำ ๆ กันจะทำให้ได้รับผลผลิตเพียงชั่วระยะเวลาสั้น ๆ เท่านั้น ภายในระยะเวลาเพียงไม่ถึง 10 ปี ความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติก็จะเสื่อมโทรมลง

อย่างไรก็ตาม ระบบนิเวศตามธรรมชาติในประเทศไทยก็มีความหลากหลายไปตามสภาพพื้นที่ และ ภูมิอากาศ ระบบไร่นาที่พัฒนาตามแนวทางเกษตรกรรมทางเลือกในแต่ละพื้นที่ จึงต้องมีรูปแบบที่สอดคล้องกับระบบนิเวศนั้น ๆ เป็นสำคัญ

ระบบนิเวศการเกษตร เป็นองค์ประกอบหนึ่งของระบบนิเวศรวมในท้องถิ่น มีความสัมพันธ์ที่ซับซ้อน และมีขนาดพื้นที่ ที่ใหญ่กว่ามีระบบวงจรของทรัพยากรที่มีความหมุนเวียนทดแทนกันอย่างไม่จบสิ้น สิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ในวงจรดังกล่าวมีความสัมพันธ์กันอย่างซับซ้อน คือ พึ่งพาเกื้อกูลกัน หรือเป็นศัตรูซึ่งกันและกัน ลักษณะเช่นนี้เองที่เป็นพื้นฐานสำคัญของความยั่งยืนของระบบนิเวศ (Sustainability) การดัดแปลงระบบวงจรด้วยวิธีการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการชลประทาน การปลูกพืชเชิงเดี่ยว การไถพรวนดินด้วยเครื่องจักรกลขนาดใหญ่ การใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืช จึงก่อผลกระทบต่อที่รุนแรง และ ต่อเนื่องต่อระบบวงจรนี้ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อความสมดุลของระบบถูกรบกวน โดยเฉพาะในระบบนิเวศการเกษตร จึงทำให้เกิดความแปลกแยกระหว่างการทำการเกษตรและระบบนิเวศ

เกษตรกรจะต้องมีความเข้าใจกับระบบวงจร และ ความสัมพันธ์ของระบบนิเวศการเกษตรกับระบบนิเวศโดยรวมอีกทั้งต้องสามารถประยุกต์ใช้ความรู้ดังกล่าว ในการทำการเกษตรเพื่อให้เกิดความกลมกลืนกับระบบนิเวศท้องถิ่น โดยไม่ก่อให้เกิดการทำลายความสมดุล ของระบบนิเวศ และผลกระทบต่อวงจรทรัพยากร ซึ่งเป็นกลไกธรรมชาติในการเกษตรความยั่งยืนไว้

กระแสการพัฒนาการเกษตรอุตสาหกรรม (agricultural industrialization) ได้ก่อให้เกิดการนำทรัพยากรที่ไม่หมุนเวียน (non-renewable resources) มาใช้อย่างมากมาย โดยเฉพาะน้ำมัน ถ่านหิน และ แก๊สธรรมชาติ รวมทั้งแร่ธาตุอื่น ๆ การใช้ทรัพยากรเหล่านี้ทั้งในกระบวนการผลิต การแปรรูป ขนส่ง และการตลาด ได้ก่อให้เกิดมลภาวะอย่างมากมาย อาทิ เช่น ภาวะเรือนกระจก และ การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ นอกเหนือจากนี้แนวโน้มการใช้ทรัพยากรอย่างล้าสมัยดังเช่นในปัจจุบัน

ทำให้เป็นที่น่าวิตกว่าทรัพยากรเหล่านี้จะสูญสิ้นไปในอนาคตอันใกล้ ดังนั้นการเกษตรจึงต้องมีการปรับเปลี่ยนการผลิต โดยเลือกใช้เทคนิคการผลิตที่ใช้ทรัพยากรที่ไม่หมุนเวียนแบบนี้อย่างประหยัดที่สุดหรือไม่ใช้เลย

ความหลากหลายของพันธุ์พืชและสัตว์ เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญในการเกษตรธรรมชาติ ปลอดภัยเพราะความหลากหลายนี้จะทำหน้าที่ลดความเสี่ยงภัยจากธรรมชาติ และความผันผวนของราคา นอกจากนี้ความหลากหลายของพันธุ์พืชและสัตว์ ยังช่วยทำหน้าที่เสมือนธนาคารพันธุกรรมให้กับเกษตรกร (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ , 2539) ทรัพยากรพันธุกรรมเหล่านี้ มีทั้งประโยชน์โดยตรงต่อเกษตรกรเอง เช่น ช่วยในการปรับปรุงพันธุ์ข้าว และมีประโยชน์ต่อสังคมวงกว้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพันธุกรรมเหล่านี้อาจมีประโยชน์ทางการแพทย์และ อุตสาหกรรมอื่น ๆ

สุขภาพของผู้ผลิตและผู้บริโภค ที่ได้รับการฟื้นฟูจากการลด และ เลิก การใช้สารเคมีในการผลิตอาหาร และบริโภคอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการที่สูงกว่าผลผลิตที่มาจากพันธุ์พืช และสัตว์ที่ได้รับการคัดเลือก เพื่อการผลิตเพื่อการค้า ที่เน้นในเรื่องปริมาณ และ มาตรฐานภายนอกเป็นหลัก สุขภาพที่ดีขึ้นของผู้ผลิตและผู้บริโภคใน แ่งนี้ เป็นพื้นฐานที่สำคัญในการพัฒนาสังคม ที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนามนุษย์มากกว่าพัฒนาวัตถุ

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มุ่งที่จะศึกษากระบวนการเรียนรู้เพื่อลดการใช้สารเคมีควบคุมศัตรูพืชของพหุพาคี ได้แก่ เครือข่ายชมรมเกษตรกรรมธรรมชาติและอาหารปลอดภัยจังหวัดพิจิตร จำนวน 2 กลุ่ม คือ เครือข่ายตำบลทับหมัน อำเภอตะพานหิน และเครือข่ายตำบลทับคล้อ อำเภอบรรพตพิสัย เป็นหน่วยในการวิเคราะห์ (Unit of Analysis) โดยมีแนวทางการศึกษาที่เน้นไปที่การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ ในลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) โดยการใช้การสัมมนาเชิงปฏิบัติการหลักสูตรผู้นำการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเอง และ สัมมนากลุ่มเกษตรกรเพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกัน รวมทั้งการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (Content Analysis) เป็นหลัก

3.1 การเก็บข้อมูล

ประเด็น	เนื้อหา	วิธีการ	กลุ่มเป้าหมาย
1. วิกฤตการณ์ การใช้สารเคมีภาคเกษตรกรรม	ศึกษาเงื่อนไขเศรษฐกิจสังคม การเมือง ผ่านนโยบาย แผนการทำงาน ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตเกษตรกรรม ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 – ปัจจุบัน	1. ศึกษาจากเอกสาร 2. ศึกษาเพิ่มเติมจากการ สัมภาษณ์ผู้นำเกษตรกรเพื่อตรวจสอบความถูกต้อง 3. ศึกษาจากสถิติการเจ็บป่วยด้วยอาการแพ้ พิษจากสารเคมีกำจัดศัตรูพืชในภาคเกษตรกรรม	เกษตรกรในพื้นที่เป้าหมาย

2.การก่อเกิดของผู้นำ การเปลี่ยนแปลงสู่ การพึ่งตนเอง	ศึกษาแนวคิด ทศนคติ และการ ปฏิบัติของผู้นำเกษตรกรที่ประสบ ความสำเร็จในวิชาชีพ	สัมภาษณ์เชิงลึก (Indept interview) ผู้นำ เกษตรกร	ผู้นำเกษตรกรที่มี ประสบการณ์และ ผลงานเป็นที่ ประจักษ์

ประเด็น	เนื้อหา	วิธีการ	กลุ่มเป้าหมาย
3.บทบาทและหน้าที่ ขององค์กรที่ร่วม กันดำเนินงานลด การใช้สารเคมีภาค เกษตรกรรม	เพื่อให้ทราบ แนวคิด บทบาท และ โครงสร้างความสัมพันธ์ การ ปฏิบัติการเชื่อมโยงระหว่างเครือข่าย เกษตรกร และ องค์กรภาคีจากภาค ส่วนต่าง ๆ ที่ร่วมกันดำเนินงาน	1.การศึกษาเอกสาร 2.การสัมภาษณ์เชิงลึก 3.การร่วมใน กระบวนการของ เครือข่าย เช่น ร่วม ประชุม สัมมนา ดำเนินการ เป็นต้น	-สำนักงาน สาธารณสุขจังหวัด พิจิตร -ศูนย์วิจัยพืชสวน พิจิตร -วิทยาลัยเกษตร และเทคโนโลยี พิจิตร -สำนักงานเกษตร จังหวัดพิจิตร -สมาคมวิทย์ชุมชน เพื่อประชาสังคม จังหวัดพิจิตร
4. การสัมมนาเชิง ปฏิบัติการหลักสูตร ผู้นำการเปลี่ยนแปลง สู่การพึ่งตนเอง	เพื่อสร้างเครื่องมือที่สำคัญในการ เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการทำ การเกษตร และ การค้นหาผู้นำ เกษตรกรสู่การพึ่งตนเอง	จัดทำหลักสูตรเพื่อ ค้นหาผู้นำการ เปลี่ยนแปลงซึ่ง ประกอบกับการ อบรม และ การศึกษา ดูงานในพื้นที่ซึ่งทำ การเกษตรแบบปลอด สารเคมี	เกษตรกรในพื้นที่ เป้าหมาย คือ -ตำบลทับหมัน อำเภอตะพานหิน -ตำบลทับคล้อ อำเภอทับคล้อ
5.ศึกษาพฤติกรรม การประกอบอาชีพใน	เพื่อประเมินศักยภาพในการ ดำเนินงานของโครงการ	ศึกษาจากสถิติการ เจ็บป่วยด้วยอาการ	เกษตรกรในพื้นที่ เป้าหมาย

ภาคเกษตรกรรมของ ประชาชนกลุ่ม เป้าหมายผู้เข้าร่วม โครงการ		แพ้ พิษจากสารเคมีกำจัด ศัตรูพืชในภาคเกษตร กรรม	

3.2 การวิเคราะห์ข้อมูล

จากกรอบแนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยวางหลักการวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา โดยมีแกนกลางคือเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรรมปลอดสารเคมีเป็นหน่วยการวิเคราะห์ และมุ่งประเด็นไปที่ “การทำการเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมี” ของภาคประชาชนต่อสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนาการเกษตร” ผ่านการใช้ “โรงเรียนผู้นำการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเอง และ พึ่งพากันเอง (วปอ.ภาคประชาชน)”

ในระหว่างที่มีการเก็บข้อมูลในพื้นที่ ผู้วิจัยจะทำการวิเคราะห์ข้อมูลในเบื้องต้นไปพร้อมๆ กัน โดยข้อมูลจากระดับมหภาค และข้อมูลจากการศึกษาในพื้นที่จะนำมาเชื่อมโยงกันภายใต้กรอบการวิเคราะห์ 3 ประเด็น ตามกรอบแนวคิด คือ

- (1) ประเด็นการเปลี่ยนแปลงของพัฒนาการเกษตร ซึ่งเป็นการดำเนินการโดยรัฐบาลจากการปฏิบัติเขียว และการเร่งพัฒนาประเทศไปสู่อุตสาหกรรม ที่ทำให้การเกษตรเพื่อการตลาด การคำนึงถึงการผลิตเพื่อกำไรเป็นหลัก โดยการใช้เทคโนโลยี ให้ความรู้สมัยใหม่ ใช้สารเคมี กลายเป็นวัฒนธรรมหลัก
- (2) ประเด็นกลไกในการนิยามความหมาย หรือภาคปฏิบัติของการให้ความหมายในการดำเนินงานโรงเรียนผู้นำการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเอง ของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ภาคอีสาน โดยที่การปฏิบัติการดังกล่าวอยู่ภายใต้การให้ความสำคัญกับการพึ่งตนเองไว้ 3 ประเด็นใหญ่ๆ คือ (1) ระบบการเกษตรที่เน้นระบบการใช้ความรู้และภูมิปัญญาของตนเอง ใช้ศักยภาพในไร่นาของตนเองมากกว่าการพึ่งภายนอก มีระบบการตลาดทางเลือก และการเน้นความปลอดภัยของผู้ผลิตและผู้บริโภค (2) เน้นมิติด้านสังคม วัฒนธรรมและจิตวิญญาณมากกว่ารายได้หรือกำไรในระบบตลาด เช่น การเชื่อมโยง

เกษตรกรเป็นเครือข่ายทางสังคม เครือข่ายการเรียนรู้ มากกว่าจะเป็นการเน้นการเกษตรแบบปัจเจก (3) มิติด้านสิ่งแวดล้อม ที่ให้ความสำคัญกับการบำรุงรักษาดิน ดินเป็นฐานของชีวิต เป็นต้น ซึ่งภายใต้แนวทางเกษตรกรรมทางเลือกดังกล่าว จะนำไปสู่การวิเคราะห์ว่าสิ่งที่เครือข่ายเกษตรกรดำเนินการอยู่นี้ได้ให้รายละเอียดของภาคปฏิบัติการสร้างวาทกรรมได้อย่างไร

- (3) ประเด็นของความสัมพันธ์ของการให้ความหมาย เพื่อวิเคราะห์ให้เห็นปัจจัยแวดล้อมของเครือข่ายเกษตรกร

ทั้ง 3 ประเด็น จะช่วยให้เห็นภาพรวมความเคลื่อนไหวของประชาชนในการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการผลิตสู่การทำเกษตรแบบปลอดภัยเคมีซึ่งจะนำไปสู่ข้อสรุปตามเป้าหมายการศึกษา

บทที่ 4

ผลการวิจัย

4.1 ภาพรวมของ 2 องค์กรชาวบ้าน ในพื้นที่ศึกษา

บ้านทับคล้อ หมู่ที่ 9 ตำบลทับคล้อ อำเภอทับคล้อ จังหวัดพิจิตร **ที่ตั้ง และ อาณาเขต**

หมู่ที่ 9 ตำบลทับคล้อ มีสภาพพื้นที่อยู่ติดกับ เขตเทศบาลตำบลทับคล้อ โดยพื้นที่รอบ ๆ เป็นที่ราบ มีคลองทับคล้อซึ่งเป็นคลองขนาดใหญ่ ไหลผ่าน มีน้ำใต้ดินในระดับความลึกที่ 2-6 เมตร ทำให้มีความเหมาะสมในการทำสวน โดยพื้นที่มีอาณาเขต ติดต่อ คือ

- ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลเขาทราย อำเภอ ทับคล้อ จังหวัดพิจิตร
- ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลท้ายทุ่ง อำเภอ ทับคล้อ จังหวัดพิจิตร
- ทิศตะวันออก ติดต่อกับตำบลเขาทราย อำเภอ ทับคล้อ จังหวัดพิจิตร
- ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลวังหลุม อำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร

ลักษณะการจัดตั้งบ้านเรือน เป็นครอบครัวขยาย โดยจะปลูกบ้านให้อยู่ใกล้ชิดกับเครือญาติ พื้นที่ทำการเกษตร อยู่ใกล้กับที่พักอาศัย โดยมีพื้นที่เฉลี่ย 1-5 ไร่ ต่อครอบครัว เส้นทางคมนาคม มีถนนคอนกรีตเสริมเหล็ก ผ่านหมู่บ้าน เนื่องจากอยู่ติดกับเขตเทศบาล ระบบประกันสุขภาพของคนในชุมชน อยู่ใกล้กับโรงพยาบาลทับคล้อ ส่วนใหญ่นับถือ ศาสนาพุทธ ประเพณี วัฒนธรรมเป็นแบบผสมผสาน ในลักษณะกึ่งเมือง โดยมีศูนย์รวมทางศาสนา อยู่ในเขตเทศบาล เป็นพระอารามหลวง

สภาพพื้นที่ และการก้าวสู่เกษตรชีวภาพ

หมู่ที่ 9 ตำบลทับคล้อ มีสภาพพื้นที่อยู่ติดกับ เขตเทศบาลตำบลทับคล้อ โดยพื้นที่รอบ ๆ เป็นเขตหมู่บ้าน ซึ่งประกอบอาชีพด้านการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ คือการทำนา ทำสวน ปลูกผัก มาตั้งแต่สมัยเดิม ๆ โดยพื้นที่ดังกล่าวเคยมีประวัติในการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชอย่างรุนแรงมาก โดยเฉพาะในช่วงปี 2538-2542 แต่ต่อมาได้เกษตรกรรุ่นใหม่คือนายสินชัย บุญอาจ ได้มีโอกาสเข้าร่วมอบรม และสัมมนาด้านเกษตรชีวภาพ และได้นำกลับมาเริ่มในพื้นที่ ของตนเอง โดยแบ่งพื้นที่มาจากครอบครัว (บิดา) ซึ่งทำการเกษตรแบบใช้สารเคมี มาเป็นเกษตรชีวภาพ และมีการเก็บตัวเลขในการลงทุนจนกระทั่งเริ่มประสบความสำเร็จ และเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน โดยได้มีการจัดประชุมอย่างต่อเนื่อง และจัดตั้งเป็นเครือข่ายในปัจจุบัน

พื้นที่หมู่ที่ 9 ตำบลทับคล้อ เป็นพื้นที่ ที่มีความพร้อมด้านผู้นำทางธรรมชาติโดยมีผู้นำเกษตรกรในระดับเกษตรกรดีเด่นแห่งชาติ (คุณบำรุง วรรณชาติ) ประมาณ 6-8 กม. ทำให้ง่ายต่อการศึกษาดูงาน และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำงานด้านการเกษตร

ในลักษณะของความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ครัว มีความเป็นระบบเครือข่ายที่มีการอุปถัมภ์เกื้อกูลกันในระหว่างกลุ่ม โดยภายในองค์กรภาคชุมชน มีตัวเชื่อมประสาน หลากหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข กลุ่มแม่บ้าน โดยภายในองค์กรชุมชน ยังไม่มีการรวมกลุ่มด้านการออมทรัพย์

กระบวนการศึกษาและพัฒนาการภายในกลุ่ม

กลุ่มเกษตรกรในหมู่ที่ 9 ตำบลทับคล้อ เป็นหมู่บ้านที่มีการเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิต โดยจากการเก็บข้อมูลพบว่า ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงเกิดจากการที่เกษตรกรได้เห็นตัวอย่างจาก ผู้ที่ประสบความสำเร็จ คือ คุณสินชัย บุญอาจ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในด้านค่าใช้จ่ายในการลงทุน และ รายรับที่ได้ ในกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่ม มีการประชุมกลุ่มอย่างต่อเนื่อง มีการรวบรวมภูมิปัญญา และ ทรัพยากรภายในกลุ่ม จนต่อมา ได้มีการทดลอง และปรับใช้ในครัวเรือน

กระบวนการศึกษาข้อมูลเริ่มต้นจากการเข้ามาส่งเสริมของเจ้าหน้าที่สาธารณสุข ที่สนใจการแก้ปัญหาการลดการใช้สารพิษในการเกษตร(แนวเกษตรทางเลือก) มาจัดอบรมเชิงปฏิบัติการ โดยใช้งบประมาณสนับสนุนจาก สสจ.พิจิตร ในปี 2544 จำนวน 24 คน (งบประมาณ 2,400 บาท) โดยได้รับการสนับสนุนทั้งงบประมาณ และวัสดุ อุปกรณ์ วัสดุดิบ และวิทยากรชาวบ้าน จากท้องถิ่นในอำเภอทับคล้อด้วยตนเอง เป็นการอบรมเชิงปฏิบัติการเกษตรกรรมทางเลือก ได้แก่ การผลิตสารไล่แมลง และปุ๋ยชีวภาพ เน้นที่ความสามารถในการทำตัวเอง และเมื่อเสร็จสิ้นการอบรม ก็สามารถนำผลผลิตที่ได้ไปทดลองใช้

เกณฑ์ที่เจ้าหน้าที่สาธารณสุขคัดเลือกหมู่บ้านเพื่อส่งเสริมให้เกิดระบบเกษตรทางเลือกแบบปลอดสารพิษ คือ มีผู้นำหมู่บ้านที่เข้มแข็ง มีผู้นำธรรมชาติ มีผู้นำ อสม. มีประสบการณ์การบริหารจัดการมาแล้ว ในรูปประชาคม ตั้งแต่ปี 2542

มีการปรับแนวคิดเพิ่มเติมด้วยการศึกษาดูงาน ตำบลวังหว่า อำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร เพื่อให้เกิดความมั่นใจในประสิทธิผล ที่ได้เห็นของจริง เห็นรูปธรรมที่ปฏิบัติได้จริงในพื้นที่ กระบวนการทำงานเน้นกระบวนการสื่อสารสองทาง เน้นการหาได้เองในชุมชน ไม่ส่งเสริมให้มีการซื้อวัตถุดิบจากตลาด

ช่วงแรกเมื่อฟังแนวเกษตรทางเลือกก็ไม่เข้าใจ แต่เมื่อกลุ่มได้ทดลองฝึกปฏิบัติก็เข้าใจ และนำผลิตภัณฑ์ไปทดลองใช้กับพืชผักของตนเอง ก็รู้สึกว่าได้ผลดี และก็เริ่มมีการผลิตเพื่อจำหน่ายในราคาถูก ราคาขวดละ ๑๐ บาท เพื่อเผยแพร่ และชักชวนเกษตรกรรายอื่นให้หันมาใช้สารผลิตจาก EM (Effective Micro-organism)

ในชุมชนเป็นระบบนิเวศแบบป่าโปร่ง เป็นป่าชุมชนของหมู่บ้านประมาณ 10 ไร่ (เอกชน 7 ไร่) ที่อนุญาตให้ใช้ทำประโยชน์ของหมู่บ้าน เป็นแหล่งวัตถุดิบธรรมชาติ และสมุนไพรในการผลิตสารทดแทนสารเคมี (สารไล่แมลง ปุ๋ยชีวภาพ ฮอโมนเร่งการเจริญเติบโต) ฐานเดิมมีการรวมกลุ่มกันอยู่ก่อนหน้าแล้ว มีกิจกรรมร่วมคิด ร่วมทำในการพัฒนาชุมชนอยู่แล้ว เป็นการประชุมด้านอื่นๆ มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารจากทางราชการเป็นประจำทุกเดือน

กระบวนการนำมีผู้ใหญ่บ้านเป็นแกนนำหลัก เป็นผู้สนับสนุน เป็นจุดศูนย์กลางในการรวมกลุ่มชาวบ้าน มีการประชุมอย่างต่อเนื่อง ทั้งด้านการปกครอง การถ่ายทอดความรู้ การบริหารจัดการผลิตสาร EM ต่อเนื่องทุกเดือน โดยใช้วิทยากรชาวบ้านด้วยตนเอง มีการผลิตเพื่อจำหน่ายสาร EM ให้กับสมาชิก มีระบบการปันผลตอบแทนให้กับสมาชิก

ภายในจะมุ่งเน้นการมีความเอื้ออาทรต่อกัน และส่งเสริมการพึ่งตนเองภายในกลุ่ม เช่น มีการจำหน่ายสาร EM วัตถุดิบในราคาถูก มุ่งเน้นการแก้ปัญหาด้วยตนเองของสมาชิก เพื่อการลดผลกระทบจากการใช้สารเคมี การลดต้นทุนการผลิต และการอนุรักษ์ป่าชุมชน

แนวทางในการขยายผลของกลุ่มคือ การมุ่งสู่การดำเนินงานโรงสีชุมชน ที่ระดมทุนจากสมาชิกจำนวนประมาณ 200,000 บาท เพื่อการผลิตการสีข้าวปลอดสารพิษเพื่อบริโภคในชุมชน และจำหน่ายในระบบธุรกิจชุมชน ปัจจัยสำคัญที่ทำให้กลุ่มสามารถขยายผลได้ คือ ทรัพยากรบุคคลในท้องถิ่น เช่น วิทยากรชาวบ้าน แกนนำชุมชนที่มีศักยภาพ ทุนทางสังคมการรวมกลุ่ม การบริหารจัดการกลุ่ม และทรัพยากรธรรมชาติจากป่าชุมชน การส่งเสริมจากจนท.สาธารณสุข สถานะของจนท.ภาครัฐที่เข้าไปส่งเสริมที่ไม่ได้มุ่งเน้นที่ผลประโยชน์แต่เพื่อการแก้ปัญหาให้กับชุมชน

จากการเริ่มต้นด้วยการค้นหาแนวร่วม ปรับแนวความคิด การรับรู้ประสบการณ์จริง การฝึกอบรมเพื่อสร้างทักษะ การเรียนรู้แบบต่อเนื่อง ขยายผลโดยการชักจูงสมาชิกในชุมชน นับเป็นประสบการณ์ที่สำคัญในการพัฒนาการของกลุ่มอย่างต่อเนื่องต่อไป

สิ่งที่พบในการศึกษา

1.กระบวนการกลุ่ม หากต้องการที่จะให้เกิดความยั่งยืน จำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องมีวิสัยทัศน์ ร่วมกัน และมีการวางแผนเชิงปฏิบัติการจริงในพื้นที่

2.การค้นหาแกนนำกลุ่มให้พบ ซึ่งอาจเป็นแกนนำแถว สอง หรือ แถว สาม คือผู้ที่มีความพร้อมในการดำเนินงาน สามารถแสดงความเห็นให้กับกลุ่มได้ ซึ่งในพื้นที่ ที่ทำการศึกษพบว่า มีกลุ่มคนสนับสนุนในการดำเนินงานพอสมควร (ประมาณ 10-20 คน) ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีประโยชน์ร่วมกันนั่นเอง

3.การแลกเปลี่ยนวิสัยทัศน์ มีความจำเป็นอย่างมาก ในกระบวนการปรับวิธีคิด และความเชื่อมั่นของสมาชิกในกลุ่ม โดยการขยายผลที่ง่ายที่สุดคือในกลุ่มผัก เพราะมีผลงานให้เห็นอย่างชัดเจน และ ใช้เวลาสั้นในการประเมิน

4.การสนับสนุนจากภาครัฐ ปัจจุบันมีข้อจำกัดด้านคุณภาพและการดำเนินงาน คือมักจะไม่ค่อยมีการประเมิน ติดตามผลการดำเนินงานอย่างจริงจัง

5.การสร้างกระแสประชาสัมพันธ์ผลงาน เป็นกลยุทธ์อีกประการหนึ่งที่เพิ่มความมั่นใจให้กับสมาชิกภายในกลุ่ม

6.การสร้างความเข้มแข็งภายในกลุ่ม เป็นกระบวนการที่ต้องเน้นกระบวนการพึ่งตนเอง ให้มากที่สุด ทั้งการจัดการการผลิต และ การจำหน่ายผลผลิต จึงจะเกิดความยั่งยืน

บรรยากาศในการรวมกลุ่ม

บรรยากาศในการประชุมกลุ่ม มีลักษณะที่เป็นกึ่งทางการ แต่เป็นบรรยากาศขององค์กรชุมชน คือมีผู้นำในการดำเนินการประชุม เป็นรูปแบบของวิทยากรกระบวนการ ไม่ค่อยมีลักษณะของความขัดแย้ง มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และหาแนวทางร่วมกัน

ลักษณะจิตสำนึกร่วมในเวทีมีค่อนข้างสูง เพราะมีลักษณะของการเน้นปัญหาสาธารณะ และ แก้ปัญหาร่วมกัน ลักษณะของเวทีจึงเป็นเวทีเชิงสร้างสรรค์

ตำบลทับหมัน อำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร

ที่ตั้ง และ อาณาเขต

ตำบลทับหมัน มีสภาพพื้นที่อยู่ติดกับ พื้นที่ชนบท โดยพื้นที่รอบ ๆ เป็นที่ราบ มีแม่น้ำพิจิตรเก่า ซึ่งเป็นคลองขนาดใหญ่ ไหลผ่าน มีน้ำใต้ดินในระดับความลึกที่ 2-6 เมตร ทำให้มีความเหมาะสมในการทำสวน บางส่วนอยู่ในเขตชลประทาน โดยพื้นที่มีอาณาเขตติดต่อ คือ

- ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลวังสำโรง อำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร
- ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลวัดขวาง อำเภอ โพทะเล จังหวัดพิจิตร
- ทิศตะวันออก ติดต่อกับตำบลคลองคูณ อำเภอ ตะพานหิน จังหวัดพิจิตร
- ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลบางลาย กิ่งอำเภอบึงนาราง จังหวัดพิจิตร

ลักษณะการจัดตั้งบ้านเรือน เป็นครอบครัวขยาย โดยจะปลูกบ้านให้อยู่ใกล้ชิดกับเครือญาติ พื้นที่ทำการเกษตร อยู่ใกล้กับที่พักอาศัย โดยมีพื้นที่เฉลี่ย 10-15 ไร่ ต่อบรรพบุรุษเส้นทางคมนาคม มีถนนสายหลัก ผ่านหมู่บ้าน และมีถนนสายย่อยในหมู่บ้านจำนวนมาก การคมนาคม เป็นไปด้วยความสะดวก ระบบประกันสุขภาพของคนในชุมชน มีสถานีนามายจำนวน 1 แห่ง คือ สถานีนามายตำบลทับหมัน ส่วนใหญ่นับถือ ศาสนาพุทธ ประเพณี วัฒนธรรมเป็นแบบชนบท โดยมีศูนย์รวมทางศาสนา จำนวน 3 แห่ง

สภาพพื้นที่ และการก้าวสู่เกษตรชีวภาพ

ตำบลทับหมัน อำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร มีสภาพพื้นที่รอบ ๆ เป็นเขตหมู่บ้าน ซึ่งประกอบอาชีพด้านการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ คือการทำนา ทำสวน มาตั้งแต่สมัยเดิม ๆ โดยพื้นที่ดังกล่าวเคยมีประวัติในการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชอย่างรุนแรงมากโดยเฉพาะในช่วงปี 2538-2542

การใช้สารเคมีทางการเกษตรในระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อเกษตรกรผู้ผลิต ผู้บริโภค ตลอดจนเศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมโดยรวม กล่าวคือ ในด้านเกษตรกรผู้ผลิต เป็นผู้ที่ได้รับอันตรายจากสารพิษทางการเกษตรโดยตรง และนับวันจะต้องพึ่งพิงสารอันตรายเหล่านี้เป็นวัตถุดิบมากขึ้น ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงตามไปด้วย หากแต่ผลผลิต และ ราคา ไม่มีความแน่นอน ด้านผู้บริโภคก็ได้อันตรายจากการบริโภคสารพิษตกค้างในพืชผลการเกษตรในขณะที่ตำบลทับหมันยังมีการนำเข้าสารเคมีทางการเกษตรในอัตราที่สูง

ท่ามกลางภาวะการณ์ปัญหาด้านการเกษตรดังกล่าว เกษตรกรบางส่วนได้พยายามปรับตัวเพื่อหาทางออก โดยการสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการบางส่วน หันมาวิจัยพัฒนาปัญญาท้องถิ่นในการทำเกษตรที่เน้นการเกษตรที่หลากหลายและพึ่งตนเอง ซึ่งพัฒนามาเป็นระบบที่เรียกว่า “เกษตรกรรมทางเลือก” อันมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม และระบบนิเวศการเกษตรของแต่ละท้องถิ่น จนกระทั่งมีผลผลิตเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนแล้วนำออกมาจำหน่ายให้กับผู้บริโภค เกิดเป็น สินค้าธรรมชาติ / สินค้าปลอดสารพิษ, สารเคมี)

ในขณะที่เกษตรกรบางส่วน(นายสมพงษ์ ฐูปั่น , นายสมาน แจ่มสว่าง, อื่น ๆ) ไม่ได้ดำเนินการบวกรับการเกษตรไปตามกระแส หากแต่เชื่อมั่นในวัฒนธรรมการเกษตรแบบดั้งเดิม ประกอบกับ ได้มีโอกาสเข้าร่วมอบรม และสัมมนาด้านเกษตรชีวภาพ และได้นำกลับมาเริ่มในพื้นที่ ของตนเอง มาเป็นเกษตรชีวภาพ และมีการเก็บตัวเลขในการลงทุนจนกระทั่งเริ่มประสบความสำเร็จ และเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน จนเกิดความสนใจแก่เพื่อนบ้าน จึงมีการเข้ามาแลกเปลี่ยนพูดคุย และมีการจัดประชุมอย่างต่อเนื่อง จนเกิดผู้นำแถวสอง และ แถวสาม และจัดตั้งเป็นเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตอาหารปลอดภัยเคมีในที่สุด

การเริ่มต้นที่ตำบลทับหมัน มาจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุขประจำสถานีอนามัย ซึ่งมีความสนใจ และมีที่ดินและมีอาชีพเสริมด้วยการทำเกษตรกรรมแบบเคมี สนใจที่จะทำเกษตรปลอดภัยพืช และได้ทำการตรวจเลือดในเกษตรกรเพื่อตรวจหาการตกค้างของสารเคมี (กลุ่มเกษตรกรสวนมะนาว) พบว่ามีภาวะเสี่ยง ถึง ร้อยละ 100 จึงได้จัดทำโครงการอบรมการใช้สารเคมีที่ถูกต้อง และขณะเดียวกันก็ สนใจศึกษาอบรมเพิ่มเติม และอ่านหนังสือเกี่ยวกับเกษตรทางเลือก และเริ่มรวมกลุ่มเกษตรกรที่มีความสนใจทดลองทำกันเริ่มแรกเพียง 3 คน ในชุมชน และได้มีการขยายตัวของสมาชิก เพิ่มขึ้นเป็น 25 คน มีการประชุมกันตามความจำเป็น และเป็นแหล่งศึกษาดูงาน สาธิตของชุมชนอื่น เป็นประจำ จนในปัจจุบันมีสมาชิกเครือข่ายกว่า 50 ครัวเรือน

ในปีงบประมาณ 2544 สำนักงานสาธารณสุขอำเภอตะพานหิน ร่วมกับสำนักงานเกษตรอำเภอตะพานหิน ได้จัดให้มีการสัมมนาผู้นำเกษตรกรไม่ใช้สารเคมีขึ้น ณ โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชตะพานหิน เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยน และ ถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างเกษตรกร และภาครัฐ ซึ่งประกอบด้วย นักวิชาการเกษตร สาธารณสุข สหกรณ์การเกษตร และ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร(ธกส.) จากนั้นจัดให้มีการสัมมนาสถานการณ์การทำเกษตรในระดับตำบล และ นำผู้นำเกษตรกรไปศึกษาดูงานในพื้นที่ซึ่งประสบความสำเร็จในการทำเกษตรปลอดภัยเคมี

- โครงการในพระราชดำริ สวนจิตรลดา
  - แปลงกสิกรรมธรรมชาติ จังหวัดปทุมธานี
  - กลุ่มนาข้าวปลอดภัยเคมี ตำบลวังหั่ว อำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร
  - สวนเกษตรผสมผสาน นายบำรุง วรรณชาติ ตำบลทับคล้อ อำเภอทับคล้อ จังหวัดพิจิตร
- ผลของการศึกษาดูงานสามารถสร้างความมั่นใจให้เกิดขึ้นกับกลุ่มเกษตรกร ส่งผลให้มี

เกษตรกรมาทดลองใช้รูปแบบเกษตรกรรมไม่ใช้สารเคมีอย่างกว้างขวาง

จุดหักเหของกลุ่มเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง เมื่อเจ้าหน้าที่สาธารณสุขสถานีอนามัย ถูกย้าย ออกจากพื้นที่ ทำให้กลุ่มที่อยู่ในสถานะการพึ่งพิงหมออนามัยอยู่สูง เกิดปัญหาการขาดผู้นำกลุ่ม แต่กลุ่มผู้สนใจได้ค้นหา คัดเลือก ผู้นำกลุ่มคนใหม่ขึ้นมาทดแทน คือ ลุงสมพงษ์ ฐูปั่น เริ่มต้นมีการประชุม มี

การเสวนาการถอดบทเรียน โดยการสนับสนุน จาก สำนักงานสาธารณสุขอำเภอตะพานหิน จังหวัด พิจิตร

ในช่วงแรกๆ ของการรวมกลุ่ม ยังไม่มีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง กลุ่มยังไม่มั่นคง ยังเน้นระบบการผลิต เพื่อขายเข้าสู่ระบบตลาด ไม่เน้นเศรษฐกิจพอเพียง หมออนามัยสร้างภาวะความพึงพิงกลุ่มสูง ทำให้ เมื่อมีการย้ายออกไปของหมออนามัยทำให้กลุ่มที่ยังไม่ค่อยมั่นคง เกิดการสะดุด แต่ก็สามารถก่อตั้ง และคัดเลือกผู้นำกลุ่มขึ้นมาใหม่แทนได้ ซึ่งสมาชิกในชุมชนเอง

จุดเปลี่ยนที่สำคัญก็คือ เมื่อผู้นำกลุ่มได้มีโอกาสได้ไปนำเสนอกระบวนการทำการเกษตรปลอด สารเคมี ทางรายการวิทยุชุมชน ที่เสนอบทเรียนในการดำเนินตามวิถีชีวิตแบบเกษตรธรรมชาติ ไร่ นา สวนผสม มีการเผยแพร่ความรู้ไปยังสื่อวารสารหมออนามัย ทำให้ ชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงในชุมชน เกิดการตื่นตัว และเริ่มเข้ามาศึกษาเรียนรู้ จนเกิดความเชื่อถือความศรัทธา และเกิดการเปลี่ยนแปลงใน ชุมชน เริ่มมีคนให้ความสนใจและเรียนรู้นำไปทดลองปฏิบัติกันอย่างแพร่หลาย

ปี 2544 ได้รับการสนับสนุนจากภายนอก คือ กลุ่มสันติอโศก “กลุ่มกสิกรรมธรรมชาติ” เข้ามา ช่วยจัดการเรียนการสอนเรื่องเกษตรธรรมชาติ ให้กับกลุ่ม สามารถพัฒนาขีดความสามารถเพิ่มขึ้น จึง รวบรวมองค์ความรู้ และผลิตเป็นตำราสำหรับใช้เผยแพร่ให้กับบุคคลที่สนใจได้

กลยุทธ์ในการส่งเสริม คือ มีการสาธิตเปรียบให้กับชาวบ้านในชุมชน เห็นถึงประสิทธิภาพ ของ สาร EM ที่ผลิตขึ้นเอง (ราคาจำหน่าย ขวดละ ๑๐ บาท) กับของบริษัทเอกชน (แอฟไรซ์ ขวดละ ๕๐๐ บาท) ให้ผลใกล้เคียงกัน ไม่แตกต่างกัน และยังส่งเสริมให้ทุนกู้ยืมแก่เกษตรกรไปทำเกษตรปลอด สารพิษ

จากผลกระทบของเกษตรแผนใหม่ ที่ไม่สร้างความยั่งยืนทั้งทางด้าน เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม มีผู้นำเกษตรกรบางส่วนให้ทรรศนะว่า การเกษตรในอนาคตนั้นจะต้อง เป็นการเกษตรที่ ช่วยสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นระบบที่ช่วยฟื้นฟูสภาพแวดล้อม ให้กลับคืนสมดุล และยัง ผลผลิตให้อยู่รอดได้ โดยรัฐจะเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมอย่างจริงจัง มีการพัฒนาเทคโนโลยี ที่ อำนวยประโยชน์ให้ครัวเรือน ชุมชน รวมทั้งการสนับสนุนในด้านข้อมูลข่าวสารอย่างทั่วถึง

แผนการดำเนินงานต่อไปของเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตอาหารปลอดสารเคมีตำบลทับหมัน

1.การรวมกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตอาหารปลอดสารเคมี กับพื้นที่ใกล้เคียงคือ ตำบล บางลาย กิ่งอำเภอบึงนาราง ตำบลดงเสือเหลือง อำเภอโพธิ์ประทับช้าง และ ตำบลวัง หว่า อำเภอตะพานหิน ในการจัดตั้งจุดจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งไม่ใช่สารเคมีในกระบวนการ ผลิต เพื่อจำหน่ายให้กับประชาชนในราคายุติธรรม โดยการจำหน่าย สัปดาห์ละ 2 วัน

2.การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการเกษตรปลอดสารเคมีสู่ เกษตรกรผู้สนใจ ณ บ้านนายสมพงษ์ ภูปิ่น หมู่ที่ 3 บ้านย่านขาด ตำบลทับหมัน

3.จัดให้มีทีมวิทยากรกระบวนการ ในระดับตำบลเพื่อถ่ายทอดเทคโนโลยีด้านการทำการเกษตรแบบปลอดภัยสารเคมีให้ครอบคลุมทั้งตำบลทั้งหมัน และ ไกล่เคียง โดยทีมวิทยากรประกอบด้วย คณะครูโรงเรียนวัดทับหมัน คณะครูอาสา สังกัด กศน. ตะพานหิน คณะเจ้าหน้าที่สาธารณสุขจาก สถานีอนามัยในสังกัด สสอ.ตะพานหิน ผู้นำเกษตรกรในพื้นที่ และเจ้าหน้าที่เกษตรตำบล

4) การระดมทุนจากสมาชิกเครือข่าย เพื่อดำเนินกิจกรรมในรูปของสหกรณ์การเกษตรครบวงจร

4.1) โรงผลิตปุ๋ยชีวภาพอัดเม็ดประจำตำบล

4.2) ผลิตสารชีวภาพน้ำทดแทนสารเคมี

- ปุ๋ยชีวภาพ
- สารกำจัดศัตรูพืช

4.3) การจัดทำลักษณะหีบห่อ (package) เพื่อบรรจุผลผลิตของกลุ่มออกจำหน่ายอย่างมีสัญลักษณ์ ง่ายต่อการประชาสัมพันธ์

5) การประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อสาธารณะในท้องถิ่น เช่น วิทยุชุมชน ใบปลิว เพื่อขยายฐานเกษตรกรแถวสอง และ แถวสาม

6) การคัดเลือกผู้นำเกษตรกร เพื่อเข้ารับการอบรมหลักสูตรวิทยากรกระบวนการเพื่อเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเอง และ พึ่งพากันเอง (วปอ.ภาคประชาชน)

บทบาทขององค์กรพหุภาคีในการมีส่วนร่วมในกระบวนการเพื่อลด เลิก การใช้สารเคมี ภาคการเกษตรของตำบลทับหมัน

1.องค์การบริหารส่วนตำบลทับหมัน สนับสนุนงบประมาณในการจัดกระบวนการเรียนรู้ในระดับตำบล และ ค่าใช้จ่ายในการศึกษาดูงาน ต่างพื้นที่ รวมทั้งสนับสนุนงบประมาณบางส่วนในการสมทบโครงการสหกรณ์โรงปุ๋ยชีวภาพประจำตำบล

2.ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน ร่วมในการร่างหลักสูตรวิทยากรกระบวนการระดับตำบลเพื่อการเรียนรู้สู่การพึ่งตนเอง

3.สาธารณสุข ร่วมในการร่างหลักสูตรวิทยากรกระบวนการระดับตำบลเพื่อการเรียนรู้สู่การพึ่งตนเอง และ การตรวจหาระดับสารพิษตกค้างในกระแสดิตของเกษตรกร

4.เกษตรตำบล ร่วมในการร่างหลักสูตรวิทยากรกระบวนการระดับตำบลเพื่อการเรียนรู้สู่การพึ่งตนเอง และ เป็นวิทยากรในกระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้

5.คณะครูในตำบลทับหมัน ร่วมในการร่างหลักสูตรวิทยากรกระบวนการระดับตำบลเพื่อการเรียนรู้สู่การพึ่งตนเอง และ เป็นวิทยากรในกระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้

4.2 หลักสูตรวิทยากรกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเอง และ พึ่งพากันเอง (วปอ.)

ภาคประชาชน

ที่มาของหลักสูตร

จากผลการศึกษาข้อมูลสถานการณ์ของเกษตรกรในจังหวัดพิจิตร ซึ่งประสบปัญหาป่วยด้วยสารเคมีเป็นอันดับ 5 ของประเทศไทย ในด้านเศรษฐกิจมีหนี้สินกว่าร้อยละ 95 บางครอบครัวต้องขายที่ดินอพยพแรงงานไปหางานทำในกรุงเทพ เกิดปัญหาอาชญากรรม ปัญหาสังคมด้านต่าง ๆ ตามมามากมาย สุดท้ายครอบครัวชนบทล่มสลาย ผลสะท้อนเหล่านี้เกิดจากการทำการเกษตรที่อยู่บนฐานการผลิตที่ไม่พึ่งตนเอง ซ้ำยังจ่ายการผลิตทั้งหมดจากภายนอก เช่น ปุ๋ย ยา สารเคมีชนิดต่าง ๆ ผลผลิตสินค้าชนิดเดียวกัน และราคาสินค้าตกต่ำ ทำให้ขาดทุนเป็นหนี้สิน

จากปัญหาเหล่านี้ในปี 2543 ชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดภัยสารพิษ ร่วมกับ มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรซึ่งเป็นองค์กรด้านประชาสังคมร่วมกับได้ขอรับการสนับสนุนจากสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข ในชื่อโครงการกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของ พหุภาคี ในการร่วมปฏิบัติการเพื่อลดการใช้สารเคมีควบคุมศัตรูพืช ในจังหวัดพิจิตร จำนวน 2 กลุ่ม พื้นที่เป้าหมายจำนวน 2 ตำบล ใน 2 อำเภอ ในจังหวัดพิจิตร คือ

- 1) หมู่ที่ 9 ตำบลทับคล้อ อำเภอทับคล้อ จังหวัดพิจิตร
- 2) ตำบลทับหมัน อำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร

ลักษณะการทำงานจะประสานกับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องทั้งในระดับจังหวัดและในท้องถิ่น ซึ่งจะทำหน้าที่ร่วมกับผู้นำในท้องถิ่น ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้แก่กลุ่มเป้าหมาย มีการเผยแพร่การดำเนินงานผ่านทางเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่องเกี่ยวกับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเช่น เวทีการทำงานองค์การบริหารส่วนตำบลภาคประชาชน เวทีสัมมนาเกษตรปลอดภัยสารพิษ เวทีชมรมอาสาสมัครสาธารณสุข เป็นต้นโดยมีมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรเป็นองค์กรประสานงานและจัดเวที รวมทั้งมีการเผยแพร่ผ่านทางสื่อหนังสือพิมพ์ประชาคมพิจิตรและรายการวิทยุชุมชนคนพิจิตร

จากการทำงานในลักษณะดังกล่าวข้างต้นตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2543 จนถึงปัจจุบัน เกิดการขยายผลการทำเกษตรปลอดสารพิษเพิ่มขึ้นในพื้นที่ใกล้เคียงกับพื้นที่เป้าหมายอีกจนในปัจจุบัน มีจำนวนหมู่บ้านที่เข้าร่วมโครงการ รวมเป็น 20 หมู่บ้าน นอกจากนี้ยังมีกลุ่มที่สนใจอีกประมาณ 68 หมู่บ้านในทุกอำเภอของจังหวัดพิจิตรที่สนใจและติดต่อขอเข้าร่วมโครงการ

ดังนั้นชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดสารพิษ ซึ่งเป็นองค์กรเครือข่ายเกษตรกรที่มีวัตถุประสงค์ในการส่งเสริมการทำเกษตรปลอดสารพิษ โดยมีเกษตรกรดีเด่นแห่งชาติสาขาไร่นาสวนผสมคือ คุณบำรุง วรรณชาติ เป็นประธานชมรมและเป็นองค์กรที่ทำงานประสานร่วมกับมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรซึ่งทำหน้าที่เป็นกองเลขา มีคณะทำงานที่เป็นแกนนำเกษตรกรจากพื้นที่ต่าง ๆ ของจังหวัดพิจิตรจำนวน 20 คน จึงประชุมสรุปบทเรียนและหาแนวทางการแก้ปัญหาของเกษตรกรในพื้นที่เป้าหมายของโครงการและพื้นที่ที่สนใจเข้าร่วมโครงการ ประเด็นที่คิดร่วมกันคือ จะทำอะไรจึงจะสามารถแก้ไขปัญหาของเกษตรกรได้ตรงจุดและทั่วถึง จากการทำงานและสรุปบทเรียนได้ข้อค้นพบว่ามีผู้นำเกษตรกรในโครงการจำนวนหนึ่ง ประสบความสำเร็จเลิกใช้สารเคมีได้ สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตของครอบครัวตนเองให้ดีขึ้น อีกทั้งยังสามารถเผยแพร่แนวคิดและขยายการทำเกษตรปลอดสารพิษไปยังพื้นที่ใกล้เคียงในหมู่บ้าน

จากข้อความข้างต้น คณะทำงานชมรมฯ เห็นว่าควรจะเริ่มจากการค้นหาและสร้างผู้นำ ประกอบกับการได้ไปศึกษาดูงานเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานที่มีการดำเนินงานพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรอย่างยั่งยืน จังหวัดขอนแก่น ได้ข้อค้นพบในลักษณะเดียวกัน คณะทำงานชมรมเกษตรกรรมธรรมชาติและอาหารปลอดสารพิษ จึงได้ข้อสรุปร่วมกันว่า ควรมีการค้นหาและเสริมสร้างศักยภาพผู้นำผ่านรูปแบบที่เรียกว่าโรงเรียนสร้างผู้นำสู่การเปลี่ยนแปลงเพื่อการพึ่งตนเอง

วัตถุประสงค์ของโรงเรียนผู้นำ คือสร้างแนวคิดการพึ่งตนเอง เสียสละและช่วยเหลือผู้อื่น มีหลักสูตรที่สอดคล้องกับท้องถิ่น มีพื้นที่ตัวอย่างการทำเกษตรปลอดสารพิษ มีกระบวนการปรับแนวคิดของผู้นำที่สนใจเข้าร่วมโครงการ มีการทำงานในลักษณะพหุภาคี มีการเก็บรวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อนำมาปรับใช้ในการทำการเกษตรโดยไม่ใช้สารเคมี ซึ่งโครงการดังกล่าวมีเป้าหมายสุดท้ายในการสร้างผู้นำ ให้ไปขยายผลการทำการเกษตรโดยไม่ใช้สารเคมี นำไปสู่การปลดหนี้สินและสร้างสุขภาพในครอบครัวเกษตรกร พื้นฟูและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน รวมทั้งขยายการช่วยเหลือไปสู่ครอบครัวเพื่อนบ้านและชุมชนใกล้เคียง เกิดการเรียนรู้แลกเปลี่ยนในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรอย่างต่อเนื่อง และสร้างความยั่งยืนให้กับเกษตรกรโดยอาศัยกระบวนการกลุ่มและเครือข่าย จากที่มาและเหตุผลดังกล่าว คณะกรรมการบริหารชมรมเกษตรกรรมธรรมชาติและอาหารปลอดสารพิษจังหวัดพิจิตร จึงได้จัดทำหลักสูตรวิทยากร กระบวนการสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง (วปอ.ภาคประชาชน) ขึ้น โดยทดลองใช้ใน 2 พื้นที่นำร่อง ดังกล่าวข้างต้น โดยมีรายละเอียดของหลักสูตรดังนี้

4.2.1 วัตถุประสงค์ของหลักสูตร

1. เพื่อค้นหาและพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนในการจัดกระบวนการเรียนรู้การทำการเกษตรโดยไม่ใช้สารเคมีและพัฒนาท้องถิ่นที่ใช้หลักการพึ่งตนเอง การเสริมความเข้มแข็งของกลุ่มและเครือข่าย
2. เพื่อประยุกต์และพัฒนาการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิถีคิดเศรษฐกิจพอเพียงในการทำเกษตรปลอดสารพิษ
3. มีการประยุกต์และพัฒนาการใช้สื่อสารมวลชนในท้องถิ่นเพื่อขยายผลส่งเสริมการทำเกษตรโดยไม่ใช้สารเคมี
4. เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการทำงานด้านการเกษตรปลอดสารเคมีในรูปแบบพหุภาคี

4.2.2 รายละเอียดของหลักสูตร

วันที่ 1 ของการอบรม

เวลา	กิจกรรม	ผู้รับผิดชอบ
08.00 – 08.30 น	ลงทะเบียน / กรอกรายแบบสอบถามนักเรียน	สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด พิจิตร และ มูลนิธิร่วมพัฒนา พิจิตร
08.30 – 12.00 น	พิธีเปิดอย่างมีส่วนร่วม / ดูวีดิทัศน์เรื่องข้าวกับ ทางรอดของ เกษตรกรไทย / แนะนำตัว แต่ละคน / ทูทซ์ของเกษตรกรไทย / สาเหตุ	- สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด พิจิตร - มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร - ผู้นำเกษตรกร
12.00 – 13.00 น	รับประทานอาหาร****	
13.00 – 17.00 น	จุดแข็ง จุดอ่อน / ครอบครัวยุคใหม่	- สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด พิจิตร - มูลนิธิพัฒนาพิจิตร - ผู้นำเกษตรกร
เวลา	กิจกรรม	ผู้รับผิดชอบ
17.00 – 18.00 น	พักรับประทานอาหาร****	
18.00 – 19.00 น	กระบวนการทำงานเป็นกลุ่ม เครือข่าย	- สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด พิจิตร - มูลนิธิพัฒนาพิจิตร

19.00 – 20.00 น	ดูวิดีโอทัศน์ และรายละเอียดในแต่ละสถานีการเรียนรู้ เพื่อเตรียมตัว เบื้องต้นในการจัดเก็บรายละเอียดประกอบการศึกษา	มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร
เวลา	กิจกรรม	ผู้รับผิดชอบ
20.00 – 20.45 น	ธรรม เพื่อการดำรงชีวิต	ผู้นำเกษตรกร และ วิทยากร รับเชิญ
20.45 – 21.00 น	นั่งสมาธิ	

วันที่ 2 ของการอบรม

เวลา	กิจกรรม	ผู้รับผิดชอบ
06.00 – 07.00 น	การบริหารร่างกายแบบโยคะ	วิทยากรสาธารณสุขจังหวัด พิจิตร
07.00 – 08.00 น	รับประทานอาหารเช้า	
08.00 - 09.30 น.	เดินทางไปศึกษาดูงานสถานที่จริงในสถานี การเรียนรู้ย่อย	
09.30 - 12.00 น	ดูงานสวน ผักปลอดสารเคมี คุณสินชัย บุญอาจ หมู่ที่ 9 ตำบลทับคล้อ อำเภอ ทับคล้อ จังหวัดพิจิตร	คุณสินชัย บุญอาจ -วิทยากรจากมูลนิธิร่วมพัฒนา พิจิตร
12.00 – 13.00 น	รับประทานอาหารที่วัดวังหินเพลิง *** ต.วังแดง อ.ทับคล้อ จ.พิจิตร	
13.00 – 17.00 น	ดูงานสวนผักอาจารย์ชะแถม น่วมอินทร์ ตำบลเขาทราย อำเภอทับคล้อ จังหวัดพิจิตร	อาจารย์ชะแถม น่วมอินทร์ -วิทยากรจากมูลนิธิร่วมพัฒนา พิจิตร
17.00 – 18.00 น	รับประทานอาหารที่วัดวังหินเพลิง *** ต.วังแดง อ.ทับคล้อ จ.พิจิตร	
18.00 – 19.00 น	พักผ่อนตามอัธยาศัย	
เวลา	กิจกรรม	ผู้รับผิดชอบ
19.00 - 20.00 น.	สนทนาเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่าง ผู้นำเกษตรกร	
20.00 – 21.00 น	ดูวิดีโอทัศน์ และรายละเอียดในแต่ละสถานีการเรียนรู้ เพื่อเตรียมตัว เบื้องต้นในการจัดเก็บ	-วิทยากรจากมูลนิธิร่วมพัฒนา พิจิตร

	รายละเอียดประกอบการศึกษา	
21.00 – 21.30 น	นั่งสมาธิ / สันทนาธรรม	ผู้นำเกษตรกร และ วิทยากร รับเชิญ

วันที่ 3 ของการอบรม

เวลา	กิจกรรม	ผู้รับผิดชอบ
06.00 – 07.00 น	การบริหารร่างกายแบบโยคะ	วิทยากรสาธารณสุขจังหวัด พิจิตร
07.00 – 08.00 น	รับประทานอาหารเช้า****	
08.00 – 09.00 น	สรุปผลการศึกษาดูงานเพื่อประยุกต์ใช้ใน แต่ละพื้นที่	ผู้นำเกษตรกร
09.00 – 17.00 น	เดินทางดูงานสวนคุณบำรุง วรรณชาติ บ้านหนองอ้ายตุ้ หมู่ที่ 9 ตำบลทับคล้อ อำเภอทับคล้อ จังหวัดพิจิตร	คุณบำรุง วรรณชาติ และ มูลนิธิ ร่วมพัฒนาพิจิตร
17.00-18.00 น.	รับประทานอาหารเย็น	
18.00 – 19.00 น	พักผ่อนตามอัธยาศัย	
19.00 – 20.00 น	สรุปสิ่งที่ได้จากการดูงาน	ผู้นำเกษตรกร
20.00 - 21.00 น	สันทนาธรรม	ผู้นำเกษตรกร และ วิทยากร รับเชิญ

วันที่ 4 ของการอบรม

เวลา	กิจกรรม	ผู้รับผิดชอบ
06.00 – 07.00 น	บริหารร่างกายแบบโยคะ	วิทยากรสาธารณสุขจังหวัด พิจิตร
07.00 – 08.00 น	รับประทานอาหารเช้าที่วัด ****	

08.00 – 08.30 น	สรุปผลการศึกษาดูงานเพื่อประยุกต์ใช้ในแต่ละพื้นที่	ผู้นำเกษตรกร
08.30 – 11.00 น	ดูงานและปฏิบัติสวนลุงสมพงษ์ ฐปอ้น ตำบลทับหมัน อำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร	ลุงสมพงษ์ ฐปอ้น
11.00 – 12.00 น	ดูงานบ้านลุงจวน ผลเกิด ตำบลโพธิ์ไทรงาม กิ่งอำเภอบึงนาราง จังหวัดพิจิตร	ลุงจวน ผลเกิด
12.33 - 12.45 น.	พร้อมรับประทานอาหาร ****	
12.45 - 14.00 น.	รับฟังบรรยายสรุปจากลุงจวน ผลเกิด	ลุงจวน ผลเกิด
14.00 – 16.00 น	เรียนรู้กระบวนการกลุ่มเครือข่ายผู้นำโพทะเล ร่วมใจและกลุ่มออมทรัพย์	วิทยากร มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร
16.00 – 17.00 น	สรุปสิ่งที่ได้ พร้อมกับการประยุกต์ใช้	ผู้นำเกษตรกร
17.00 – 18.00 น	รับประทานอาหาร ที่ทำการเครือข่าย *****	
18.00 – 19.00 น	เรียนรู้กระบวนการเครือข่าย(ต่อ)	ผู้นำเกษตรกร
19.00 น	พักผ่อน	

วันที่ 5 ของการอบรม

เวลา	กิจกรรม	ผู้รับผิดชอบ
07.00 – 08.00 น	รับประทานอาหารที่ทำการเครือข่าย ****	
08.00 – 09.00 น	พักผ่อน	
09.00 – 10.00 น	วิเคราะห์ภาพรวมการเรียนรู้ที่ทุกคนได้รับ	ผู้นำเกษตรกร และ วิทยากรจาก

	จากการดูงาน	มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร
10.00 – 12.00 น	แผนชีวิตหลังจากกลับ	ผู้นำเกษตรกร และ วิทยากรจาก มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร
12.00 – 13.00 น	รับประทานอาหาร *****	
13.00 – 14.00 น	รู้จักครูและเครือข่ายผู้มีน้ำใจในแต่ละอำเภอ	ผู้นำเกษตรกร และ วิทยากรจาก มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร
14.00 – 15.00 น	แผนเครือข่ายที่วางกันไว้	ผู้นำเกษตรกร และ วิทยากรจาก มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร
15.00 – 15.30 น	แจกประกาศนียบัตรผู้ผ่านหลักสูตร วปอ. ภาค ประชาชน	
15.30 – 16.00 น	พิธีปิดและอำลา	

หมายเหตุ ****

- 1.รายละเอียดแต่ละสถานี่การเรียนรู้จะมีการปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสม โดยพิจารณาจากกลุ่มผู้เรียนเป็นหลัก
- 2.สถานที่ในการปรับกระบวนการคิด จะมีการปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสม

4.2.3 ผลที่ได้จากการอบรม

ความคาดหวังจากผู้เข้ารับการอบรมตามหลักสูตร

1. ได้เพื่อน แลกเปลี่ยนประสบการณ์
2. กระบวนการการทำเกษตรปลอดภัย
3. สามารถกระจายความรู้อย่างทั่วถึง
4. แนวทางการจัดการตลาดสินค้าการเกษตร
5. ได้ความรู้การเป็นวิทยากรชาวบ้าน
6. แนวทางการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต

7. รูปแบบการทำงานแบบชาวบ้าน

ทุกข์ของแผ่นดินในชีวิตเกษตรกรปัจจุบัน

ด้านเศรษฐกิจ	สังคม สุขภาพ	ด้านสิ่งแวดล้อม
1. การถูกเอารัดเอาเปรียบ 2. ราคาพืชผลตกต่ำ ไม่มีตลาด กำหนดราคาเองไม่ได้ 3. ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยไม่ประมาณตน 4. ขาดการจัดการต้นทุนรายรับ รายจ่าย เกิดปัญหาหนี้สิน 5. ค่าครองชีพสูง 6. ไม่มีหลักประกันราคาสินค้า การเกษตร 7. การปลูกพืชเชิงเดี่ยว ต้นทุนสูง ขาดความมั่นคง	1. สุขภาพทรุดโทรม จากการใช้สารพิษ ทางการเกษตรและ ยาเสพติด 2. คนจนถูกทอดทิ้ง 3. อบายมุข 4. ไม่พึ่งตนเอง 5. ต่างคนต่างอยู่	1. ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย 2. น้ำท่วม 3. ภัยแล้ง 4. น้ำเน่าเสีย 5. ป่าไม้และต้นไม้ลดลง 6. โรงงานปล่อยน้ำเสียการเมือง 7. คอร์รัปชัน 8. การแบ่งพรรคแบ่งพวกแข่งกันเป็น ใหญ่ 9. นโยบายไม่ชัดเจนไม่โปร่งใส สวน ทางกับเกษตรกร 10. นักการเมืองไม่จริงใจพูดมากกว่า ทำ

ด้านสังคมและวัฒนธรรม	วัฒนธรรม	สถานการณ์โลกที่กระทบ
1. เชื้อชาติกลาง 2. กระแสบริโภคนิยม บุชาคนมีเงิน เห็นแก่ตัว เอารัดเอาเปรียบกันมากขึ้น 3. คนขาดศีลธรรม สติ 4. อำนาจนิยม ระบบอุปถัมภ์ 5. ฟุ้งพาดคนนอกมากกว่าพึ่งตนเอง	1. ไม่พึ่งตนเอง 2. เชื้อชาติกลาง 3. นับถือเงิน เห็น แก่ตัว	1. อาเซียนรวมตัวกันไม่ติด 2. กีดกันสินค้า 3. น้ำมันแพง 4. รัฐบาลสร้างหนี้ ประชาชน ใช้หนี้ 5. ค่าเงินตก

6. หลงเทคโนโลยี ต่างประเทศ ชอบความสบาย		6. เทคโนโลยีตะวันตกครอบงำ
7. ขาดความร่วมมือกัน แก้ไขปัญหาสำคัญ ที่ ส่งผลต่อวิถีชีวิตโดยตรง แต่ยังแก่งแย่ง ผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ไม่จบสิ้น (วัฒนธรรมไก้จิกกันในเชิง)		

กิจกรรมนิยามต้นไม้แห่งปัญหา

แบ่งกลุ่มวิเคราะห์แนวโน้มสถานการณ์

ถ้าพวกเรารวมตัวกันจะเกิดอะไรขึ้น และถ้าพวกเราไม่การรวมตัวกันจะเกิดอะไรขึ้น

ถ้ารวมตัวกันเป็นเครือข่ายเกษตรกร	ถ้าไม่รวมตัวกัน
1. เกิดความเข้มแข็งพึ่งพากัน เลืออาหารปลอดภัยเสพติด สังคมดี 2. เศรษฐกิจดีขึ้นไม่เป็นหนี้สิน สินค้าไม่ล้นตลาด มีการต่อรองสินค้า 3. ช่วยเหลือเกษตรกรรายอื่น พึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง 4. สามัคคี ร่วมในกัน 5. สังคมโปร่งใส 6. แลกเปลี่ยนความคิด 7. ปรารถนาปรับปรุงการเมือง	1. เศรษฐกิจแย่ ชื้อของแพง เกิดการเอาเปรียบ รายจ่ายเพิ่ม ราคาพืชผลตกต่ำ 2. สังคมคนติดยา การอพยพย้ายถิ่น 3. ขาดทิศทางการเดินร่วมกัน 4. เกิดการแก่งแย่ง แข่งขัน การโกง ความแตกแยก 5. ความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน 6. สิ่งแวดล้อมเป็นพิษ

ช่วงกราฟชีวิตผู้นำ

ผู้นำเขียนกราฟชีวิตของตนเองแล้วเล่าสู่ให้เพื่อนๆ ภายในกลุ่มได้ฟัง

โจทย์ ทุกข์คืออะไร สุขคืออะไร มีทางแก้ทุกข์มาสู่สุขอย่างไรบ้าง

นิยามทุกข์ – สุข ทางแก้ทุกข์

ทุกข์	ทางแก้ทุกข์	สุข
1. สังคมเอารัดเอาเปรียบ โดนหลอก ถูกรังแก ครอบครัแตกแยก พลัดพรากจาก	1. ปรับแนวความคิด ให้รู้จักพอ ทำจิตใจให้ว่าง ใช้ปัญญา แก้ปัญหาชีวิต	1. ครอบครัวอบอุ่น อยู่พร้อมหน้า ลูกมีงานทำ พ่อแม่และเมียดี 2. มีสุขภาพดี ไม่เจ็บป่วย พออยู่

ครอบครัว 2. เกิดการเจ็บป่วยทางกาย 3. มีหนี้สิน มีรายได้น้อยกว่ารายจ่าย 4. ใจโลภอยากกรวย คิดอยากมีอยากเป็นเหมือนคนอื่น 5. ขาดปัญญา ความรู้และประสบการณ์	2. ขยัน อดทน อดออม ตั้งใจจริง 3. ใช้หลักอุเบกขา ทำใจ วางเฉย 4. ทำเกษตรธรรมชาติ ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ ลดต้นทุน ทำไร่นาสวนผสม 5. ทำงานให้ชุมชนยอมรับ	พอกิน มีทรัพย์สินพอประมาณ มีรายได้ต่อเนื่อง ไม่มีหนี้ 3. จิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่โลภพอใจในสิ่งที่ตนเองมีอยู่ ใจเมตตา 4. ได้ทำหน้าที่รับใช้สังคม และแบ่งปันให้ผู้อื่น

ภาพลักษณ์ที่พึงประสงค์ของเครือข่ายผู้นำเกษตรกร

หัวข้อ	เกณฑ์	ตัวชี้วัด
เศรษฐกิจ	พอกอยู่พอกิน	มีอาหารหลากหลายในพื้นที่ มีรายได้ต่อเนื่อง มีเงินออม มีที่ดินเป็นของตนเอง ขยัน อดทน อดออม มีกลุ่มออมทรัพย์ มีร้านค้าชุมชน มีกิจกรรมหารายได้เสริม ลดต้นทุนการเกษตร มีการประกันราคาพืชผล
สังคม	ครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง รักษาวัดวัฒนธรรม	เข้าใจกัน ไม่ทะเลาะเบาะแว้ง ใช้เหตุผลซึ่งกันและกัน ลดเลิกลบบายมุข สุราการพนัน ปวดยาเสพติด มีวินัย คนแก่ไม่ถูกทอดทิ้ง พึ่งตนเอง เมื่อเจ็บไข้ ตาย ภัยพิบัติ มีการรวมกลุ่มช่วยเหลือกัน พึ่งพากันเอง มีระบบสวัสดิการในสังคม ไม่เบียดเบียน ไม่อิจฉา ประชุมอย่างต่อเนื่อง สม่่าเสมอ ไม่มีการพนัน ปลอดภัยผู้ร้าย อนุรักษ์ประเพณีเก่าแก่ เช่น ประเพณีสงกรานต์ แต่งงาน บวช ศพ อนุรักษ์ภูมิปัญญาแพทย์แผนไทย ส่งเสริมการละเล่นพื้นบ้าน

ภาพลักษณ์ที่พึงประสงค์ของเครือข่ายผู้นำเกษตรกร (ต่อ)

หัวข้อ	เกณฑ์	ตัวชี้วัด
จิตวิญญาณ	อยู่ตามอัตภาพ พอใจในสิ่งที่มียู่ มีธรรมมีคุณธรรม	ใช้วัตถุดิบของที่มีอยู่ในบ้าน สอดคล้องกับภาวะการเงินในครอบครัว
สิ่งแวดล้อม	น้ำสะอาด เพียงพอ	พอเพียง ในการทำการเกษตรการดื่มและการใช้ มีกิจกรรมการอนุรักษ์แม่น้ำ มีสาธารณูปโภคเพียงพอ

	ทำเกษตรปลอดสารพิษ ต้นไม้เพิ่มขึ้น สิ่งแวดล้อมสะอาด	มีได้เดือน ปุ ปลา หอย อาศัยอยู่ในพื้นดิน มีปริมาณต้นไม้ทั้งไม้ยืนต้นและผลไม้เพิ่มขึ้นและมีความหลากหลาย มีการจัดการขยะ
สุขภาพ	ไม่เจ็บป่วย	ปลอดเอดส์ ปลอดภัยเสพติด ส่งเสริมการใช้สมุนไพร ส่งเสริมให้เกิด กลุ่มภูมิปัญญา
การเมือง	โปร่งใส ประชาชนมีส่วนร่วม	ผู้นำไม่โกงกินและเข้าถึงประชาชน มีประชาชนเข้ามาตรวจสอบการทำงาน

คุณสมบัติของนักเรียน

1. ใฝ่รู้ ใฝ่รัก สำนึก และเป็นผู้กล้า
2. ไม่จำกัดวัย คุณวุฒิ เพศ อายุ และอาชีพ
3. รู้ปัญหาตนเอง
4. สามารถถ่ายทอดต่อได้
5. มีจิตใจทำเพื่อสาธารณะ
6. มาเรียนเป็นกลุ่ม

**ทักษะจากผู้นำเกษตรกรผู้เข้าร่วมอบรมหลักสูตรวิทยากรกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่
การพึ่งตนเอง และ พึ่งพากันเอง (วปอ.ภาคประชาชน)**

กลุ่มผู้นำเกษตรกรตำบลทับหมัน อำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร

หลักสูตร วปอ.ภาคประชาชนเป็นอีกพัฒนาการหนึ่ง ที่มีการนำมิติในกระบวนการ
เปลี่ยนแปลงวิธีคิด และวิธีการทำงานอย่างมีเป้าหมายชัดเจน เช่นมีกระบวนการคิด และการเรียนรู้
แก่ผู้เข้าร่วมฝึกอบรมในด้านการพึ่งตนเอง และพึ่งพากันเอง ในชุมชนท้องถิ่นเป็นหลัก การฝึกอบรม
และเรียนรู้แบบ “รู้ทฤษฎี และ ประกอบการปฏิบัติ ” ของผู้เรียน จากการถ่ายทอดของผู้มีประสบการณ์
ตรง ที่ผ่านการลองผิดลองถูก มาจนเกิดการตกผลึกทางความคิด ทำให้ผู้เข้ารับการอบรมสามารถใช้
เป็นบันได ก้าวขึ้นไปได้ โดยไม่ต้องเริ่มต้นนับหนึ่งใหม่ ซึ่งแตกต่างไปจากการอบรมหลักสูตรทั่ว ๆ ไป
ที่มักเริ่มจากการฝึกอบรมขั้นพื้นฐาน ๆ ที่เน้นการส่งเสริมอาชีพ การเพิ่มรายได้ หรือฝึกทักษะเพื่อความ
ชำนาญ เป้าหมายส่วนมากจึงวนอยู่กับการเพิ่มรายได้ เพิ่มสวัสดิการ มีตำแหน่ง งานการสูงขึ้น ซึ่ง
สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงการชดเชยปัญหา หรือการสะสมปัญหาไว้ เพื่อรอเวลาระเบิด เป้าหมายชีวิตของทุก
คนที่เข้ารับการอบรมจึงมักเป็นการฝากความหวังไว้ที่ผู้อื่น ไม่มีการพึ่งพาตนเอง แต่ วปอ.ภาค
ประชาชน จะเน้นการปลูกจิตสำนึก ในการเปลี่ยนแปลงวิธีคิด และวิธีการทำงานโดยมุ่งสู่การ
พึ่งตนเอง และพึ่งพากันเองของเกษตรกรในชุมชนเป็นหลัก ภายใต้แนวคิด และ ความเชื่อที่ว่า เมื่อ
ตนเอง พึ่งตนเองได้ ก็จะส่งผลต่อ ครอบครัว ชุมชน และประเทศชาติในที่สุด ซึ่งจะทำให้เกิดเป็น
ชุมชนเข้มแข็งที่แท้จริง

สาเหตุที่ผู้นำเกษตรกรตำบลทับหมัน ส่งเครือข่ายเข้าร่วมการอบรมคือ

1. เพื่อที่จะเห็นพัฒนาการของชุมชนท้องถิ่น ก้าวเดิน ไปในทิศทางที่เราเชื่อมั่นและกำหนดได้ โดย ทำควบคู่ไปกับ การสร้างและขยายเครือข่าย “ เกษตรกรผู้ผลิตอาหารปลอดภัย ” ให้ออกสู่สังคมภายนอกอย่างรวดเร็ว เป็นภูมิคุ้มกันที่สำคัญชุมชน เพื่อให้ทันต่อสถานการณ์อันเลวร้ายที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วในขณะนี้

2. เพื่อให้เกิด “ผู้นำในระดับวิทยากรกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเอง”ไว้เป็นแกนหลัก และต้นแบบเพื่อกลับไปสร้างฐานการเรียนรู้เพิ่มขึ้นในชุมชนท้องถิ่นให้เกิดเป็นสถานการณ์การเรียนรู้กระจายอยู่ในทุกพื้นที่ของตำบลทับหมันและใกล้เคียง

3. เพื่อสร้างผู้นำแถวสอง และ แถวสาม ในการขยายเครือข่าย “ เกษตรกรผู้ผลิตอาหารปลอดภัย ” ให้ครอบคลุมในระดับอำเภอ

4. เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์กับเครือข่ายเกษตรปลอดภัยพิษกลุ่มอื่น ๆ ในจังหวัดพิจิตร ที่มีเป้าหมาย วัตถุประสงค์ แนวคิด และทิศทางการทำงานที่คล้ายคลึงกัน เพื่อดำเนินกิจกรรมอย่างมีประสิทธิภาพ

5. เพื่อสร้างคนรุ่นใหม่ ให้มองเห็นความสำคัญของชุมชน ท้องถิ่นของตนเอง ไม่ดำเนินชีวิตตามกระแสภายนอกซึ่งไม่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของคนในพื้นที่

6. เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่สมบูรณ์แบบและเป็นขั้นเป็นตอน เชื่อมโยงถึงกันบนหลักการพึ่งตนเอง การอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งพัฒนาการทางปัญญาให้สามารถหลุดพ้นจากการครอบงำจากวัฒนธรรมภายนอกได้

สรุปผลที่ได้รับจากการอบรม

วิทยากรกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเอง และ พึ่งพา กันเอง

ความรู้สึกรักของผู้เข้าอบรมที่มีต่อหลักสูตร

1. ช่วยให้มีความมั่นใจในการพึ่งตนเอง และ พึ่งพากันเองอย่างสมดุล และ มีความสุข มองเห็นศักยภาพตนเองในการพัฒนาไปตามความสนใจ และ ความถนัด ด้วยการเรียนรู้จากสถานที่จริงอย่างต่อเนื่อง เกิดความเชื่อมั่นในตนเอง และลงมือปฏิบัติจริง จนมีความเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นอย่างชัดเจน สามารถพึ่งตนเอง และ พึ่งพากันเองได้อย่างรวดเร็ว จนเกิดความภาคภูมิใจที่จะถ่ายทอดสู่ลูกหลานและ ผู้อื่น

2. ช่วยให้เห็นความสำคัญของครอบครัวที่อบอุ่น ความรับผิดชอบ ที่จะต้องมีต่อครอบครัว ฐานแนวทางการสร้างครอบครัวที่อบอุ่น สามัคคี มีความมั่นคง มีปัจจัยสี่ที่พอเพียง ด้วยการกำหนดให้สมาชิกกำหนดเป้าหมาย พร้อมทั้งแผนปฏิบัติงานที่ทุกคนในครอบครัวมีส่วนร่วม

3. ช่วยให้รู้ถึงความสำคัญของเครือข่ายที่เข้มแข็ง ในการร่วมเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ทำให้แก้ปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

4.ช่วยให้สังคมเปลี่ยนแปลงไปโดยผู้ที่จบไปแล้วเกิดความสนใจที่จะรวมตัวกัน กับผู้อื่นด้วยความรัก ความเอื้ออาทรต่อกัน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งด้านความคิด และ ข้อมูลข่าวสาร ส่งผลให้พัฒนาไปเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ มีพลังสร้างสรรค์ มีอำนาจต่อรอง และสามารถแก้ปัญหาของตนเอง ครอบครัว ชุมชน และ ประเทศชาติได้

5.ช่วยให้มองเห็นคุณค่า และ มูลค่าของสิ่งแวดล้อมทั้งดิน น้ำ ต้นไม้ สัตว์ รวมทั้งมองเห็น พืช ภัย ของสารเคมี ในภาคการเกษตร ที่ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม และ สุขภาพ

6.เกิดความสำนึกรักประเทศชาติ ต้องการให้ประเทศชาติ มีความมั่นคง ประชาชนทุกคน อยู่ดีกินดี ปลอดภัยลดหนี้ได้ ชุมชนมีวัฒนธรรมที่เข้มแข็งและหลากหลาย สามารถผนึกกำลังอยู่ร่วมกับประเทศอื่น ๆ ในสังคมโลกได้

สาเหตุที่กลุ่มผู้นำเกษตรกรเข้าร่วมอบรมหลักสูตร

วิทยาการกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเอง และ พึ่งพา กันเอง

1.เกิดประโยชน์ต่อตนเองและครอบครัว ได้ช่วยให้สมาชิกรู้จักตนเอง ทำให้ความคิดปรับเปลี่ยนจากการพึ่งเงิน พึ่งตลาด พึ่งวัตถุ พึ่งคนอื่น หันไปพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง โดยมีความสุขเป็นเป้าหมายชีวิต วิสัยทัศน์ที่เปลี่ยนไปดังกล่าว ช่วยให้เกิดสติ มีสมาธิในการพัฒนาตนเอง ช่วยให้ตนเองมีความรู้ มีประสบการณ์ มีกำลังใจ มีความเชื่อมั่น อยู่ในศีลธรรม มีธรรมะ มีอยู่มีกิน มีเพื่อน มีเงิน มีความภาคภูมิใจ ในระดับมั่งมีศรีสุข พร้อมด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

2.เกิดประโยชน์ต่อชุมชน เนื่องจาก วปอ.ภาคประชาชนได้เน้นให้เห็นประโยชน์ของการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมแสดงออกและร่วมทำ ทำให้เครือข่ายมีความต้องการเข้าร่วมเพื่อให้สมาชิกที่จบมาแล้ว กลายเป็นคนที่มีคุณภาพ รู้รักสามัคคี มีความรับผิดชอบ มีความเข้มแข็ง เกิดจิตสาธารณะ สามารถรวมพลังกำหนดเป้าหมายร่วมกันในการสร้างเครือข่าย นำความรู้ที่ได้รับมาช่วยสร้างกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อสามารถรู้ปัญหาและ แก้ปัญหาได้อย่างตรงจุด สร้างงาน สร้างอาชีพ สร้างสรรค์สังคม ช่วยกันวางกฎ กติกา ให้เครือข่ายสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุล และมีความสุข

3.เกิดจิตสำนึกสาธารณะต่อสังคมวงกว้าง โดยมีการเชื่อมโยงให้เห็นเด่นชัดว่า หากประเทศ อยู่ไม่ได้ สังคม ชุมชน ไต ๆ ก็อยู่ไม่ได้ จึงควรมีการรวมพลังของหมู่คณะให้เข้มแข็ง

ผลกระทบต่อกลุ่มผู้นำเกษตรกรที่เข้าร่วมอบรมหลักสูตร

วิทยาการกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเอง และ พึ่งพา กันเอง (วปอ.ภาค ประชาชน)

1.ผลกระทบต่อนตนเองและครอบครัว

จากการที่วิทยากรได้ช่วยปลูกจิตสำนึกของความเป็นไท วางแนวคิดที่ดีของการพัฒนาสู่ความเป็นคน ด้วยการดับทุกข์สู่การมีความสุข ทำให้ทุกคนเกิดความปิติ ที่จะค้นหาศักยภาพของตนเอง เพื่อสร้างงานให้เกิดความสุข โดยการพัฒนาที่ดินทำกิน ให้มีคุณค่าขึ้น มีทุนทุกอย่าง ทั้งทุนทางสิ่งแวดล้อม ทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจ การรวมตัวกันอย่างต่อเนื่องด้วยหลักการบริหารนิยธรรม 7 ประการ ช่วยให้เกิดปัญญา มีสัมมาทิฐิ มีการพัฒนาตนเอง และ ครอบครัว

2.ผลกระทบต่อเครือข่าย

วปอ.ภาคประชาชนไปเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้ทุกคนได้มองเห็นภัยคุกคามทั้งต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน และประเทศชาติ โดยชี้ยุทธศาสตร์ที่สำคัญคือการรวมตัวกันคิด ร่วมแสดงออก และร่วมทำ ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ทั้งเวทีระดับจังหวัด เวทีระดับอำเภอ และ เวทีระดับสถานีการเรียนรู้ เกิดกัลยาณมิตร เพื่อพัฒนาไปสู่ความสมัครสมาน สามัคคี ช่วยเหลือพึ่งพากันเองและช่วยกันสร้างชุมชนที่เข้มแข็ง มีจิตสาธารณะที่อยากจะทำบุญตักบาตรสหาย มีการเจริญก้าวหน้าร่วมด้วย การมีเทคนิค และ วิธีการถ่ายทอดจากการอบรมช่วยให้การพัฒนาและการขยายเครือข่ายเป็นระบบมากขึ้น และ มีความยั่งยืน

ข้อจำกัดของหลักสูตร

วิทยากรกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเอง และ พึ่งพา กันเอง (วปอ.ภาคประชาชน)

1.กระบวนการเปลี่ยนแปลงความคิดต้องใช้เวลานานมาก และ ต่อเนื่อง ไม่สามารถจัดหาวิทยากรกระบวนการ ไปจัดกระบวนการต่อในบางชุมชนได้ ทำให้กระบวนการคิดไม่ต่อเนื่อง บางคนขาดความเชื่อมั่นในตนเอง ในการนำแนวความคิดไปปฏิบัติอย่างจริงจัง

2.หลักสูตรการอบรม เน้นเฉพาะการเชิญผู้นำตามธรรมชาติ เข้าร่วมกระบวนการ โดยยังไม่มี การประสานงานกับ ผู้นำชุมชน และ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มากนัก ส่งผลให้ในระยะเริ่มแรกการขอความร่วมมือในการสนับสนุนงบประมาณ เพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องในแต่ละพื้นที่ เป็นไปอย่างค่อนข้างล่าช้า

3.สัดส่วนของผู้เข้ารับการสัมมนาวิทยากรกระบวนการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเอง และ พึ่งพากันเอง (วปอ.ภาคประชาชน) นี้ ในบางชุมชนมีผู้เข้าร่วมจำนวนน้อย (เพียง 1-2 คน) จึงอาจเป็นจุดอ่อนในการไปจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องในแต่ละพื้นที่ได้

4.3 การประเมินสถานการณ์การลด เลิก การใช้สารเคมี ภาคเกษตรกรรม ในปัจจุบัน ตำบลทับหมัน อำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร

1. จำนวนครอบครัวที่เข้าร่วมโครงการ 51 หลังคาเรือน
  - สามารถเลิกใช้สารเคมีในทุกขั้นตอนการผลิต จำนวน 18 หลังคาเรือน (ร้อยละ 35.29)
  - สามารถลดปริมาณการใช้สารเคมีในภาคการเกษตร จำนวน 33 หลังคาเรือน (ร้อยละ 64.70)

2. ผลการตรวจโลหิต เพื่อค้นหาระดับสารเคมีตกค้าง ในเกษตรกร ได้ผลดังนี้

ระดับความรุนแรง	ก่อนเริ่มโครงการ	หลังการดำเนินงาน
ระดับรุนแรง	ร้อยละ 24.24	ร้อยละ 0
ระดับปานกลาง	ร้อยละ 21.36	ร้อยละ 8.33
ระดับเสี่ยง	ร้อยละ 54.40	ร้อยละ 29.16
ระดับปกติ	ร้อยละ 0	ร้อยละ 62.51

ตำบลทับคล้อ อำเภอทับคล้อ จังหวัดพิจิตร

1. จำนวนครอบครัวที่เข้าร่วมโครงการ 32 หลังคาเรือน
  - สามารถเลิกใช้สารเคมีในทุกขั้นตอนการผลิต จำนวน 21 หลังคาเรือน (ร้อยละ 65.63)
  - สามารถลดปริมาณการใช้สารเคมีในภาคการเกษตร จำนวน 11 หลังคาเรือน (ร้อยละ 34.37)

2. ผลการตรวจโลหิต เพื่อค้นหาระดับสารเคมีตกค้าง ในเกษตรกร ได้ผลดังนี้

ระดับความรุนแรง	ก่อนเริ่มโครงการ	หลังการดำเนินงาน
ระดับรุนแรง	ร้อยละ 0	ร้อยละ 0
ระดับปานกลาง	ร้อยละ 34.10	ร้อยละ 0
ระดับเสี่ยง	ร้อยละ 51.15	ร้อยละ 11.25
ระดับปกติ	ร้อยละ 14.75	ร้อยละ 88.75

บทที่ 5 สรุปผลการศึกษา

จากผลการศึกษา พบว่า ภาพรวมของสังคมเกษตรกรรมในจังหวัดพิจิตร เริ่มมีการปรับเปลี่ยน จากการเป็นสังคมที่อ่อนแอ ขาดกระบวนการพึ่งตนเอง ไม่สามารถที่ปรับตัวได้ทันกับ

สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง ไปเป็นสังคมที่เริ่มมีความหวัง เริ่มเรียนรู้ที่จะใช้วิธีการจัดการในวิถีชุมชน เพื่อต่อสู้กับปัญหาวิกฤติอย่างได้ผล ช่วยกันปรับแต่งวิถีเกษตรกรรมให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง เป็นกระบวนการจัดการอย่างมีสติ อดทน โดยต้องผ่านการร่วมเรียนรู้ และปฏิบัติการต่อ วิกฤติหรือปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ในชุมชน ซึ่งจะส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้นได้โดยลำดับ โดยความ ร่วมมือจากพหุภาคี ต่าง ๆ เป็นสำคัญ โดยมีปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของพหุ ภาคี ในการร่วมปฏิบัติการ เพื่อลดการใช้สารเคมีในภาคเกษตรกรรม ดังนี้

5.1 ผู้นำชุมชน

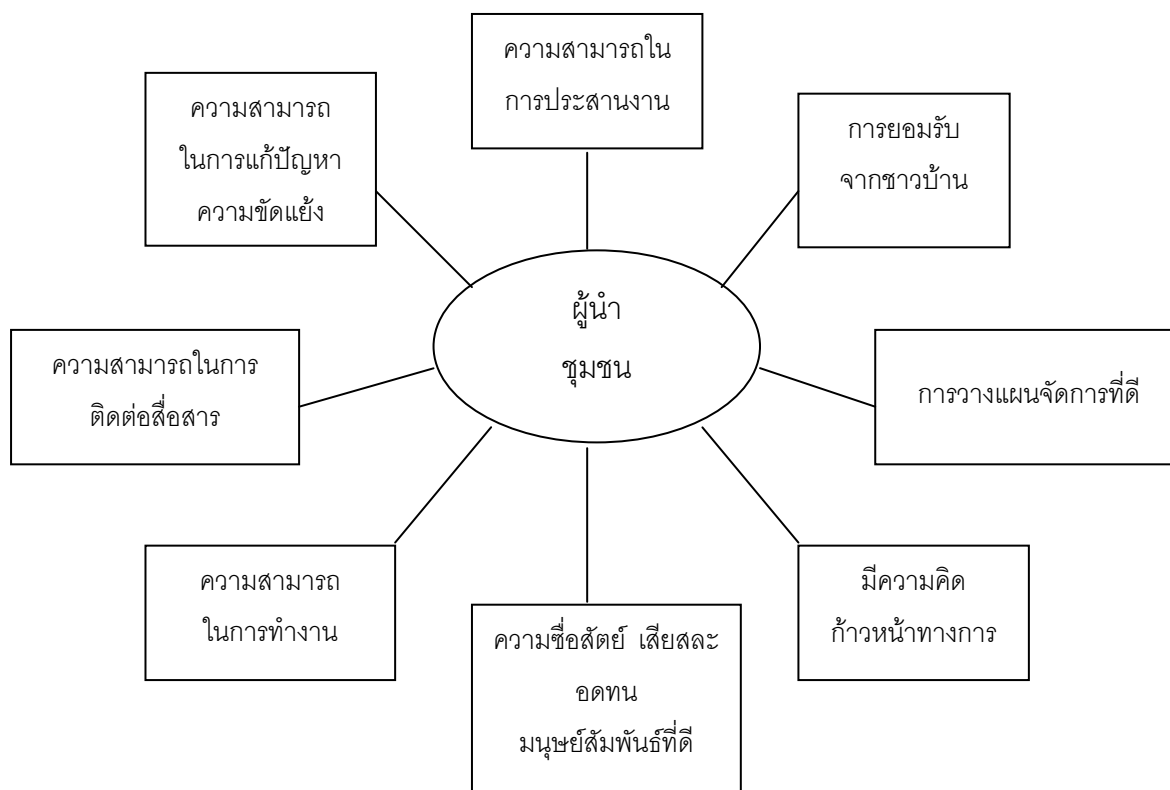
ลักษณะของผู้นำชุมชนที่ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านโดยทั่วไป ประกอบด้วยผู้นำทาง ธรรมชาติ ทั้ง ผู้นำเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพ คณะครู เจ้าหน้าที่ สาธารณสุข นักการเมืองท้องถิ่น อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน และ สมาชิกองค์การบริหาร ส่วนตำบล ซึ่งลักษณะผู้นำดังกล่าว มีคุณสมบัติที่โดดเด่นหลายประการดังนี้

- 1) มีความสามารถในการประสานงาน ทั้งภายใน และภายนอกชุมชน โดยเฉพาะภายนอก ชุมชน มีความสามารถในการตั้งทรัพยากร มาใช้สนับสนุนในกระบวนการทำการเกษตร และ การพัฒนาชุมชนด้านอื่น ๆ จากองค์กรต่าง ๆ เช่น หน่วยงานราชการ องค์กรพัฒนา เอกชน เป็นต้น
- 2) มีความสามารถในการจัดการความขัดแย้ง ในการทำงานที่เกิดขึ้นในเครือข่าย
- 3) การยอมรับของชาวบ้าน จากการที่ได้รับสวัสดิการ และ ผลประโยชน์จากการการ เปลี่ยนแปลงกระบวนการทำการเกษตร ที่เห็นอย่างชัดเจน เช่นมีรายได้เพิ่มขึ้น หรือ มี ต้นทุนการผลิตที่ลดลง
- 4) ความสามารถในการทำงาน ความรับผิดชอบงาน และการมีผลงานที่ปรากฏเป็นระยะ อย่างต่อเนื่อง
- 5) การวางแผนและการจัดการ ซึ่งก่อให้เกิดความร่วมมือ และจัดทำแผนปฏิบัติงานในระดับ หมู่บ้าน ชุมชน และตำบล เช่น แผนการจัดตั้งสหกรณ์ผู้ผลิตปุ๋ยชีวภาพอัดเม็ด แผนการขยายจุดจำหน่ายผลิตภัณฑ์อาหารปลอดสารเคมี รวมทั้ง แผนการตรวจระดับ สารเคมีตกค้างในโลหิต เป็นต้น
- 6) ความสามารถในการสื่อสาร ซึ่งได้จากการนำความรู้ต่าง ๆ สู่ชุมชน ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การจัดกระบวนการเสวนากลุ่ม การสาธิต การนำพาศึกษาดูงาน หรือการ ประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อวิทยุชุมชน เป็นต้น
- 7) ความซื่อสัตย์ เสียสละ อดทน รวมถึงการมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี มีบุคลิกภาพที่เป็นมิตร

- 8) เป็นผู้ที่มีความคิดก้าวหน้า สามารถนำความรู้มาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตน ครอบครัว และชุมชน

โดยคุณสมบัติของผู้นำนั้น สามารถกำหนดเป็นแผนภาพได้ดังนี้

โดยกระบวนการที่สำคัญในการพัฒนาศักยภาพผู้นำเกษตรกรในระดับ รองลงไป ได้แก่

- 1.) การจัดกระบวนการเรียนรู้ เพื่อเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ หรือวิธีคิด ที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเอง และพึ่งพากันเอง
- 2.) การศึกษาดูงานเพื่อเสริมประสบการณ์ และความมั่นใจในสิ่งที่ตนเองคิดจะทำการศึกษาลงมาดำเนินของกลุ่มตนเอง ตามปกติ ผู้นำทางธรรมชาติในพื้นที่ มักมีความคิด ที่ต้องการดำเนินสิ่งใหม่เพื่อการเปลี่ยนแปลงอยู่แล้ว เมื่อไปศึกษาดูงานเพื่อเรียนรู้สิ่งใหม่ที่มีผู้อื่นได้กระทำไว้ จึงทำให้เกิดความตระหนักมากขึ้น
- 3.) การจัดให้มีเวทีประชุมเพื่อถอดบทเรียนประสบการณ์ของผู้นำเกษตรกรและนำเสนอสู่สาธารณะอย่างต่อเนื่อง

5.2 พหุภาคีที่มีส่วนร่วมในกระบวนการเพื่อลดการใช้สารเคมีภาคเกษตรกรรม

จากผลการศึกษาพบว่า มีองค์กร และ หน่วยงานต่าง ๆ ที่มีส่วนร่วมในกระบวนการลดสารเคมีภาคเกษตรกรรม ที่สำคัญคือ

- 1.) ผู้นำทางธรรมชาติในชุมชน เป็นผู้มีส่วนสำคัญ ประสานองค์กรต่าง ๆ ภายนอกชุมชน ทั้งภาครัฐ และ เอกชน ตลอดจนเป็นแรงขับเคลื่อนที่สำคัญ ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ต่อเนื่อง ในชุมชน
- 2.) หน่วยงานภาครัฐที่สำคัญคือ
  - สำนักงานการศึกษานอกโรงเรียน สนับสนุนในการร่างหลักสูตร และ จัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน
  - สำนักงานการประถมศึกษา สนับสนุนในการร่างหลักสูตร และ จัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน
  - สำนักงานสาธารณสุข และ สถานีอนามัยในสังกัด สนับสนุนในการร่างหลักสูตร และ จัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน รวมทั้งการตรวจหาระดับสารเคมีตกค้างในกระแสรไหล
  - สำนักงานเกษตร สนับสนุนองค์ความรู้ทางการเกษตรเพื่อประกอบการจัดทำหลักสูตรวิทยากรกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเอง และพึ่งพากันเอง
  - สถาบันทางวิชาการ เช่น วิทยาลัยเกษตรกรรมพิจิตร และ มหาวิทยาลัยนเรศวร

หน่วยงานภาครัฐทั้งหมดที่เกี่ยวข้อง ควรมีบทบาทในการจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์การรวมกลุ่ม หรือกิจกรรมที่เป็นการพึ่งพาตนเองของชุมชน จำนวนบ่อยครั้ง เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่องระหว่างเครือข่ายต่าง ๆ
- 3.) องค์การบริหารส่วนตำบล มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนงบประมาณ และ วัสดุอุปกรณ์ในการการจัดเวทีสาธารณะในชุมชน รวมทั้งการจัดหาสถานที่ในการจำหน่ายผลผลิตออกสู่สาธารณะเป็นการถาวร
- 4.) สื่อสาธารณะ เช่น วารสาร และ วิทยุชุมชน มีส่วนสำคัญในการประชาสัมพันธ์ ผลที่ได้จากการดำเนินงาน สื่อสาธารณะ เพื่อสร้างกระแสการเปลี่ยนแปลงในวงกว้าง
- 5.) องค์กรพัฒนาเอกชน เช่น มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร มีส่วนสำคัญในการระดมทุนจากแหล่งหรือสถาบันต่าง ๆ เพื่อร่วมจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กลุ่มผู้นำเกษตรกร
- 6.) ผู้นำทางศาสนา มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ และเผยแพร่งิจกรรมการดำเนินงานสู่สาธารณะอย่างต่อเนื่อง

สรุปแนวทางการพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน

ปัญหาต่างๆ ที่ดำรงอยู่ในองกรชาวบ้านแทบทุกแห่งอาจมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ของแต่ละองค์กร ถ้ามองว่าปัญหาต่างๆ เป็นเรื่องธรรมดาที่แก้ไขได้ ทั้งหน่วยงานรัฐ องค์กรพัฒนา

เอกชน ผู้นำองค์กรชาวบ้าน สมาชิกและชาวบ้านทั่วไป ก็ต้องช่วยกันแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่มีอยู่และพัฒนาองค์กรชาวบ้านให้มีความเข้มแข็งขึ้นในที่นี้ จึงใคร่ขอเสนอแนวทางพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้านดังนี้ คือ

1. การพัฒนาขององค์กรชาวบ้านโดยภาครัฐและเอกชน

มีจุดเน้นที่สิทธิและอำนาจขององค์กรชาวบ้านในการจัดการปัญหาต่างๆ โดยมีจุดสำคัญ 2 ประการ คือ

ก) นโยบายของรัฐและกฎหมาย จะต้องให้สิทธิและอำนาจแก่องค์กรชาวบ้านมากขึ้นทั้งในด้านของการจะจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การจัดการศึกษาของชุมชน การเก็บภาษีท้องถิ่นการจัดตั้งงบประมาณเพื่อแก้ปัญหาของท้องถิ่น ฯลฯ ทั้งนี้โดยผ่านองค์กรชาวบ้านมากขึ้นและเปิดโอกาสให้สิทธิและมีอำนาจแบบมีกฎหมายหรือ

กฎระเบียบรองรับให้มีการจดทะเบียนอย่างเป็นทางการแบบง่ายเหมือนระบบธุรกิจเอกชน ทั้งนี้โดยไม่มีเจ้าหน้าที่ของรัฐ กฎระเบียบและขั้นตอนต่างๆ เข้าไปยุ่งเกี่ยวมากนัก แต่มีระบบของการสนับสนุนงบประมาณ วิชาการ (การอบรม สัมมนา การให้ข้อมูลข่าวสาร การเรียนรู้กฎหมายต่างๆ แก่องค์กรชาวบ้าน) การพัฒนาสมบัติสาธารณะต่างๆ ให้แก่องค์กรชาวบ้าน และการเสนอทางเลือกสำหรับแก้ปัญหาชีวิตตนเอง ครอบครัว กลุ่มองค์กรและชุมชน

ข) การกำหนดแผนงาน งบประมาณ และโครงการ จากหน่วยงานของรัฐและเอกชนต่างๆ ในลักษณะของการดำเนินงานโดยภาครัฐและเอกชนลงไปปฏิบัติงานกับองค์กรชาวบ้านสมควรเปลี่ยนแปลงมาเป็นการวางแผน งบประมาณ และโครงการ โดยองค์กรชาวบ้านร่วมกับเจ้าหน้าที่รัฐและเอกชน และให้ผู้นำชาวบ้านมีสิทธิและอำนาจในการดูแลงบประมาณการดำเนินงานและการติดตามผลเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ของชุมชน

การให้สิทธิและอำนาจแก่องค์กรชาวบ้านจะสามารถแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนได้เหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์และสภาพความเป็นจริงซึ่งจะทำให้คุณภาพชีวิตของชาวบ้านดีขึ้น

2. การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้านที่มีอยู่แล้วและกำลังดำเนินกิจกรรมพัฒนาอยู่ในปัจจุบัน

เนื่องจากในปัจจุบันทุกชุมชนมีองค์กรชาวบ้านดำเนินกิจกรรมพัฒนาต่างๆ อยู่แล้ว มีทั้งองค์กรชาวบ้านที่ถูกจัดตั้งโดยภาครัฐ ภาคเอกชน และผู้นำชาวบ้านจัดตั้งขึ้นเอง กิจกรรมพัฒนาที่ดำเนินการก็มีทั้งส่วนที่ประสบผลสำเร็จและล้มเหลว ในขณะที่เดียวกันแทบทุกองค์กรก็มีปัญหาดำรงอยู่

มากบ้างน้อยบ้าง ดังนั้นจึงใคร่ขอเสนอแนวทางบางประการเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน ดังนี้ คือ

ก) **การพัฒนาผู้นำองค์กรชาวบ้าน** ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อความสำเร็จขององค์กรชาวบ้าน คือ มีผู้นำที่ดี มีความรู้ กล้าตัดสินใจ เป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน มีเงินทุน มีการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐและเอกชน มีการบริหารจัดการภายในองค์กรที่ดี มีการกระจายผลประโยชน์ที่เป็นธรรม โดยที่ผู้นำมีหลายประเภท ดังที่ได้กล่าวไว้ในองค์ประกอบขององค์กรชาวบ้านแล้วผู้นำคนหนึ่งๆอาจมีคุณลักษณะในการเป็นผู้นำได้หลายอย่าง การจะช่วยสร้างองค์กรชาวบ้านให้เข้มแข็งขึ้นมาได้ต้องมีการจำแนกแยกแยะความรู้ความสามารถของผู้นำ และเสริมสร้างในจุดที่ผู้นำมีอยู่แล้วให้เข้มแข็งขึ้นหรือจะเพิ่มทักษะความสามารถในด้านอื่นๆ เพิ่มเติมขึ้นมาได้

โดยทั่วไปการพัฒนาผู้นำมักทำแบบรวมๆ และไม่มีแผนหรือแนวทางที่ชัดเจน รวมทั้งไม่มีการให้ความสำคัญกับการพัฒนาผู้นำรายบุคคล ผลจึงปรากฏว่าองค์กรชาวบ้านอ่อนแอและเมื่อผู้นำหลักที่ดี อายุมากขึ้น หรือหมดแรงเสียสละ ก็มักขาดการสืบทอดกลายเป็นภาวะขาดแคลนผู้นำไปโดยปริยาย องค์กรชาวบ้านก็ล้มลง การที่จะแก้ปัญหานี้ได้และสร้างความเข้มแข็งขององค์กรต้องให้มีผู้นำหลายประเภท หลายบทบาท ช่วยกันทำงาน และเสริมสร้างผู้นำรุ่นใหม่สืบทอดบทบาทผู้นำองค์กรต่อไป ที่สำคัญต้องคิดเสมอว่า องค์กรชาวบ้านมีผู้นำหลายคนหลายบทบาทไม่ใช่คนเดียวมีบทบาททุกอย่าง

ข) **การเพิ่มพูนความรู้ประสบการณ์แนวความคิด** กระบวนการแก้ปัญหา การทำงานเป็นทีม การวางแผนจากชาวบ้าน การวิเคราะห์ การบริหารจัดการ การถ่ายทอดความคิดสู่ประชาชนเน้นการพัฒนาความคิดของกรรมการ และสมาชิกด้วยการประชุม การอบรม ศึกษาดูงานองค์กรชาวบ้านแบบลงไปเรียนรู้กันอยู่หลังบนอนพูดคุยดูกิจกรรม สัมภาษณ์สมาชิกชาวบ้านอย่างลึกซึ้ง และใช้วิทยากรผู้เชี่ยวชาญช่วยจัดฝึกอบรมเป็นครั้งคราว

ค) **เจ้าหน้าที่รัฐและเอกชน** ซึ่งเป็นบุคคลภายนอกที่เข้าไปทำงานกับองค์กรชาวบ้านที่มีอยู่แล้วและดำเนินกิจกรรมอยู่ ควรนำเอาองค์ประกอบขององค์กรชาวบ้านเป็นตัวชี้วัดในการทบทวนและปรับตัวขององค์กรชาวบ้าน ซึ่งจะทำให้ได้อุดมการณ์ร่วม เป้าหมาย และพื้นที่มากขึ้น และนั่นจะทำให้องค์กรชาวบ้านแก้ไขปัญหาชาวบ้านได้มากขึ้น

บทที่ 6

อภิปรายผล ข้อเสนอแนะ

ทางออกในการแก้ปัญหาในวิถีชุมชนเกษตรกรรม ที่พบได้จากการวิจัยครั้งนี้คือ ชุมชน มีความสามารถในการจัดการชุมชนร่วมกันโดยกลุ่มและแกนนำ ที่ช่วยกันปรับแต่งวิถีชุมชนเกษตรกรรม ให้เข้ากับสภาพการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปอย่างไม่หยุดนิ่ง โดยที่ได้ผ่านการได้รู้ ได้เห็น ได้คิดได้ วิเคราะห์ ถ่ายทอดประสบการณ์ นำไปสู่การปฏิบัติจนประสบความสำเร็จในระดับ ต่าง ๆ อันจะเป็น ประโยชน์อย่างยิ่งต่อทุกพื้นที่ ที่ต้องการศึกษาเรียนรู้กระบวนการ โดยพื้นที่นั้นควรมีบริบททางสังคม ใกล้เคียงกับเครือข่ายเกษตรกรรมของจังหวัดพิจิตร แม้ในบางชุมชนจะไม่เผชิญกับปัญหาที่หนักหน่วง รุนแรงเท่า แต่ก็สามารถที่จะนำกระบวนการเรียนรู้แสวงหาทางออกโดยการมีส่วนร่วมของพหุภาคีภาค ต่าง ๆ ใน แต่ละพื้นที่ได้ ซึ่งจะส่งผลโดยตรงให้มีความรู้ และเข้าใจ ในตัวตนของชุมชนร่วมกัน มี จิตสำนึกของความเป็นชุมชนที่เป็นทุนและเป็นพลัง เป็นการประเมินจุดอ่อน จุดแข็งของชุมชนว่าจะ สร้างกระบวนการจัดการกับวิถีชุมชนอย่างมีส่วนร่วมได้อย่างไร

การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน จากผลการศึกษาพบว่าอยู่ที่การเพิ่มขีดความสามารถของคน ในชุมชนให้รู้เท่าทันระบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยสามารถเชื่อมโยงปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเอง ครอบคลุม หรือแม้กระทั่งกับชุมชนของตนเอง กับสภาวะการณ์ภายนอก ให้ลงตัวกับขีดความสามารถ ของชุมชนโดยรวม หากวิถีชีวิตทางการเกษตรของคนในชุมชนยังขึ้นอยู่กับการพึ่งพาภายนอก ปัญหา ความขัดแย้งต่าง ๆ จะตามมาอย่างไม่สิ้นสุด ทั้ง ระหว่างกลุ่มอำนาจในท้องถิ่น หรือ ระบบอุปถัมภ์ จะนำไปสู่ปัญหา และ ความรุนแรงในการแก้ปัญหาในที่สุด

ในองค์กรชุมชน ทั้ง 2 แห่งในพื้นที่ศึกษานี้ มีจุดเด่นที่คล้ายคลึงกันคือ

- 1.การมีผู้นำทางธรรมชาติที่มีความรู้ ความสามารถ โดยอาจเป็นผู้นำเดี่ยวที่มีความโดดเด่น ขึ้นมา จนทำให้มีผลงานเป็นที่ยอมรับของสังคม ผู้นำเป็นจุดสำคัญขององค์กรชาวบ้านในการนำพาให้ องค์กรทำงานอย่างสืบเนื่อง ทั้งในด้านการเจรจาต่อรองกับภายนอก การระดมทุน การประสานงาน การบริหารและการร่วมคิดค้นกิจกรรมแก้ปัญหาต่าง ๆ

- 2.การมีส่วนร่วมของสมาชิกในการดำเนินงาน ไม่ว่าจะเป็นการร่วมคิด ร่วมปฏิบัติงาน หรือ การร่วมระดมทุน

3. มีกิจกรรมที่แก้ปัญหาได้จริงและสอดคล้องกับสภาพพื้นที่ เช่นการทำโรงสีชุมชน โรงปุ๋ยชีวภาพอัดเม็ด การปล่อยกิ้งก่าเทศรปล่อยสารเคมีในอัตราดอกเบี้ยต่ำ

4. การมีกิจกรรมธุรกิจชุมชน ในความพยายามที่จะทำกิจกรรมธุรกิจที่สร้างรายได้ให้กับตนเอง ครอบครัว และองค์กร เพื่อพึ่งตนเองโดยการสร้างทุนให้องกามขึ้น เป็นการฝึกฝน และ เรียนรู้ของชาวบ้านในการทำธุรกิจ

5. การเป็นพื้นที่ศึกษาดูงานและขยายผลสู่องค์กรชาวบ้านอื่นๆ

การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้านที่ริเริ่มขึ้นใหม่

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่สลับซับซ้อนและผันแปรอยู่ตลอดเวลา ความเข้มแข็งของชุมชนในพื้นที่ศึกษาได้รับคือ ความสามารถในการจัดการชุมชนร่วมกัน โดยกลุ่มและแกนนำร่วมกับองค์กรพหุภาคี ในการสร้างความพยายามปรับแต่งวิถีชุมชนเกษตรกรรมให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่หยุดนิ่ง เป็นการจัดการอย่างมี “สติ” และ “ใช้ปัญญา” มีจิตสำนึกของความเป็นชุมชนที่เป็น ทุน และเป็นพลัง มีการประเมินสภาวะการณ์ การประเมินจุดอ่อน จุดแข็ง โอกาส และ อุปสรรค ของชุมชน การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนดังกล่าว ประการสำคัญคือ การเพิ่มขีดความสามารถของคนในชุมชนให้รู้เท่าทันระบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยสามารถเชื่อมโยงปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเอง และ ครอบครัว หรือแม้กระทั่งกับชุมชนของตนเอง ให้เข้ากับขีดความสามารถของชุมชนโดยรวมได้

สำหรับการทำงานกับองค์กรชาวบ้านที่เป็นพื้นที่ทำงานใหม่มีแนวทางพัฒนาความเข้มแข็งดังต่อไปนี้

1. **การศึกษาเรียนรู้ชาวบ้านแบบมีส่วนร่วม** นั่นคือ การศึกษาโดยให้ชาวบ้านสนใจปัญหาของชุมชนเข้าร่วมทำการศึกษาปัญหาชาวบ้านในครอบครัวต่างๆ โดยอาจแบ่งเป็นระดับคุ่มๆหนึ่งประมาณ 10 – 15 ครอบครัว เจ้าหน้าที่ของรัฐหรือเอกชน ทำหน้าที่วางกรอบคำถามในการศึกษาแบบกว้างๆ ร่วมกับชาวบ้าน จากนั้นก็ให้ชาวบ้านได้ทำการเก็บข้อมูลรายครัวเรือน หรืออาจใช้วิธีประชุมกลุ่มย่อย โดยมีเจ้าหน้าที่ช่วยเป็นพี่เลี้ยงหรือเขียนความคิดเห็นที่ชาวบ้านนำเสนอออกมาบนกระดาน ขั้นตอนนี้จะทำให้รู้ปัญหา และกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจน ชาวบ้านเกิดแนวความคิดร่วมกันช่วยกันหาทางออก เข้าใจกันเองมากขึ้นจนเกิดศรัทธา และแรงบันดาลใจในการเริ่มต้นแก้ปัญหาตนเอง และรวมกลุ่มช่วยเหลือกันเองก่อน

การมีส่วนร่วมของประชาชน ในการศึกษาครั้งนี้ หมายถึง การมีส่วนร่วมให้ประโยชน์อย่างลึกซึ้ง ในเชิงการสร้างความรู้ใหม่ และ **จิตสำนึกร่วม** ที่กลายเป็นความรับผิดชอบต่อชุมชน ถือเป็น **มิติทางจิตวิญญาณชุมชน**

การมีส่วนร่วมที่มีการจัดกระบวนการที่เหมาะสม โดยมีเทคนิคและกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างสร้างสรรค์และเป็นระบบ เพื่อนำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ที่มีความสำคัญยิ่งก็คือ การจัดการทางความคิดใน อย่างน้อย 2 ประการหลักคือ

- ประการที่ 1 ต้องเป็นเครื่องมือ หรือ กระบวนการที่จัดการให้คนในท้องถิ่นสามารถคิด และ เข้าใจในความเชื่อมโยงปัญหาของตนเองและชุมชน กับ โครงสร้างภายนอกให้เข้าใจ และ เกิดความมั่นใจร่วมกัน ชุมชนที่เข้มแข็งและมีความยั่งยืนทั้งในปัจจุบันและอนาคต ต้องเป็น**ชุมชนแห่งการเรียนรู้** เพื่ออยู่ในระบบสังคมโลกอย่างมีสติ และด้วยความรู้ ความเข้าใจที่ดีพอ ไม่ได้หมายถึงการทำตามกระแสโลกเพื่อความอยู่รอด
- ประการที่ 2 การจัดการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน จะต้องเป็นไปด้วยการฝึกความอดทน และ อย่างสันติ เป็นสังคมเกษตรกรรมที่มีอารยธรรม มีคุณภาพอยู่ในตัว

2. **การเรียนรู้และคิดค้นกิจกรรมแก้ปัญหา** เมื่อได้รู้ปัญหาและกลุ่มเป้าหมายเรียบร้อยแล้ว การเปิดโอกาสให้มีการอบรมศึกษาดูงานในรูปแบบการเรียนรู้จากพื้นที่และชาวบ้านที่มีประสบการณ์การแก้ปัญหามาก่อนในที่ต่างๆจะเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้มองเห็นช่องทางต่างๆในการแก้ไขปัญหา ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยกิจกรรมหลายๆอย่างประกอบกันสิ่งที่สำคัญคือแนวคิดในการพึ่งตนเอง การมีส่วนร่วมและการรวมกลุ่มช่วยเหลือกัน จากนั้นจึงไปสู่กิจกรรมพัฒนาซึ่งควรครอบคลุมกิจกรรม 6 อย่างในแต่ละครอบครัว คือ มีข้าว ป่าไม้ พืชผัก ไม้ผล ปลา ปศุสัตว์ (วัว ควาย เป็ด ไก่)
3. **การวางแผนกิจกรรมการแก้ปัญหา** เมื่อได้แนวความคิดและมองเห็นแนวทางกิจกรรมแล้ว ก็ทำการวางแผนกิจกรรมในรายละเอียดว่าจะมีการจัดการไร่นาของตนเองอย่างไร จะมีกิจกรรมอะไรบ้างอยู่ในพื้นที่ ต้องใช้งบประมาณมากน้อยเพียงไร เทคนิคปฏิบัติมีอะไรบ้าง ต้องใช้เวลาในแต่ละกิจกรรมอย่างไรเมื่อแต่ละครอบครัวมีความชัดเจนในการวางแผนกิจกรรม และเสริมสร้างความรู้ ความสามารถเพิ่มขึ้นแล้ว จึงตกลงดำเนินการได้
4. **การรวมกลุ่มปฏิบัติร่วมกัน** เพื่อให้เกิดการช่วยเหลือกันและกัน ทั้งทางความคิดเทคนิคต่างๆ ตลอดจนช่วยแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น ผู้นำกลุ่มจะเริ่มเกิดขึ้นในตอนนั้น และควรมีกิจกรรมระดมทุนในรูปแบบกลุ่มออมทรัพย์เป็นรายเดือนเพื่อเกาะเกี่ยวและหนุนช่วยกันทางการเงิน และค่าใช้จ่ายในชีวิตยามขาดแคลนหรือเจ็บป่วย การรวมกลุ่มเป็นองค์กรชาวบ้านควรนำเอาองค์ประกอบขององค์กรชาวบ้านที่กล่าวไว้แล้วมาดำเนินการให้ครอบคลุม

เครือข่ายของชุมชนเกษตรกรรม ควรมีองค์ประกอบจากทุกภาคส่วนของสังคม ทั้งภาครัฐ เอกชน และ ประชาชน เพื่อร่วมในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น อย่างเป็นระบบ

5. **การติดตามแก้ไขปัญหาและพัฒนาองค์กรให้มีความเข้มแข็งมากขึ้น** เจ้าหน้าที่จากภายนอกและผู้นำชาวบ้าน ต้องทำการติดตามสมาชิกขององค์กรอย่างสม่ำเสมอ เพื่อช่วยเหลือและพัฒนาให้เกิดความเข้มแข็งมากขึ้น เนื่องจากการทำกิจกรรมต่างๆย่อมมีปัญหาเกิดขึ้นจากสาเหตุหลายๆอย่าง การมีเวทีประชุม การติดตาม การสังเกตในพื้นที่อย่างสม่ำเสมอทำใหสมาชิกและองค์กรชาวบ้านแก้ปัญหาต่างๆได้ทันท่วงทีแลพัฒนาให้ดีขึ้นเรื่อยๆได้

6. **การค้นหา และ พัฒนาผู้นำการเปลี่ยนแปลง**

การเปลี่ยนแปลงวิธีคิด หรือกระบวนทัศน์ ของชุมชนในพื้นที่ศึกษาพบว่า ควรให้ความสำคัญอย่างมาก กับ บทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change agents) เนื่องจากในสถานการณ์ ที่เต็มไปด้วยความผันผวน ซับซ้อน และเป็นไปอย่างรวดเร็ว ชุมชนจะต้องได้รับการจัดการเพื่อเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอย่างมีสติ เพราะโลกมีความผันผวน และ เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว จำเป็นที่จะต้องมีการจัดการกับการเปลี่ยนแปลงของคนในชุมชน โดยผู้ที่เป็นแกนนำการเปลี่ยนแปลงคือกลุ่มคนที่พร้อมที่จะเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอย่างมีการเตรียมการ ไม่ได้อย่างเฉย ๆ เพียงเพื่อให้สถานการณ์นั้น ๆ เกิดขึ้นเอง

การเปลี่ยนแปลงสังคม ไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนทุกคน หรือเปลี่ยนมาก ๆ ในเชิงปริมาณ แต่ควรเน้นการสร้างแกนนำการเปลี่ยนแปลงในชุมชน เพื่อเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน โดยการจัดให้ผู้เกี่ยวข้องมาพูดคุย ปรัชญาหรือ หรือ สร้างอุปายที่ใช้ในการเปลี่ยนแปลงในกลุ่ม

จากการศึกษาครั้งนี้ พบว่า ผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change agents) มีบทบาทสำคัญในการแสวงหาความรู้มาจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ต้องสร้างแกนนำการเปลี่ยนแปลงเป็นผู้จัดกระบวนการให้คนในชุมชนต่างมีโอกาสที่จะได้มีส่วนร่วมในการเตรียมการเปลี่ยนแปลง โดยที่ผู้นำนั้นไม่เป็นผู้นำโดยอำนาจหน้าที่ แต่อาจนำโดยความคิดอิสระ และ โดยสมัครใจ

หนังสืออ้างอิง

- โกมาตร จีงเสถียรทรัพย์ (2539) ประชาสังคม : มิติใหม่ของการเมืองสาธารณะ ข้อพิจารณาในการสร้างสรรค์สังคมเพื่อสุขภาพ ประชาสังคม กับ การพัฒนาสุขภาพ : บทวิเคราะห์ทางวิชาการ , สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข , กรุงเทพฯ ฯ.
- ขวัญสรวง อติโพธิ และ อนุชาติ พวงสำลี (2538) รายงานผลการสัมมนา เวทีสิ่งแวดล้อมไทย ร่วมใจ ทำกัน วันนี้ , กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม , กรุงเทพฯ ฯ.
- ชูชัย ศุภวงศ์ และ ยุวดี คาคการณ์ไกล , บก (2540) ประชาสังคม : ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย มติชน กรุงเทพฯ .
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543) กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา , สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) , กรุงเทพฯ .
- ประเวศ วะสี , (2539) หนทางรอดสังคมไทย : ปาฐกถาว่าด้วยเกษตรกรรมทางเลือก กับสังคม และ ธรรมชาติ , เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก , กรุงเทพฯ .
- วลัยพร อุดอมพานิช และ สุภา ไยเมือง (2539) ตลาดทางเลือก หันส่วนเพื่อสังคมใหม่ , เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก , กรุงเทพฯ .
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ (2539) เกษตรกรรมทางเลือก ความหมาย ความเป็นมา และเทคนิควิธี , เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก , กรุงเทพฯ .
- อภิสิทธิ์ อำนวยวรังกูร และ ทานทิพย์ อำนวยวรังกูร (2544) โรงพยาบาลชุมชน จุดคนจัดการปฏิรูประบบสุขภาพ เพื่อความสุขทางกาย ทางใจ และ ทางสังคม ของคนในชุมชน , โรงพยาบาลอุบลรัตน์ มปท.
- อภิสิทธิ์ อำนวยวรังกูร,บก (2544) วารสารคำคุณ , โรงพยาบาลอุบลรัตน์ มปท.